
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01304303 9

T A K Á T S   S Á N D O R

MAGYAR KÜZDELMEK

ELSŐ KÖTET

G E N I U S   K I A D Á S

Kunossy grafikai müintézet rt.

I.

DALIÁS IDŐK

Daliás idők

Zrinyi Miklós (a költő és hadvezér), amikor a saját kora vitézeinek képét rámára vonta, tükörpéldául a magyart állitotta előtérbe. »Kit kévánok — irja — s micsoda nemzetet akarok oltalmamra? Azt mondom: a magyart kévánom; azért, mert ez a legalkalmatosabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, a legvitézebb nemzetség... Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartott minket!« Ha valaki tán azt hiszi, hogy Zrinyit a nemzetéért hőn verő szive ragadtatta ilyen szép mondásra, az olvassa el az *Ungarische Heertrummel* (seregdob) vagy az *Ungarische Mannhaftigkeit* cimü költeményeket.[1] Ezek szerzői már közel száz év előtt ugyanazokat a hurokat pengették, mint Zrinyi Miklós! Vagy lapozgassa Gabelmann uramnak rengeteg naplóját, amely Zrinyi előtt félszázaddal iródott. (Sajnos! máig sem jelent meg.) A német Gabelmann bámulattal ir a magyar katonáról, aki szerinte nem ismer veszedelmet, félelmet és akadályt, békével türi az éhséget, nyugodtan szenvedi a szenvedéseket; nappal harcol, éjjel sáncot hány, vagy strázsát áll és talpon virrad! Ugyanez az iró a mértékletes magyart és a törököt szembe-

[1] XVI. századi német versek ezek, melyek a magyar vitézséget dicsőitik.

állitja a falánk némettel s azt mondja, hogy tizezer német többet felfal, mint harmincezer török. Igaz ugyan, irja, hogy *Magyarország a németség* temetője, de ennek maguk a németek az okai.[2] Lehet-e szabad hajduról szebb dolgot mondani annál, mint amit ez az idegen szemlélő ir róla? A szabadon zsákmányoló magyar hajduk, irja, a megölt török főtisztek pompás ruháiban feszelegnek; dicséretükre legyen mondva, igen *szótartó emberek*, még a hódoltságiakkal szemben is. A gyalog hajduk Esztergomnál még a vizbe is bementek, s ott vagdalták le a hajókon menekülni igyekvő törököket.[3]

Ilyeneket és ezekhez hasonlókat irogat a német ember akkor, midőn a német katonák és tisztek már gyülölettel és megvetéssel beszéltek a *rongyos* magyar hadinépről! (Comtemptus Germanorum erga Hungaros!) Midőn alig mult el nap, hogy az esztergomi táborban magyart büntetlenül nem öltek.[4] De bezzeg halált kivántak a hős Vajda Kristóf fejére, mikor ő kigyelme Thonhauser ezredest fölpofozta és saját sátrából kihajitotta! (1594. julius 30-ikán.) Bizonybizony a német urainknak nyelvök tovább nyujtózott, mint a kardjuk.

A történet csak a nagy eseményekkel, a nagy emberekkel foglalkozik. A mi kisebb végváraink vitézei, bár kötelességüket épugy teljesitették, s époly vitézül haltak meg hazájukért, mint Szondy, Losonczy, Zrinyi, vagy akárki más, örök

[2] Bécsi állami levéltár, Gabelmann naplója. (»Ungerlandt sei der teutschen Kirchhof, aber sie geben auch selbst gross Ursache darzue«, 1594.)

[3] U. o.

[4] Gabelmann a háboru sikertelensége okának a németeknek magyarok iránt érzett gyülöletét és megvetését mondja. Gabelmann ezt a »*Contemptus Germanorum erga Hungaros*«-ban hosszasan fejtegeti.

homályban rejtőznek. Pedig ugyancsak megérdemlik az emberséges emberek, hogy nevükön nevezzük őket. Mennyi tragédia, mennyi hősi tett játszódott le, amig ez apró végházaink törökkézre estek, csak az tudja, aki e kor levelezéseit lapozgatja. Ott van a kis Peleske, melynek egész őrségét levágta a török. Mikor a menekülés utolsó órája ütött, a megmaradt néhány ember akkor is azon fáradott, hogy minden lövőszerszámot megsemmisitsen. Ott van a kis Fonód vára, a hős *Barnai Zita Ambrus* vajda fészke. Ő maga már nem élt, mikor a vár török kézre esett; de fiai: Tamás, Ferenc és Lázár, anyjukkal együtt török rabságba estek. A vitéz Barnai Zita Ferencet a török aztán testvérei és édesanyja szemeláttára elevenen megnyuzatta! (1562-ben).[5]

A magyar hadinép meg nem szünő lelkesedését a hazaszeretet élesztgette, a vitézi hirnév után való vágy növelte s az a kiolthatatlan remény ápolgatta, hogy a törökön még sikerül erőt venniök. Ne gondoljuk, hogy amit modern történetiróink a hódoltság korának tanulmányozásában megláttak, a mi vitézeink előtt ismeretlen volt. Igenis, jól tudták ők a hóditó török gyöngéit, s ép azért, amig tartott lélekzetben, tartott a reménységben is. Magyar főkapitányaink I. Ferdinánd idejében akárhányszor hangoztatták, hogy Magyarország csillaga Buda fölött még földerül, még eljáratják a pogánnyal az ebek táncát. Mikor Balassa János 1555-ben a főkapitányi hivatalát elfoglalta, az összegyült vitézekhez intézett beszédében szintén ezt a reményét fejezte ki: »*Jól tudjátok,* — mondta a többi között — *hogy a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de csak inkább háta mögött hagyta, mint meghóditotta. Hiszen saját hivatalait, saját törvé-*

[5] Volt közös pénzügyi levéltár: Familienakten.

nyeit behozni nem birta, s kénytelen eltürni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak és hogy a maguk statumaival éljenek!«[6] S mivel mélyrelátó főembereink az ilyeneket nagyon is jól látták, a háboru folytatását örökösen sürgették. Kértek, könyörögtek I. Ferdinándnak, de hiába. Mikor látták, hogy I. Ferdinánddal semmire sem mennek, Losonczy, Balassa, Podmaniczky és Thurzó Ferenc (nyitrai püspök), bár csak négyezer emberük volt, elhatározták, hogy a háborut maguk folytatják.[7] A magyar urak — jelenti Salm Miklós a királynak — mostanában nagyon morognak, erőn erővel hadakozni akarnak, hogy reám, mint fővezérre, szégyent hozzanak![8]

De nemcsak az urak, hanem a végházak hadinépe is harcot kivánt, és a király meg Salm főgenerális ellenére harcoltak is. Igy éppen 1546-ban történt ez az eset is. A vitéz *Deli* bég hadaival nagy portyára indult. Fejérvártól Győrig mindent összerabolt, s egy este a győri malmot is körülvette. A győri vitézek csak másnap reggel tudták meg a dolgot, amikor a törökök a zsákmánnyal már messzeföldön jártak. A huszárok Salm tilalma ellenére *kardot rántottak* és *Zolthay István, Bácsmegyey János, Korlátovics Jeromos* és *Székely Ferenc* nevü kapitányaik vezetése alatt a török után indultak. Őrült vágtatással *Fejérvár* alatt utólérték és meglepték a török hadat. Salm hivatalos jelentése szerint a huszárok tiszta munkát végeztek, mert csak tiz török me-

[6] Ugyanott: Hungarica 1555. Balassa János — amint tudjuk — Balassa Bálintnak, a költőnek nagyműveltségű apja volt.

[7] Bécs állami levélt. Hung.

[8] Volt Közös pénzügyi levélt. Familienakten: »Die ungarischen Herrn haben jetzt viel Murblens gehalt« etc.

nekült meg, a többit levágták, s háromszáz törökkel tértek vissza Győrre. Ugy látszik, az ilyes dolog akkor napirenden lehetett, mert Salm generálisnak még csak egy elismerő szava sem volt a hős kapitányok számára.

Nem utolsó dolog, hogy ugyanez évben (1546-ban) Alsó-Ausztria rendei kétezer magyar huszárt kivánnak a saját védelmükre! Stájerország és Krajna rendei is egy sereg magyar s horvát huszárt tartottak s fizettek — a maguk védelmére! Mikor e vitézeket a nevezett országok határaira akarták vezetni, az engedelmességet fölmondták azzal a kijelentéssel, hogy ők a maguk hazájáért a török ellen akarnak küzdeni.

A magyar hadinép vitézi élete ugy haditörténeti, mint politikai szempontból kiszámithatatlanul sokat ért és jelentett. De mi legnagyobb jelentőségét mégis abban leljük, hogy vitézeink élete és tettei a nemzeti öntudatnak és a magyar nemzeti szellemnek ki nem alvó istápjai voltak. Nemzeti életünknek a legbővebb forrása és a legerősebb támasztéka a mi nemzeti hadseregünk volt. S mig a haderőnk anyaga és szelleme magyar maradt, nemzetiségünket veszély nem fenyegethette. *Mindegyik végházunk tüzhelye és védőbástyája volt a magyarságnak.* Szájról-szájra, fülről-fülre jártak itt a hősök nevei és tettei, s a nagyemberek és a nagy tettek élesztették a harci tüzet meg a vitézi szellemet s ébren tartották a hazaszeretetet. S erre nagy szükség volt, hogy a nemzet az aránytalan küzdelemben el ne fáradjon, el ne pusztuljon. A nagylelkü költő: Zrinyi Miklós a hősi küzdelmek erkölcsi és nemzeti jelentőségét teljesen átérezte, s ezek hatásának kell tulajdonitanunk, hogy ifjukora óta leghőbb vágya a hősi halál volt. Ő tudta, érezte, hogy vitézeink nagy idea szolgálatában haltak el; tudta, hogy egy-egy hősnek halála százakat

és százakat lelkesit, s ugyanannyit édesit nemzetünkhöz.

A hódoltság korában évenkint hihetetlen számban fogyott az amugy is maroknyi magyarság; s vajjon megmarad-e a nemzet a nemzetnek, ha a hiányt mások nem pótolják? Ime, itt van a magyar hadseregnek legnagyobb jelentősége és legbecsesebb érdeme. A XVI. és XVII. század első felében a vitézi és a magyar szellem hihetetlen arányban magyarositott. A németek, horvátok, rácok s olaszok végházainkban tömegesen magyarosodtak. Ezrével és ezrével veszik föl a magyar nevet, s a névvel együtt a magyar szellemet. Ami megmarad bennük a régiből, az csak a vallásuk volt. A Szondyak (Suho), a Fejérváriak (Rácz), a Maróthi Nagyok, Földváriak (Rácz), a Csesznekiek (Hrvat), az Olaszok (Cilius), a Vargák (Jellachich), a Dánielfiek (Drostha), a Szabók (Bassevits), a Csetneki Horvátok, a Prágayak, a Felaranyosi Budaiak, a Nagykomáromi Gálok, Radványiak (Radovan), a Mészárosok (Kenezich), a Kiss-ek (Starsits), a Zalay-ak (Konc), Istenadták (Bogdanovics) stb. stb., kik mindmegannyian vitézi hirnevet hagytak maguk után, ezer és ezer társukkal együtt végházainkban magyarosodtak meg. Hogy milyen gyorsan ment ez a magyarosodás, arra nézve néhány példát emlitünk. I. Ferdinánd a Hans Tatzger nevü bécsi németet komáromi várgróffá nevezte ki. Tatzger akkor látott életében először magyart, mikor Komáromba ért. S ime, három év után Tatzger már igy irja nevét: »*Én Németh János, ki vagyok az császár udvarbirája!*« Vele együtt öccse is felvette a Németh nevet, s mindketten mint jóravaló magyar nemesek haltak meg. I. Ferdinánd király egy szabad zászlóalja németet helyezett a komáromi

várba állandó őrségül s meghagyta, hogy a várba magyart ne bocsássanak, s a jelszó német legyen. Néhány év mulva ujabb rendeletet ad ki, s meghagyja, hogy a kapuknál ezentul magyar jelszót is használjanak, »*mert a várban lévő német katonák már mind tudnak magyarul!*«[9] Miksa idején Kielman András (von Kielmansegg), a volt alsó-ausztriai helytartó őse viselte a főkapitányi tisztet. Ő is hamarosan megtanult magyarul, s pompás magyar leveleit ma is élvezettel olvashatjuk. Mikor a gyanakvó Miksa ujabb háromszáz németet akart Komáromba küldeni, Kielman minden himezés nélkül megirta a királynak, hogy száz magyar huszár többet ér háromszáz németnél, s igy inkább csak huszárokat küldjön őfelsége! Ilyenforma ember volt Teuffenbach Kristóf szatmári főkapitány is, aki Homonnai Fruzsinát vette nőül. Kollonits Ernő, aki Bethlen korában komáromi főkapitány volt, Reiffenberg generálissal pörbe keveredett, s ez ügyben Bécsbe idézték. Ő kigyelme azonban határozottan kijelentette, hogy Bécsbe nem megy. »*Mint magyar polgár, irja, csak magyar törvény előtt jelenhetek meg!*« Ennek a Kollonitsnak az arcképe őfelsége könyvtárában ma is látható. Pompás magyar ruhája és kifent bajsza után bátran kuruc generálisnak nézhetnők! Hát a hős Kollonits Szigfridről mit mondjunk? Vajjon reá minő hatással volt a vitézi élet? Megfelel ő maga, mikor levelében kijelenti, hogy szive Magyarországért dobog! Ezt a vitézi kerületi főkapitányt a haditanács már 1605-ben állásától meg akarta fosztani, mert nagyon is magyarán gondolkozott. Később, mint rebellis, csakugyan a börtönbe került, ahol megőrült. A feledhetetlen hős holtteste a lévai vár termében hónapokig temetetlenül hevert. Végre is

[9] U. o. Instructiones.

egy ott megforduló magyar kamarai tanácsos éjjel titokban eltemettette, hogy utban ne legyen.

Emlitsünk még hasonló eseteket? Százával szolgálhatunk. Ott van Fernando Samaria de Specie Casa XVI. századbeli főkapitány példája. Nem hisszük, hogy a magyar vitézek az ő nevét ki tudták mondani, mert ha Weispriacher főkapitányt *Bajszpókér*-nek hitták, vajjon milyen nevet adhattak Samariának? Ez a vitéz férfiu magyarul pompásan irt és beszélt, s magának a királynak is kijelentette, hogy az ő hazája Magyarország, s itt akarja életét befejezni. Ott van Dinosius Perzl esete, aki alighogy közénk jött, már Perczel Dénesnek irta magát. Eredeti ember lehetett Egger Salamon uram. Neki annyi ideje sem volt, hogy nevét magyarra változtassa. Bethlen hadai Komárom felé közeledtek, s Egger Salamon »*bévonta az császár zászlóját*« és Bethlen hajdui közé állt.

Ime, a magyar vitézi élet és a magyar szellem hatása! A magyar király hadinépe a XVI. és a XVII-ik században nyelvében és szellemében magyar volt, mit teremthetett tehát mást, mint »magyari dolgokat.«

II.

ZADORLA JÁNOS

Zadorla János

A török világban özönlött hazánkba a sok rác, uszkók, oláh és vlach. Mindannyi félvad pásztor- és kereskedő-nép volt. A bécsi udvar és a kormányszékek örömmel látták a beköltözőket; mert támaszt nyertek bennök a küzdő magyarság ellen. Nem is titkon, hanem nyiltan tüzelték őket ellenünk. Szitották köztük a gyülöletet; elhalmozták kiváltsággal és földdel s a legtöbb adó fizetése alól fölmentették őket.

A bécsi kormány fent a Kárpátok közt a tót és a ruthén nép közt hasonló politikával semmire sem ment. A tót és a ruthén a hódoltság korában is velünk tartott. Harcainkban együtt küzdött velünk, elnyomatásunkban velünk együtt szenvedett. Mindkét nép megkapó példáját mutatta a hüségnek és az együttérzésnek. Ki nem tudná, mint ragaszkodott a tótság a Thurzókhoz, Forgáchné Zrinyi Katához, a Révayakhoz stb.? Még az is megesett, hogy a föld népe fegyverrel védte földesurát a császári katonaság ellen. Mikor például Kollonits Szigfridet, ezt a derék magyar generálist, mint rebellist elzárták, a föld népe fegyverrel védte birtokait a császári katonaság ellen. Ki nem ismeri a *tót talpas ezredeket*, melyek a kuruc-labanc világban oly hősiesen küzdöttek Thököly és Rákóczi zászlói alatt? Ezt tették a ruthének is. Hiszen Rákóczi Ferenc nem hiába irta őket »fidelissima gens«-nek.

A napoleoni időkben, s később is, a felvidéki

követek a hazafias párt leglelkesebb követői voltak. A mult század elején 1812-ig *Lukácsy* — aki maga is tótnak mondta magát — az országgyüléseknek egyik legkiválóbb s leghazafiasabb tagja volt. Ugyanezt mondhatjuk 1825-ben és a későbbi országgyüléseken Borsitzky Istvánról és Nemákról, kik mindketten trencsénmegyeiek voltak. A hazafias ellenzéknek a tagja volt kevés kivétellel a felvidék többi követe is. A nem-magyarnyelvü megyék közül Trencsén és Liptó megyék határozták el legelőször, hogy jegyzőkönyveiket magyarul vezetik s a tárgyalások nyelvévé is itt tették először a magyart.

A felvidéki megyék ilyetén magatartása ellen a bécsi kormány állandóan hadakozott s mindent elkövetett a magyar irányzat megtörésére. Általános siker e törekvését azonban sohsem követte.

A kettős királyválasztás idejében s később is sok jeles tóteredetü fővitézünk volt, akik Szondy György és Jakab példájára magyarral cserélték fel nevüket s mint magyar vitézek alapitották meg hirnevüket. Ilyen volt Zadorla János is, aki Zékelire változtatván nevét, Szapolyai János király egyik legjelesebb tisztjévé lett s aki szervezte a felvidéki tót gyalogságot.

Zadorla János nevét és tetteit hiába keressük évkönyveinkben. Pedig egykoron ugyancsak sokat emlegették s I. Ferdinánd hivei ugy féltek tőle, mint a futó tüztől. Zadorla János Szapolyai János királynak és később Izabella királynénak volt lelkes hive. Hatalmas, acélkaru, félelmet nem ismerő vitéz volt, aki még a lehetetlenre is gondolkozás nélkül vállalkozott. Hü és igaz ember volt, aki hitét és meggyőződését sohasem változtatta. *Haláláig a nemzeti párt hive maradt; haláláig ennek az érdekében küzdött!* Önerejéből küzdötte fel magát a főtisztségig s mint ilyen

sok csatában kimutatta hősiességét és hadi tudását. Czeczey Lénard kassai főkapitány gyalogságának volt a feje. Csapatait a felvidéki tótok és a ruthének közt toborzotta s azokat annyira kioktatta, hogy Zadorla gyalogsága a legjobb hajdu-csapatokkal kiállta a versenyt. Annyi dicsőség, annyi siker füződik e gyalogsághoz, hogy az ellenfél mindig a legnagyobb gyülölettel és átkozódással emlegette Zadorla nevét. Bakics Pál ez időben mondá a magyar hajdukról, hogy ezeknél bátrabb és ravaszabb gyalogságot soha nem látott. Bakicsnak e mondása teljesen ráillett Zadorla gyalogságára is. Az egykoru leve zésekből és hivatalos jelentésekből legalább ezt olvashatjuk ki.

Tudott dolog, hogy a XVI. század elején a szepesi városok Kassával egyetemben *zárt és teljesen német városok voltak.* Természetesnek tartjuk tehát, hogy inkább vonzódtak I. Ferdinándhoz, mint a nemzeti királyhoz. Kassa városának tanácsában csak egy ember akadt, aki János király hivének tartotta magát. Ez az egy sem volt magyar. Sauklics (Sajtlics?) Jánosnak hivták. A biró, akit Szerémy gunynevén Kakuk Mihálynak nevez, Kugelpracht nevü német volt. Szerémy ép Kassán volt, mikor a biró inditványára János király cimerét meggyalázták s kihirdették, hogy aki János király fejét I. Ferdinándhoz viszi, 10.000 forint jutalomban részesül. Mindezt a kassaiak nagy örömmel fogadták. Az utcákon más sem hangzott, mint János király gyalázása. (»Ecce canis rex« stb.) Mikor aztán Katzianer és Török Bálint bevonultak Kassára, a városiak a *Tar Margit* nevü ágyuból örömlövéseket adtak s Tedeumot tartottak. Az örömük azonban nem sokáig tartott. Az 1536. évben ugyanis Kassa városa János király kezére került. Maguk a kassaiak jelentik 1536. dec. 4-én

Eperjes, Bártfa és Lőcse városoknak, hogy János király kapitányai: Ödönffy László, Horváth Ferenc, Estery György (?), Horváth Vitus és Perseőthy hadaikkal megrohanták Kassát és elfoglalták. Lobóczky Mátyás dec. 9-én azt jelenti őfelségének, hogy Serédy főkapitány az oka Kassa elvesztésének és a császári sereg vereségének; mert Serédy a nyáron rablóvárat épitett Kassa mellett s onnét fosztogatta az embereket.

János király, vagyis inkább Fráter György Kassa élére Czeczey Lénárd kapitányt helyezte. Ez a minden izében magyar vitéz föladatának magaslatán állott. Tizenöt évig állott Kassa élén, de egyetlen éjjelt sem töltött a városon kivül. A város kapuja mellett egy bástyaszerü épületben lakott s az ő hire nélkül senki nem jöhetett a városba. Jelentékeny sereget tartott. A gyalogság szervezésével kedves emberét, Zadorla Jánost bizta meg. Aztán hozzáfogott Kassa megmagyarositásához. Katonáinak házakat adott, a szomszédos nemeseket rávette, hogy Kassára jöjjenek lakni. A debreceni, a váradi és a kolozsvári kereskedőket is idecsalogatta. Szikszó városának egész népét Kassán telepitette meg. Ilymódon egy évtized alatt Kassát teljesen magyarrá tette. És a bécsi kormányszékeknek soha többé nem sikerült Kassát elnémetesiteniök.

Czeczey kapitány azonban nem elégedett meg Kassa birtoklásával. Rövid idő alatt a vidéket is behódoltatta s a szomszéd városokat is egymásután elhóditotta a császáriaktól. Harc nélkül ez természetesen nem ment. A harcokban Zadorla János volt a jobbkeze. Ez az ember mindenre vállalkozott. Hivatalosan is jelentették, hogy rendkivül ravasz ember lévén, mindenütt kémeket tartott s ha mit megtudott, azonnal hasznára forditotta. Mig Czeczey Kassát őrizte, addig Zadorla a szepesi városok körül portyázgatott. S hol

itt, hol amott hajtá el a császári katonaság lovait és marháit. Lerontá Salgó várát és elfoglalta Lipóczot. A lerontott Richnót pedig felépitteté. Serédy jelentése szerint Zadorla az utakat, ösvényeket és kelőket mindenütt megszállva tartotta s ott is megjelent embereivel, ahol vélve se vélték.

A császáriak tehát titokban semmit sem mivelhettek, mivel Zadorla János uram kémjei utján mindent jó előre megtudott.

Az 1539. évben a császári fővezérnek, Fels Lénárdnak Bécsbe kellvén mennie, a helyettese, Lascano Tamás generális intézte az ügyeket. Mivel a kassaiak Eperjes körül portyázván elhajtották a németek lovait és csordáit, Lascano elhatározta, hogy teljes erejével a kassaiak ellen indul. Nagy titokban tette meg készületeit, azt hivén, hogy Czeczey kapitány és Zadorla János mit sem tudnak készülődéséről. Lascano sötét éjjelen átkelt hadával a Kassa nevü hegyen s ime egyszerre maga előtt látta Czeczey egész seregét! A gyalogságot ezuttal is Zadorla vezette. A kassai had azonnal támadásra indult. Hosszú és elkeseredett harc támadt most. Lascano hada sokkal erősebb volt, mint a kassaiaké; de azért mégis teljes vereséggel végződött a csata. Maga Lascano Tamás fővezér is elesett. Vele együtt halt meg a jeles Schobert Zsigmond. Österreicher Lénárd, a sárosi kapitány sokadmagával rabbá esett.

Julius hó 24-én Lobóczky Mátyás értesiti Ferdinánd királyt seregének pusztulásáról. Sáros várában — irja — az egész seregből csak husz gyalogos maradt. A többi a fővezérrel együtt elesett. A szepesi városok julius 25-én jelentik a királynak a »véres öldöklést és Lascano gyászos halálát«.

Mivel Czeczey és Zadorla kassai győzedelme

a felvidéken megingatta Ferdinánd hatalmát, lóhalálában kellett oda katonaságot vetni. Hogy maga a király is veszedelmesnek látta a helyzetet, gyors intézkedéseiből is kiviláglik. Ő maga irja aug. 5-én: »A mieink méltatlan leöletését, kiváltképpen Lascano Tamás fővezérünknek és kapitányainknak halálát lelkünk nagy aggodalmával halljuk«.

Amig a kassai ütközet dolgában Ferdinánd király politikai tárgyalást kezdett János király követeivel, addig a kassaiak győzelmi ünnepet ültek. Tinódi Sebestyén munkáiból tudjuk, hogy Czeczey Lénárd nagy vidám ember volt. Szerette a lantosokat s örömest megitta a bort. Főembereivel: Zadorla Jánossal és Baso Mátyással aztán nagy vigan voltak Kassán.

A kassai győzelem után Czeczey s főleg Zadorla János egymásután terelgették János király birtoka alá a felvidéki városokat és községeket. Lőcse, Bártfa, Eperjes, Szeben és Sáros kereskedőit harmincad alá fogták s a rovás és a tized fizetésére kényszeritették. Akit Ferdinánd király megfosztott birtokaitól, azt a kassaiak visszahelyezték javaiba. Werner 1539. aug. 11-én azt jelenti Ferdinánd királynak, hogy a kassaiak Eperjes városára haragos levelet irtak s megtilták a tized szedését. A kassaiak ugyanis Eperjesig akarják a hatalmukat kiterjeszteni. A Kassán lévő szegény német rabok pedig segitségért kiáltanak! (»Die armen gefangen schreyen umb hilf in ihrem elendt«).

Az 1541. évben a királynak jelenték, hogy Serédy Gáspár sürgősen kér 300 gyalogost a városok védelmére, mert a kassai gyalogság kapitánya: Zadorla János kémeivel a hegyeket járatja, a »claustrum Lapidis«-t és a többi helyeket foglalgatja. A veszedelem nagy, tehát állandó lovasságra és gyalogságra van szükség.

Valamivel későbben (1543-ban) irják a királynak, hogy Zadorla János (»*princeps malefactorum*«) már régebben elfoglalta Lipócz várát. Most Salgót pusztitá el s elvitetett onnét mindent. Mikor a polgárok a kassai kapitánytól kérték vissza elhajtott marháikat, Czeczey azt felelte nekik, hogy ő semmiféle parancsot nem adott Zadorlának. De — mondá Czeczey — jó, hogy jöttetek nemes atyámfiai; mert ép most akarom embereimet tizedszedésre közétek küldeni. Isten engem ugy segéljen, megveszem rajtatok az idei és a tavali tizedet is. Utközben tanakodjatok erről s jelentést adjatok nekem. A felvidéki polgárság küldötjei erre remegve felelék: Zadorla János ismét katonaságot toboroz, nem járhatunk békével. Czeczey erre imigyen válaszolt nekik: Semmi közötök hozzá! Zadorla tudja, mi a kötelessége!

A polgárok erre azt felelték, hogy Zadorla a felépitett Richnóba erős őrséget vetett s innét fogja majd őket nyuzni és fosztogatni. Basó meg most foglalta el 500 lovassal és 500 gyaloggal a lőcsei klastromot.

A szepesi városok mindezt Bécsbe is megirták. Jelentésük szerint Czeczeynek legveszedelmesebb főemberei Zadorla János, Vinnyey László és Basó. Erdő, mező tele van az ő embereikkel. (1543. juni 30. Judices et jurati ceterique cives civitatum Lőcse, Bártfa, Eperjes et Zeben.)

Ugyanaz napon, mikor a jelentést irták, másik levelet is bocsátottak Bécsbe. Ebben már azt jelentik a városok, hogy a kassaiak elfoglalták Gölnicet s ott a monostort erősitik most. Ma éjjel pedig — irják — a *Lapis Refugii* is elfoglaltatott. Fölséged hanyagságából mindent elveszitünk!

Zadorla János és Basó Mátyás ébersége, bátorsága és folytonos tevékenysége a kassaiak hatalmát napról-napra növelte. A siker aztán to-

vábbi tevékenységre buzditotta őket. Báthory András Miskolcról jelenti Bécsbe, hogy Kassán nagy tanácskozások folynak Czeczey, Zadorla, Ipoltffy Imre és Basó Mátyás között. Elhatározták, hogy János király fiát megkoronáztatják. Máris nagyokat isznak János király fiának egészségére. Most azon vannak, hogy minél több katonát toborozzanak. E célból Basó Bebek Ferenchez ment, Czeczey pedig Perényi Ferenchez.

A kassaiak folytonos sikere és állandó tevékenysége nagyon nyugtalanitotta Ferdinánd hiveit s katonáit. Ezek a legnagyobb gyülölettel irtak és szóltak Zadorláról és Czeczey kapitányról. E szidalmak azonban nem sokat ártottak nekik. Mentek tovább a maguk utain. Ellenségeiknek tehetetlen dühe azonban nem pihent. Ha alkalom kinálkozott, oly dologra ragadta őket, amit a kassai vitézek soha meg nem tettek. Volt Czeczey Lénárdnak egy tanult főembere, akit politikai ügyekben követül használt. Ferenc diáknak hivták. Ezt a jeles tollu embert Serédy Gáspár és Zennyessy Mihály várnagy a Tiszába fojtották. Mikor a szegény Ferenc diák Tokajba ért, Zennyessy nyájasan fogadta őt, de éjjel kiséretével és lovaival együtt a Tiszába fojtatta. Ferenc diákkal volt egy asszony, egy fiucska és két kocsis. Ezek is a Tiszában lelték halálukat. Hogy a dolog titokban maradjon, Zennyessy még a szekereiket is elégette. A kegyetlen gyilkosság azonban hamar nyilvánossá lett. S mivel a kassaiak bosszuállásra készültek, Serédy Fels Lénárdtól könyörgött segitséget. Wernher pedig megirta a királynak, hogy Serédynek semmi része a gyilkosságban. Mire aztán Ferdinánd király Fráter Györgyhöz irt levelében erősen védelmébe vette Serédyt s teljesen ártatlannak irta őt. (1545. január 10.)

Mindez igen szépen hangzott, de az igazsággal homlokegyenest ellenkezett. *Fels Lénárd fővezér*

ugyanis maga irja, hogy Serédy az ő utasitására gyilkoltatta meg Ferenc diákot és kiséretét, de a várnagy (Zennyessy) igen ügyetlenül hajtotta végre a dolgot! (1545. január 4.)

Wernher jól ismervén a kassaiakat, idejében megirta Bécsbe, hogy a kassaiak nem hagyják bosszulatlanul Ferenc diák meggyilkolását. (Bártfa, 1544. dec. 24.) Serédyvel együtt tehát ő segitségért esedezett.

Segitség csakugyan érkezett, de nem igen került a sor nagyobb harcra. Diplomáciai uton intézték el az ügyet — a kassai vitézek nem kis boszszuságára. Érdemes megemlitenünk, hogy a derék Zadorla Jánost ekkor már az összes gyalogság kapitányának nevezik. Azaz, hogy nemcsak a kassai, hanem egyéb mezei gyalogság is az ő kardja alatt volt.

I. Ferdinánd és Fráter György között létrejött egyesség után Kassa vidékén is megszüntek a nagyobb harcok és hóditások. De Czeczey Lénárd és Zadorla János továbbra is megtartják mindazt, amit kardjukkal szereztek. Néhány éven át aztán békességben éltek Kassán, hol mindkettőjüknek a most már magyar lakosság részéről a legnagyobb tiszteletben és szeretetben volt részük.

A csöndes és vidám napok azonban aligha elégitették ki őket. Nagyobb dolgokon jártatták ők az eszüket! Még mindég hitték, hogy János király fiát sikerül majd az egész ország királyává tenniök. Ezt a célt szolgálták akkor is, mikor a Fuggerek rézbányáit akarták elfoglalni. Ha a tervüket el nem árulják, bizonyára végre is hajtották volna.

Az a különálló magyar világ magyar lantosaival és énekeseivel, melyet Czeczey teremtett Kassán, 1552-ben megszünt. Izabella királyné lemondott s Kassa ismét Ferdinánd király kezére került. Tudott dolog, hogy Czeczeyvel azontul

nem lehetett beszélni. Buskomorság lepte meg s néhány nap alatt meghalt. Mi lett jobbkezével: Zadorlával, nem tudjuk. Czeczey elhunyta után az ő nevét sem emlitik többé.

A nemzeti királyságnak két leglelkesebb hive veszett el Czeczeyben és Zadorlában. A *tót királynak* csufolt Szapolyai Jánosnak náluk hivebb tisztje aligha volt. Érdemes megemlitenünk, hogy Zadorla János nevét még a következő században is emlegetik a felvidéken. Azok a birtokosok ugyanis, akik a császáriakkal tartottak, birtokpöreikben gyülölettel emlékeznek meg róla. Az 1602. évben például Keczer István igyekszik ősei birtokait visszaszerezni. Folyamodásában a többi közt azt irja, hogy ősei jószágát Czeczey Lénárd kassai kapitány (domus Austriacae rebellis) parancsára János király gyalogságával Zadorla János nevü »*nebulo*« foglalta el, aki aztán Keczer Ambrust a saját várában megölette! Ekkor veszett el Kosztolány, Csizite, Mudróc és Lipolc.[1]

[1] Az itt felhasznált összes irat a volt csász. és kir. állami levéltárában található. Kaczer István folyamodásán kivül, mely a Közös Pénzügyi Levéltár Hung. 14.411. fasciculusában található.

III.

A TŐZSÉR HALÁLA

A tőzsér halála

A magyar tőzsérek (marhakereskedők) a tizenhatodik és a tizenhetedik században még a hivatalos följegyzések szerint is *országfönntartók* hirében állottak. Hatalmas, népes s ami fő, minden izében magyar volt egykor ez a felekezet. A tőzsérséget becsült és tisztelt mesterségnek tartották, amelytől még a főnemesek sem igen idegenkedtek. A jó Bethlen Gábor a marhakereskedést még fejedelemsége idején sem hagyta abba s éppenséggel nem busitotta, hogy Magyarország legnagyobb tőzsérének őt mondogatták.[1] Nemzeti küzdelmeink másik kimagasló alakja, Thököly Imre fejedelem, ha nem is tőzsérkedett, de igazi tőzsércsaládból származott. Az ő családjának vagyonszerzője: Thököly Sebestyén a XVI. században Thar Istvánnal együtt a leghatalmasabb tőzsérünk volt, aki nem csupán a kincstárt, hanem magát Rudolf császárt is adósai közé számlálhatta. A Zrinyiek sem lettek volna a nemzeti élet és a nemzeti harcok legtevékenyebb munkásaivá, ha a tőzsérkedésük nem öntötte volna a garatjukra a szükséges pénzanyagot. A tizenhatodik és a tizenhetedik században, vagyis az általános elszegényedés korában, mikor a kereszt és az ostor oly nagy volt

[1] Az udvari kamara ezt szemére is hányta, mikor harmincadmesterséget kért a kihajtandó foltmarhára.

a magyar nemzeten, hogy szinte tántorgott belé: ugy a magyar, mint az osztrák kincstárnak éltető forrása *(nervus aerarii)* a magyar tőzsérség volt. Az országba pénz csakis az ő révükön jött; pénzt szerezni csakis az ő utjaikon lehetett! Igy aztán nincs mit csodálnunk azon, hogy *a nagy Alföldön a legtöbb iskola- és egyházalapitó a tőzsérek sorából került*. De ennél még nagyobb érdemük is van. Amikor mindenki látta, hogy az ország nemsokára a magyar jobbágy teljes hijjával leszen, amikor a magyar parasztság pusztulását még a német is nemszeretem-szemmel nézte: a mi jó tőzséreink a különféle pásztorokat, sőréseket, hajtókat, göbölyösöket, gyapjuszedőket, sajtnyomókat, bőrgyüjtőket, szénázókat, szalmázókat, gyepszereseket, rideglegényeket, futott embereket, stb. ezrével és ezrével magyarositják s jóravaló munkásokká pallérozzák. A tőzséreink magyarsága és a magyarságuknak ereje még a külföldön is nyomokat hagyott. A tizenhatodik és a tizenhetedik században a bécsi és az auspitzi hetivásárokon magyar világ uralkodott; a vásárok tisztviselőinek magyarul is kellett tudniok; pénzváltó a magyar nyelv ismerete nélkül ott meg nem élhetett. A német birodalmi kereskedők ezekre a vásárokra mindig magyar tolmácsokkal jöttek, mert különben tőzséreinktől semmit sem vehettek volna.[2] A magyar szó tehát még a bécsi, az auspitzi hetivásárokon is uralkodott, sőt megesett az is, hogy bécsi Landgrafnak tisztjét magyar nemes viselte![3]

[2] Nürnberg és Augsburg városok jegyzőkönyvei gyakran emlitik, hogy mészárosaiknak magyar tolmácsokkal kell a vásárokra indulniok.

[3] A morvaországi auspitzi nagy marhavásárokon a handgrafi tisztet jobbára magyar ember viselte. A hódoltság korában Auspitz magyar neve *Pusztapécs* volt.

A tizenhetedik század végén azonban a magyar tőzsérvilág kihalófélben volt. Akikbe az ország eddig reménységét és bizalmát vetette, keserves gondok között törték magukat. Leghatalmasabb tőzséreink egymásután koldusbotra jutnak. Nem a hazai viszonyok, nem is a török háborúk ragadták el tőlük a megélhetés módját, hanem egyes-egyedül az osztrák vámpolitika. A mi jó szomszédainknak nem volt elég, hogy a legfőbb vámokat és vásárokat mind a maguk földjére helyezték s hogy ilyenformán marhakereskedésünk jövedelmének kétharmadát ők seperték be; őkigyelmék még a magyar szunyognak a vérét is csöbörrel igyekeztek venni. Hallatlanul emelték a vámokat; emelték akkor is, mikor a vak is látta, hogy ezzel előbb-utóbb az egész kereskedést tönkre teszik. Már I. Ferdinand uralkodása elején, amikor nálunk az ökörnek ára öt-hat forint volt, a különféle vámok és a regáliák 17 forintra rugtak. Ezek a kiadások idővel hihetetlenül emelkedtek. A száraz és a vizi vámok, helypénz, itatási dij, *gyeppénz*, harmincad, követetadó, *gėmpénz*, landgrafi és *interkapor* (Unterkeufel) dijak, hajtási sédák, *látópénz*, aufslag, abrakodó, hidas (hidpénz), király váltsága (regalia), révpénz, asztalpénz (amit a megunszolás után fizettek) s az Isten tudja mi minden adó nyomta a szegény tőzsér vállait. S mindez nem volt elég. A bécsi udvari kamara még azt a keveset is irigyelte a magyar tőzsérektől, amit ezernyi veszędelem közt, nagy kockázattal nyertek! Ezért III. Ferdinánd és az udvari kamara 1651-ben monopoliummá tette a magyar szarvasmarhakereskedést s annak vezetését Salzer nevü németre bizta. Igaz ugyan, hogy ez a monopolium néhány év alatt csufosan megbukott, de azért a magyar tőzséreknek roppant kárt okozott. Maga udvari kamara sorolta fel akkor azokat a magyar

tőzséreket, akiket a monopolium koldusbotra juttatott. I. Lipót uralkodása alatt mégegyszer kisérletet tesznek a monopoliummal, de ezuttal is csufot vallnak vele. Azt azonban mégis elérték, hogy a magyar tőzsérség ugyszólván teljesen elpusztult. Ha a bécsi kormányszékeknek és az uralkodóknak ez volt a céljuk, akkor igyekezetüket teljes siker koronázta.

A magyar tőzsérség pusztulása ugy gazdasági, mint nemzeti szempontból pótolhatatlan csapás volt az országra. Helyébe ugyanis idegenek: görögök, rácok, örmények stb. léptek. A régi magyar tőzsérvilág aztán minden eredetiségével együtt örökre feledésbe ment.

Valamikor a tőzsérséget »*rettenetes mesterségnek*« is mondották. Az is volt. Hiszen már maga a marhavásárlás ezernyi kockázattal járt. Pedig még csak ezután következett az igazi baj és a veszedelem. A hajtás, amig a »*bécsi kőre*«, vagy Auspitzba értek, ugyancsak próbára tette még a legmerészebb embert is! Hiszen léptennyomon ellenség leste a hajtást. Cimborák nélkül tehát utnak sem indulhatott a tőzsér. Ezért vitt aztán mindegyik magával jó erős hajtókat, akik hatalmas és csomós fütykösökkel (»ingentibus et nodosis fustibus«) igazgatták a hajtást s ha ellenség közeledett, »*hozzát*« kiáltván megharcoltak. Erre bőven nyilt alkalmuk. Egyik helyen ugyanis kóbor zsiványok és »*marhalappangtatók*« leskelődtek. Itt rác pogányokkal, amott martalócokkal kellett küzdeniök. A császári katonaság százszor rosszabb lévén a töröknél, minden hajtásból igyekezett néhány marhát elragadni. A hajtók nem egyszer valóságos csatát vivtak ezekkel a német és vallon katonákkal. A földesurak is mindenütt megkövetelték a maguk részét, s akár volt vám, akár nem, ők bizony vámot vettek a hajtókon. Szóval, mintha csak a földből bujtak volna elő,

boldog-boldogtalan meg akarta venni a maga részét a tőzséren. S e veszedelmek közepette nemcsak élete forgott kockán, hanem vagyona és becsülete is; mert hisz rendesen hitelbe vett jószágot vitt magával s ha becsülettel el nem számolt, kenyerét tisztességére többé nem ehette. Ám tőzséreinket ennyi akadály, ennyi veszedelem sem tartá vissza; kereskedtek, tőzsérkedtek, még pedig a háboruk idején is. Mert minél nagyobb volt a veszedelem, annál nagyobb nyereségre volt kilátásuk. Bizony-bizony nincs mit csodálnunk jámbor eleinken, akik a tőzsérséget *rettenetes mesterségnek* tartották; mert hisz félig-meddig elveszett ember volt, aki merész fejét erre a »*rettenetes tőzsérségre*« adta.

Ha a tőzsérség rettenetes mesterség volt is, annyi bizonyos, hogy a hazának acélizmos, rettenthetetlen embereket adott. *A tőzsérvilág volt az »ördög apostolainak«, a vakmerő hajduknak nevelő iskolája* s aki egyszer ez iskolát végigjárta, hadi tapasztalatokban a legöregebb végbelivel is versenyre kelhetett. Örök kár, hogy erről a hajdunevelő iskoláról, vagyis a tőzsérvilágról édeskevés emlék maradt reánk. Ha valaki az ő küzdelmeiket, merész utjaikat és életmódjukat egykoron papirra vetette volna, irását néprajzi és müvelődéstörténeti iróink manapság bibliaként forgatnák. Amikor jómagunk is ilyetén följegyzések után kutattunk, a győri káptalannak 1611-ben kelt vallató levelére bukkantunk. Ez a tanuvallomás a régi magyar tőzsérek életére nézve megbecsülhetetlen adatokkal szolgál; s mivel az efféle följegyzés ritkaságszámba megy, elmondjuk, hogy mi mindent találtunk benne.

Mészáros Ambrus egykoron szegény futott ember volt, de becsületes munkájával pénzt és házközbeli javakat szerzett s miután a tőzsérséget

kitanulta, a győri marhakereskedők céhébe magát béadta. Régi magyar szokás szerint a céhbeadáskor az uj mesternek a céh javára bizonyos összeget kellett fizetnie; ezt akkor *körösztölőpénz*-nek, magát a céhbefogadást pedig *megkeresztelésnek* hivták. Aki a megkeresztelésen szerencsésen tulesett, arról azt mondták, hogy *megváltozott*.[4] Ilyen megváltozott tőzsér lett Mészáros Ambrus uram is s azontul egy kereseten lévő cimboráival komplárságra marhát vett s a kereskedésre kijárt. Az 1611-ik évben több társával együtt a váci sokadalomra is fölment s miután itt jó vásárt csaptak, a tőzsérek a korcsmának indultak. A vén tőzsérek itt nagyon megborosodtak s mivel már a mesterkeszkenőjükre sem kaptak bort, borittukban elhatározták, hogy az ifju Mészáros Ambrust ujra megkeresztelik; mert »*ez uj császár üdejében minden embert meg köll körösztölni!*« Mészáros Ambrus magyar létére ugyan odavetė, hogy »*nem vólna az király császár, hanem csak király!*«, de a megkereszteléstől ez a kijelentés sem mentette meg. Hiába állitotta, hogy ő már Győrött megváltozott, a tőzsérek a rettegett Mészáros János parancsára megfogták Mészáros Ambrust s hátrakötvén kezeit, felkötözték, hogy kényszeritsék a körösztölő pénz megfizetésére. A nagyerejü legény felkötése nem ment könnyen, de ellenállása társait még jobban feldühösitette.

A szegény vergődő és káromkodó Mészáros Ambrus védelmére csak egyetlen tőzsértársa, Nagy János mondott néhány szót. Arra kérte társait, hogy bocsássák el Mészáros Ambrust s hogy törvénnyel lássák meg a körösztölés dolgát; de biz senki sem hallgatott rá. Mészáros Ambrus addig fügött, mig a kivánt körösztölőpénzt ujra le nem tette.

[4] Azaz felszabadult, vagyis mester lett.

Az igaztalanul megkinzott ember nem gondolt bosszúra, csak az bántotta őt, hogy társai nem hitték el már Győrben megesett megkereszteltetését. Panaszkodott is emiatt. »Te jól tudod — mondá György Miklósnak, — hogy én ennekelőtte is megváltoztam négy magyar forinton az szokás szerint való tőzsérkörösztöléstől, de mind Mészáros János dolga, hogy engemet most ismét három forintra körösztöltek; ha hazamehetünk Győrré, panaszt teszek biró uramnak!« »Ha ott lettem volna — felelé erre György Miklós —, megoltalmaztalak volna, mert jól emlékszem felőle, hogy megváltoztál, nem is köllött volna bántaniok.«

Néhány nappal az eset után a győri tőzsérek Bécsbe készültek, hogy ott ökreiket megárulják. A derekas sokadalomra Mészáros Ambrusnak is fel kellették mennie. Azonban a felakasztás óta torka rettentően fájt, s igy a hosszú uttól vonogatta magát. Társa, Bodó Mihály, váltig biztatta őt, hogy csak induljon, mert a marhának feléhez társ volna. »Ha ti az én nyavalyámat tudnátok — felelé Mészáros Ambrus — nem küldenétek engemet. Ha szintén elmegyek is, nem reménylem hazajövetelemet; csak én érzem, én tudom az én nyavalyámat; még az nyálamat is alig nyelhetem el!«

Társai rábeszélésére mégis utrakelt. A tőzsérek az akkori szokás szerint nem a marhákkal mentek a vásárra. A lábasjószágot lovas hajtókkal és a botos legényekkel jó előre küldték s ők maguk szekereken indultak Bécsbe. Az indulás előtt egymásközt birót választának, hogy az esetleges kárvallást közönségessé tennék. Mészáros Ambrus felhérces kocsiján harmadmagával indult Bécsbe. A kocsira elegendő szinszalonnát, kenyeret és egy karikafa vakbort tevének s miután a gazda a tengely rakoncáját, a rud förgetyüjét, aztán

a késefát, meg az isafát rendbe hozta, jól fölfegyverkezve utnak indultak. Utjuk Bécsig elég szerencsés volt; mindössze csak *néminemü* német katonákkal találkoztak, akiket a tőzsérek módja szerint hamarosan eligazitottak. A pénteki bécsi sokadalom is jól sikerült, de amikor a vásár másnapra haladt, a szegény Mészáros Ambrus már alig birt magával; türhetetlen fájdalom és égető szomjuság kinozta. Amig társai a hajtók csárdáiban a csaprugó legényekkel a köszönő poharakat forgatták, ő a vásártéren bocsolyázott. Majd egy garágya alá vonta magát és ott hörgött. Fájdalma elviselhetetlenné lévén, tőzsérorvosságot próbált; disznóvályut hozatott és *»hasra feküvék s az torkát háromszor hozzá törölé a végre, hogy az torka fájása elmuljék.«*

A vásár bevégeztével tőzséreink hazafelé tartottak. A szerencsétlen Mészáros Ambrus egy szekérre került kinzójával: Mészáros Jánossal, aki őt Vácon felköttette. Az egész uton egyetlen panaszszó sem esett ajkán kinzója ellen, csak fájdalmai és szomjusága miatt panaszkodott. Amikor Bruckba érkeztek, Mészáros Ambrus egy itce bort töltetett magának, azzal a szándékkal, hogy megigya. De már a bort sem birta lenyelni. Ott aztán köntösét feje alá takarta, hanyatt ráfeküvék és erősen hörgött. A ház asszonya véletlenül odajövén, megkérdé, hogy mi nyavalyája van e magyarnak? Mikor felvilágositották őt, hogy »a torkát fájdalja«, a jó asszony igy szólott: *»netalán az nyakcsapja szállott le, csak az hüvelykét meghajtván, háromszor harapja meg az Atyának, Fiunak és Szentlélek Istennek nevében; az mellett az haját fölösleg megvongassa!«* A jó asszony mindjárt megis mutatta, miként kell ezt a betegnek megtennie. Mészáros Ambrus követte a jó tanácsot, de biz az nem enyhitette fájdalmát. Pándorfnál ismét a szomjuság juta

Mészáros Ambrusra és torkát is erősen fájlalván, nagy nehezen néhány csöpp vizet nyelt. Hogy Condorfba érnének, Mészáros Ambrus felugrott és társaihoz igy szólott: »semmi uttal tovább az kocsin nem mehetek; mert elfulladok az nagy hevség mia!« Levevé ott mentéjét és kardját, a falu felé tartott. Társai nem akarták őt az idegenben hagyni. Még Mészáros János is könyörgésre fogta a dolgot. »Jere — mondá neki — csak Óvárig is, ott borbélyok vannak, netalán inkább segithetnek torkodnak; ne maradj itt ez idegen helyen!« A kérlelő szóra Ambrus mit sem felelt, hátára vetvén mentéjét, a falu első házába bement. A ház urai szivesen fogadták a beteg magyart s baja felől kérdezték. »Az én torkom igen fáj — mondá Ambrus — és ha segitségre való orvosságot nem találunk, meg kell miatta halnom!« A háziak szolgáltak is neki mindennel, de baja csak nem javult. Nagy kinok között hörögni és fuldoklani kezdett. A ház népe erre mindenáron ki akarta belőle venni, hogy ki okozta baját, de a tetteseket Mészáros Ambrus egy hanggal sem árulta el. Szombaton estvére kelve ért a faluba s mikor gazdái vasárnap reggel utánanéztek, szegény Mészáros Ambrus már halott volt. Győrben mondott jóslata tehát beteljesült. Szülőföldjét nem látta többé. Elegendő pénz lévén nála, a falubeliek tisztességesen eltemették. Még szerencse, hogy a faluban érte őt a halál, mert ha utközben esik meg a baj, alighanem a vadmadarak gyomra lett volna koporsója. A tőzsérek között az ilyen temetés is gyakori volt.[5]

[5] Az eredeti tanuvallomás a győri káptalan levéltárában található.

IV.

A ZRINYIEK MAGYARSÁGA

A Zrinyiek magyarsága

Történeti könyveinkben minden teret a politikai és hadimozgalmak ismertetése foglalván le, a társadalmi és a gazdasági élet legfontosabb kérdései kiszorultak azokból. A közélet olyan jelenségeire nincsen bennök tekintet, amik ma az embereket jobban érdeklik minden háborunál, minden politikai sérelemnél. A kutató eszerint tömérdek ujsággal szolgálhat e téren; hiszen meg nem bolygatott kepe mellett áll, ahol ugyancsak könnyü kalászt gyüjtenie. Különösen a XVI. és XVII. századról mondhatjuk ezt. E mozgalmas, drámai s örökké változó korszak minden éve uj és uj jelenséggel szolgál. Gazdasági és társadalmi téren ugyszólván minden esztendő másra forditja az állapotokat. Az állapotok változása pedig — ez már kipróbált dolog — az erkölcsöket és a szokásokat is változtatja. Van tehát mit szemrevennünk a politikán és a háborun kivül is. S ha nem rösteljük a fáradságot, ezer és ezer oly titoknak a nyitját megtalálhatjuk, amiknek derekas értelmére iróink eddig nem jutottak.

A XVI. és XVII. századnak egyik fölötte érdekes, de figyelemre eddig nem méltatott jelensége a nemzetiségi viszonyok átalakulása. A mondott két században nálunk nagyarányu népvándorlás folyt. A Balkánfélszigetről a délszlávok nagy rajokban költöznek Magyarországba. A magyar föld régi lakosai pedig

észak felé költöznek. A költözők között első helyen a hódoltsági nemesek állanak. Ezek — ha módjukban volt — a jobbágyaikat is magukkal vitték. Az északnak vonuló magyarság valósággal elfoglalta Felsőmagyarországot. *Ez a hóditás verejtékes munka volt* s harc nélkül meg nem eshetett. A zárt német városok és a tót községek ugyanis még a magyar polgárt, vagy a paraszti szegénységet sem látták szivesen, még kevésbé szenvedhették a magyar nemeseket, akik a városi terhek viseléséről hallani sem akartak. A győztes azonban mégis a költöző magyarság lett.

A magyarság vándorlása érdekes és jelentékeny változást teremtett a városok életében. Szeged népének egy része 1552-ben részint Debrecenben, részint Patakon telepedett meg; a debreceni kereskedő-rend szinejava pedig Kassán vonta meg magát. Esztergom népe 1541-ben Komáromba költözik, s ott külön községet alkot. Komárom lakossága 1594-ben meg ijastól-fiastól Nagyszombatba költözik. A győriek ugyanez évben Óvárra és Pozsonyba huzódnak, Tolna népe pedig Esztergomban és Komáromban keres magának uj otthont.

S igy van ez másutt is. Egy-egy megszállás elől a városok egész népe elköltözik, s — mint Szigetvár lakossága tette 1566-ban — a régi lakóhelyére többé vissza nem száll.

De nemcsak a várszállás és a várostrom, hanem másféle ok is költözésre birta a polgárságot. Szikszó városának egész lakossága 1550-ben például azért költözött Kassára, mert Perényi Ferenc két szikszói polgárt kivégeztetett. Valpót elfoglalván a török, a környék lakosaival együtt Perényi a valpóiakat is saját jószágaira telepiti. A XVI. században egy-egy város-

nak adott harmincadmentesség négy-öt más város kereskedőrendjét is odacsalta.

A városok lakóinak ilyetén vándorlása nevezetes változásokat teremtett a Felvidéken. A teljesen német Kassáról például már 1554-ben azt irják, hogy négyszer annyi benne a magyar, mint a német. A nemzetiségi Nagyszombat a XVI. században teljesen magyarrá válik s a legkiválóbb magyar kereskedők és tőzsérek hazája lesz. A tót Szakolcán az odaköltözött magyar nemesség uralkodik, Pozsonyban a magyar tőzsérek a leghatalmasabbak, Trencsént és vidékét elárasztják a magyarok, s urak lesznek ezek Máramarosban is.

Amig a szorosan vett magyar földről inkább csak a városi polgárok és a nemesek költöznek észak felé, addig a horvát-szlavón részekből már a jobbágyság is tömegesen tódul észak és nyugat felé. Egyszere nyolc-tiz falu népe is megindul, s költözőszekereken a magyar földre jön. A török földesurak (iszpahiák) egyszerre csak azt vették észre, hogy jobbágy nélkül maradtak. Amint Musztafa budai pasa irta 1574-ben: »*az iszpáhiák penig sirnak, óhajtnak, éhel is meghalnak, mert nincsen mihez nyulniok*«, elköltözvén birtokaikról a jobbágyság. Az efféle költözés a XVI. és a XVII. században szakadatlanul folyt. Horvát-Szlavonország költöző népe teljesen ellepi Zala-, Vas-, Moson-, Sopron-, sőt Pozsonymegye városait és községeit is. Az udvari kamara már a XVI. században e megyék lakóit igen gyakran *krabaten* néven nevezi s magát az Ausztriával határos területet *Krabatenland*-nak irja. A hozzánk költözött horvát-szlavón lakosságból még az északkeleti részeknek is jutott. A Melithek, az Osztrosicsok, a Horvátok stb. ugyanis igen sokat magukkal vittek jobbágyaikból.

Lassan-lassan tehát *Horvát-Szlavónországok régi népének nagyobbik és jobbik része hozzánk költözik.* Százados hagyományokat, testvéri jóindulatot hozott magával e nép, s igy nem csoda, hogy hamarosan beolvadt a magyarságba.

A horvát-szlavón földről hozzánk költözött lakosság helyébe balkáni népek: a félvad uszkokok, a morlákok, a vlachok, a rácok, a martalócok stb. jöttek. E rablási ösztöntől áthatott tömegeket a katonai hatóságok alá helyezték. Mivel müveltség dolgában több századdal hátrább voltak, mint Horvát-Szlavonország régi lakossága, a betelepülésük elemi csapásszámba ment. A régi és megfogyott lakosság ugyancsak nagy kinban volt e jövevények miatt!

A beköltözött balkáni népek mit sem tudván arról a százados hagyományról és barátságról, mely Horvát-Szlavonország népét mihozzánk füzte, a bécsi kormányszékek vak eszközeivé lettek. Arra használták őket, amire akarták. A XVII. század nemzeti küzdelmeiben már a magyar föld pusztitására bocsátják őket, s beléjük oltják a magyargyülöletet. I. Lipót korában a bécsi kormányszékek már egyenest ellenünk tüzelik őket, s az ujabb telepitéseket azzal indokolják, hogy »*szükségesek azok a magyarok ellen!*«

Horvát-Szlavonország régi, de megfogyott lakossága jó ideig ellenszegült az uj áramlatnak. A tulsulyban lévő jövevényeknek Bécstől tüzelt szelleme azonban idővel őket is elragadta, s általánossá vált a magyargyülölet, bár Magyarország semmi okot arra nem adott.

Horvát-Szlavonországoknak hozzánk költözött lakói között a legelsők azok a kiváló férfiak voltak, akik amugy is magyaroknak tartván magukat, nem hazát cseréltek, hanem csak a

magyar szent koronához huzódtak közelebb. Ilyenek voltak a Dessewffyek, a Zrinyiek, Pekryek, Krusicsok, Tahyak, Alapyak, Kasztellánffyak stb. E nagy családok fiai kivétel nélkül magyaroknak tartották magukat, szivvel-lélekkel velünk éreztek, velünk küzdöttek. A nemzeti kegyelet — ez az igazságos biró — nekünk itélte őket mindenkor. A gyülölettől vezetett s nagyzástól elkapott horvát történetirók azonban pörbeszállanak nemzetünk itéletével s maguknak követelik azokat, akik mindétig a mieink voltak.

Mivel a nevezett családok közül a hir leginkább a Zrinyieket vette a szárnyaira, a horvátok elsősorban a Zrinyi-család tagjait követelik maguknak. Bizonyitgatják is nyakra-főre az ő horvát voltukat. Enemü fáradozásukban sok csalafintaságot is megengednek maguknak, de mégsem mennek semmire. Hiába, aki bolgár után indul, keringőre készüljön.

Hogy minő horvátok voltak a Zrinyi-család nagyjai, arról a magyar történetirók már sok mindent elmondottak. A levéltárakban azonban erre vonatkozó anyag még mindig bőven akad. Nem lesz talán fölösleges ez ismeretlen adatokat föltárnunk.

A szigetvári hős: Zrinyi Miklós testvérével, Zrinyi Jánossal egyetemben fiatal korában huszárkapitány volt és Steierország zsoldján éldegélt. Mindkét testvér maga állitotta össze a csapatát, maga nevelte és maga tanitotta azt. Ha nézegetjük az illető évekről való mustralajstromokat, azt látjuk, hogy Zrinyi Miklós és Zrinyi János már a XVI. század negyvenes éveiben magyar huszárok élén állottak, s e magyar huszárokkal szereztek maguknak hirt s nevet.[1]

[1] Steierországi tartományi levéltár Militaria cimü gyüjteményében vannak e mustralajstromok.

Zrinyi Miklósnak a nővére (Ilona), amint tudjuk, Tahy Ferenchez ment nőül. Hogy ez a nő magyar nevelésben részesült, kiviláglik az udvartartásából. Magyar ember az iródeákja, magyar ember (Mindszenthy László) a titkára, s magyar leányok és asszonyok forgolódnak körülötte.[2]

Ismeretes dolog, hogy az Akadémiánk két nagy kötetben kiadta a Zrinyi Miklós életére vonatkozó adatokat és leveleket. Derék és kiváló munka ez, mely becsületére válik az Akadémiánknak. De van egy fogyatékossága: igen hiányos. A családi levéltárakban százával találhatjuk Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek kiadatlan leveleit![3] E bizalmas levelek minden politikai irásnál jobban elárulják, mit hordozott szivében Zrinyi Miklós. E kiadatlan levelekből látjuk, hogy Zrinyi Miklósunk magyarnak tartotta magát, magyar udvarral vette magát körül, magyarul irogatott s a magyaron kivül más hazát nem ismert. A fiait és a leányait már kis korukban a legmagyarabb főuri házakba küldötte, s magyar nevelést adott nékik. 1561-ben például három kiskoru leányát küldi Batthyányhoz, s a többivel együtt annak a kezére bizza. »Kérem — irja ez alkalommal —, hogy te kegyelmed asszonyommal egyetemben *oktassátok és tanitsátok őket*, hogy az anyjuk nyomát kövessék és annak jó hirét-nevét viseljék... Az két fiamat is oda az szomszédságba küldtem Veres-

[2] Zrinyi Jánosnak, a szigetvári hős fivérének magyar levelei szintén ránk maradtak. Ezeket a Zrinyi János leveleit is igazi magyar szellem lengi át. Magyarországért küzd s Magyarországot nevezi hazájának.

[3] A Batthyányak körmendi levéltárában például egész sereg ismeretlen levele van Zrinyi Miklósnak.

várra... kegyelmednek ajánlom azokat is, és szolgáljanak kegyelmednek.«

Zrinyi Miklósnak a leányai és a fiai magyar családnál nevelkedvén, nemcsak a magyar nyelvet és a magyar szokásokat, de a magyar hitet is fölvették. Azaz protestánsokká lettek. Aztán valamennyi Zrinyi-leány magyar urhoz menvén nőül, uj otthonukban a protestáns vallás buzgó terjesztőivé lesznek. Gondolkozásra, nyelvre és hitre tehát egy egész világ választotta őket el a horvátoktól.

Hogy magáról Zrinyi Miklósról mit tartottak a magyar rendek, érdemes lesz megemlitenünk, hogy a legmagyarabb és a legnépszerübb nádorispánnak, Nádasdy Tamásnak utódjául 1563-ban Zrinyi Miklóst emlegették. S ha a nádori tisztet betöltötték volna, bizonyára meg is választják őt.

Zrinyi Miklós fiai közül magasabb polcra csak Györgynek sikerült jutnia. Ez a György minden izében magyar főur volt. Rajongott a vitézi életért; szerette és fejlesztette a magyar huszárságot, s egyik legnevezetesebb változás a huszárok fölszerelésében az ő nevéhez füződik. Folyton köztünk s a mieinknek élt. Nagyszámmal reánk maradt magyar levelében *édes hazájának mondja Magyarországot*, melyért minden áldozatra kész. Mint dunántuli főkapitány irja 1582-ben: »Az ország hadnagyságát mind az kanizsai kapitánysággal egyetemben reám veté ő felsége. Melyben, hogy ő felsége és *ez nyomorult országnak hasznos és hü szolgája lehessek, az Uristentől erőt hozzá kérek.*«[4]

[4] Magyar versiró mint szemtanu irta meg, hogy Zrinyi György lóhalálába sietett Thury György segitségére. De mire Kanizsára ért, Thury már halott volt. *És Zrinyi György Thuryt mint édesapját gyászolta és siratta!*

Tiszte szerint aztán évek hosszu során át védelmezte a Dunántult a török ellen. Mint a szép leány a tánchoz, ugy ő is mindenkor készen volt a harchoz. Szablya villanása, kopja recsegése volt a legfőbb öröme. S ha győzött a magyar, oly nagy szivben való öröm fogta el, hogy még a szava is elállott.

Mivel nem mindenki osztá az ő lelkesedését, tüzes magyar levelekben buzditja és nógatja az urakat s mennydörgő leveleket bocsát a megyékre, hogy keljenek föl, »*látván édes hazánknak romlását és pusztulását*«.

Zrinyi György igaz magyar lévén, nehéz kedvvel hallotta azokat a sérelmeket, amiket a bécsi kormányszékek a magyarság rovására elkövettek. Nem ingó nád lévén a szive, itthon is, meg Bécsben is kitálalta, ami a lelkét nyomta. Száz és száz magyar levelében a *magyar haza gondja* a legelső, s azon töri magát legjobban, mire forditja a szerencse ez ország dolgát? Ha valaki szót emelt Magyarország érdekében, ő volt az első, aki a szeretetnek a pajzsára emelte az illetőt. Hálás szivvel köszönti például Batthyány Boldizsárt, aki Bécsben az ország szabadságának védelmére kelt. »Jól mivelte kigyelmed — irja neki 1570-ben —, hogy ez szegény megnyomorodott ország szabadságáért szólott kegyelmed.«[5]

Még elaggott vén korában is az ország vévelmén törte magát. S mikor jómaga már nagyon elnehezedett volt, a magyar ifjuságot tüzelte a leveleivel. »Tetszik nekem — irja 1593-ban az ifju Batthyány Ferencnek —, hogy az vitézlő dolgokból meg nem vonsza magát kegyelmed! Mikoron én is ilyen ifju és ebben az állapotban voltam, mint kegyelmed: ugyan örven-

[5] Körmendi levélt. Missiles.

dettem benne, mikor aféle vitézlő dologban jelen lehettem. S mind módot is kerestem benne és utánna voltam, hogy hadi dologból megtessék az, hogy az vitézlő dologhoz kedvem vagyon énnekem is. Egy olykor szintén pihegősen is elmentem inned Csáktornyáról aféle hirekre.«[6]

Ime ilyen lélek lakott a szigetvári hős fiában! Magyarabb gondolkozású, magyarosabb lelkü főurunk alig volt őnála. Egész életét köztünk és értünk élte. Horvátországról aligha álmodozott; mert hiszen minden levelében Magyarországot mondja édes hazájának.

Bár Zrinyi György folyton harcolt a török ellen, a bécsi udvar mégis gyanuba fogta, hogy titokban a törökkel paktál és levelezget. Nádasdyval és Batthyány Boldizsárral egyetemben el is akarta őt fogatni. Az igaz, hogy Zrinyi levelezgetett a török basákkal, de soha eszébe se jutott a törökkel való paktálás. Mikor Haszán fővezér 1602-ben fényes igéretekkel igyekezett őt megnyerni, Zrinyi Csáktornyáról imigyen felelt neki:

»Én azt irhatom, hogy én egy szegény legény vagyok. Azért lehetetlen dolog, ha szinte akarnék is, hogy ily hatalmas fejedelemmel tusakodhassam. Az én jószágom igen senkisemmi. Egy fejem vagyon s annak eddig tisztessége volt, mert valamely urat eddig szolgáltam, jámborul s hiven szolgáltam, tudja az egész világ!«

Ha Zrinyi György marad kanizsai főkapitány, a vár sohasem kerül török kézre. De a császár nem bizott a magyarban, s a gyáva és tudatlan Paradeiser-re bizta, aki aztán gyalázatos módon feladta Kanizsát. Fejét később a hóhér ütötte le Bécsben. Hogy miként viselkedett Para-

[6] Ugyanott.

deiser az ostrom alatt, arra álljon itt Zrinyi György e feljegyzése:

»A kanizsai vajdák azt mondják, hogy Paradeisert elsőben akkor látták, mely nap az török megszállotta. Másodszor akkor látták, midőn földadta az várat. Egy boltban hevert az megszálás idején.«

Kanizsa elvesztésével Muraközt is nagy veszedelem fenyegette. A törökök ugyanis vitéz és próbált katonasággal rakták meg Kanizsát. S a kiváló őrség hivatásának tartá a további hódoltatást. Magok a kanizsai törökök irták a mieinknek:

»Mi sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad és az anyának fiai és leányai megszaporodnak.«

Ám Zrinyi Györgynek szeme-füle folyton résen volt. S nem igen várta, mig a török Muraközbe jött, hanem ő látogatta meg őket. Aztán Muraköz védelmére teljesen ujjáépittette Légrád várát. Nagy munkával egy másik várat is épitett ugyane célra. S ebbe — Bajcsa várába — jelentékeny őrséget vetett.[7]

Zrinyi Györgynek két fivéréről, Miklósról és Kristófról azt irják genealógiai munkáink, hogy serdületlen korukban elhaltak. A valóság ezzel szemben az, hogy mindkettő huszárkapitány volt és Stájerország zsoldjában állott. Pompás magyar leveleik a körmendi levéltárban vannak. Ők sem voltak rosszabb magyarok, mint bátyjuk: György ur.

A XVII. századbeli Zrinyiek csak olyanok

[7] E vár épitésére és felszerelésére vonatkozó iratok a steierországi tartományi levéltár Militaria cimü gyüjteményében vannak.

voltak, mint az itt emlitett Zzinyi György. Horvátországhoz csak annyi közük volt, hogy a báni tisztet viselték, s mint ilyenek az odavaló föld és nép védelmében is fáradoztak. Ez hivatali kötelességük volt s ebből csak a horvát irók képzelődése következtetheti, hogy e Zrinyiek horvátok voltak. Magyarok voltak biz ők szivre és lélekre egyaránt; magyar volt az anyanyelvük s Magyarország az egyetlen hazájuk. A XVII. század egyik sokat emlegetett Zrinyije volt a hires György bán. Ez a Zrinyi György huszéves korában a Dunántul országos főkapitányi tisztét viselte. Huszonhatéves korában már a báni méltóságot is reáruházták. E nagytehetségü és nagy reményekre jogositó ifju a harmincéves háboruban »horvát karabélyos ezredet« vezetett. Bár ez ezred tulnyomó része magyar huszár volt, a horvát irók Zrinyi Györgyöt *horvát ezredesnek* s kiváló *horvát patriótának* mondják. Hogy milyen horvát patrióta volt Zrinyi s hogy mit tartott a hazájának, arranézve idézzük a saját nyilatkozatát. Zrinyi György bán 1621 november 5-én, tehát a legválságosabb időben, e jelentős sorokat irta: »*Az mi az Magyarországot és annak koronáját illeti, nékünk minden eleink az Magyarország koronájához hallgattanak és az magyarországi igazsággal éltenek eleitől fogva. Azon országért vérek hullásával sokat próbáltanak: szegény ősünk érette meg is hala, kit kegyelmed és az ország is jól tudhat. Édes hazánknak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háládatlan fiai.*«[8]

[8] Körmendi ltr. Missiles, 1621. Levele Batthyány Ferenchez. A pozsonyi káptalan levéltárában van Zrinyi György végrendelete. Még ezt is magyar nyelven irta.

Ime a Zrinyi-nemzetség politikai hitvallása! Nem kényszer alatt tett nyilatkozat ez, hanem őszinte szózat, melyet Zrinyi György bán bizalmas levélben Batthyány Ferenchez intézett. Melegen ajánljuk a Zrinyiek e politikai hitvallását a horvát történetiróknak, talán észrehozza egyiküket, vagy másikukat.

A XVII. századnak szereplő Zrinyijei közül még csak Zrinyi Péterről és a nagy költőről: Zrinyi Miklósról kell néhány szót tennünk. Zrinyi Péternek a Wesselényi-féle szövetkezés előtt való időben kelt magyar leveleit a történetirás eddig figyelembe nem vette. Pedig e levelek magyaros hangja és szelleme ugyancsak alkalmas arra, hogy a horvát irók tüzét lelohaszsza. A magyar történetirók eddig megelégedtek azzal, hogy Zrinyi Péternek a leánya volt Zrinyi Ilona, a magyar nőnek, a magyar szellemnek megtestesülése! Ez a tény ugyanis többet beszél valamennyi horvát argumentumnál. Ám Zrinyi levelei még inkább világossá teszik azt, hogy ő fiatal korában épugy gondolkozott, mint bátyja Miklós. S ha később némi változás esett rajta, ezt feleségének Fragepán Katalinnak kell tulajdonitanunk, aki csakugyan erős horvátérzésű nő volt. De azért rokonaival magyarul is levelezett.

Zrinyi Miklós, a költő — amint tudjuk — értékre, szellemre és érzésre minden idő legnagyobb magyarja volt. A magyar faj minden erényét, minden kiválóságát egyesitve találjuk benne, a magyar nemzeti hibák és fogyatékosságok nélkül. A legtökéletesebb magyar volt ő, aki korát és kortársait messze tulhaladta. De éppen azért, mivel a kortársainál különb volt, magyar szokás szerint neki több ellensége akadt, mint másnak.

Zrinyi Miklósnak (a költőnek) egyetlen fia Ádám volt. Iróink ezt az embert császári érzelmünek irják, aki szerintük magyarul sem tudott. Ez az állitás merőben ellenkezik a valósággal. Zrinyi Ádám nem lehetett volna Zalamegye főispánja és a légrádi magyar őrség főkapitánya, ha a magyar nyelvet nem érti. De szerencsére nagyon is jól tudott magyarul. Pompás magyar levelei persze még a levéltárakban kopnak. E levelében maga megirja, hogy édesapja peldáját akarja követni s a török ellen való harcot tüzte ki élete céljául. S csakugyan a török ellen való harcban fejezte be ifju életét. Az Eszék mellett vivott nagy csatában lelte hősi halálát.

[illegible]

V.

KANIZSA ELFOGLALÁSA

Kanizsa elfoglalása

Az 1593. évben kitört a hosszu török háború. A magyarság igazi lelkesedéssel vonult a hadba. Még a deákok is otthagyták az oskolát s kardot kötöttek. Általános volt a remény, hogy Magyarország most felszabadul a török iga alól. És ez nem üres remény volt! Soha annyi jeles és harcratermett fővitéze hazánknak nem volt, mint ekkor. Prépostváry Bálint, Pálffy Miklós, Zrinyi György, Nádasdy Ferenc, Geszty Ferenc, Huszár Péter stb. ragyogó nevek a magyar vitézség multjában. Nevek, amelyek a magyarság lelkesedésének csobogó forrásai voltak. Ezek a fővitézek s általuk a magyarok nagyon jól tudták, hogy a szarvára fogyott hold folyton gyengülőben van. Széltében járt a mondás: »Uristennek legyen hála, a török most nem oly gyors, mint annakelőtte!« És a háború ránk nézve egy ideig jó szerencsével folyt. Esztergom, Hatvan, Fehérvár, Pest, Adony stb. sok kisebb-nagyobb várkastéllyal a mieink kezére kerültek.

Ha az uralkodó (Rudolf) és kormányszékei józan ésszel gondolkoztak volna, mindent el kellett volna követniök, hogy a magyarság harci kedvét továbbra is élesszék. Ám ehelyett mindent megtettek, hogy a magyar nemzetet elkedvetlenitsék. A tudós Gabelmann, aki mint szemtanu irta e háború történetét, szomorúan jegyezte föl, hogy a háboru sikertelenségének fő oka a »*contemptus Germanorum erga Hungaros.*« Azaz, hogy

lenézték, megvetették a magyarságot s nem adtak müködési teret a magyar főtiszteknek. S amig a magyarság rengeteg anyagi és véráldozatot hozott, addig Bécsben Unverzagt ajánlatára kimondották, hogy a töröktől visszafoglalt városainkba magyart nem engednek letelepedni; mert a magyar nem való városi lakónak s a némettel meg nem fér!

A rendek kérve-kérték az uralkodót, helyezne a várakba és a seregek élére magyar főkapitányokat. »*A legnagyobb fájdalommal, könynyes szemmel könyörgünk felségednek* — irták *a magyar tanácsosok* —, *orvosolja a megszámlálhatatlan sérelmeket; kilenc éve minden hadi terhet ez elpusztitott országnak kell viselnie.*« (1600.)

Minden ily panasz és kérés süket fülre talált. Embereinket tovább is mellőzték, lenézték. S miként váltak be az idegen tisztek? Győrt a gyáva Hardegg föladta. Pápát a francia és a vallon őrség a török kezére játszotta s az egész őrség a török szolgálatába állott. Eger várát szintén az idegen őrség árulta el. A legfontosabb végházak egyikét: Kanizsa várát Paradeiser adta át a töröknek.

Kanizsa várának az élén a XVI. század végén magyar főkapitányok álltak. Tahy Ferenc, Zrinyi György, Bornemissza János, Thury György stb. főkapitányok idején a török számtalanszor megkisérelte a vár megszerzését, de mindig visszaverték. Pedig ebben az időben a vár ugyancsak gyarló állapotban volt s aztán sok csapás is érte. Kétizben felrobbant a puskaporos torony s hihetetlen pusztitást okozott emberben és anyagban; 1590-ben pedig a török rabok nyujtották fel. S mégis megvédelmezte és megtartotta a magyar őrség!

Mikor a XVI. század utolsó évtizedében meg-

üresedett a főkapitányi állás, Ernő főherceg megirta Rudolf császárnak, hogy kiváló emberre kell bizni a kanizsai tisztet; mert ez a vár védelmezi Stájerországot és Ausztriát. A főkapitányságra alkalmas ember volna Zrinyi György, de reá nem lehet számitani; ezért leghelyesebb volna a hős Nádasdy Ferenc kinevezése. Helytállna magáért Istvánffy István, továbbá Gereczy (a mostani helyettes főkapitány) és Malekóczy, aki régen Kanizsán szolgál. A németek közt — irja a főherceg — nem ismerek e tisztségre alkalmas embert. Talán Braun Rézmán megfelelne a feladatnak.

Ha akár Zrinyit, akár Nádasdyt (a fekete béget) nevezi ki a király kanizsai főkapitánynak, a vár nem került volna a török kezére. Ám Rudolfnak nem kellett a magyar! A kanizsai főkapitány tehát Paradeiser György lett,[1] aki a hosszú háborúban egyáltalában nem szerepelt; semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett a várvédelem és a törökök harcmódját illetőleg s amellett hig elméjü és gyáva ember volt. Német hadnagya sem volt különb nála. Kettőjükről el lehetett mondani a régi magyar szólást: egy ebbel jobb a szücs a vargánál.

Paradeiser beigtatásakor Kanizsa — mint a többi magyar végház is — igen gyarló állapotban volt. Maga az őrség pedig régen nem látott már fizetést. Ugyanezt mondhatjuk a Kanizsához tartozó kisebb erősségekről is. Paradeiser tevékenysége ily körülmények közt abban merült ki, hogy folyton pénzt, katonát és municiót kért és sürgetett. Természetesen neki nem kellett a török

[1] Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14.404. fasc. 1598. szept. 18. Paradeiser beiktatására Kanizsa főkapitányságába kéthavi zsold kell s 100 karabélyosára 1600 frt.

hadakozásban jártas magyar katona, hanem német zsoldosokat követelt. S ez a követelése Bécsben meghallgatásra talált. Az 1599. évben Kugler György már megbizást kapott 550 német zsoldos verbuválására.[2] Ugyanis őfelségét 1599. január 14-én arról értesitették, hogy egy basa több béggel Szigetvárra érkezett s télen is ott marad hadseregével. Ha a viz befagy, Kanizsa városát és várát akarja ostromolni.

Közben Kanizsán tüz ütött ki s mindent elpusztitott. A tüz márc. 23-án támadt s nemcsak a palánkok, de a város kapui is elégtek. E jelentésre 300 Knechtet küldtek Kanizsára s 800 forintot utalványoztak helyreállitására.[3]

Az 1599. ápril 10-én jelentik Kanizsáról, hogy nagy ott a veszedelem. Minden épület szalmával és náddal van fedve, tehát fecskendő kell.

Valamivel későbben Paradeiser a már sokszor megsürgetett háromhavi zsoldot kérte katonái számára. S hogy nagyobb hatást keltsen, a Kanizsát fenyegető veszedelemmel állt elő. De ez sem használt, május 23-án ujra sürgette a fizetést. Junius hó 9-én pedig azt jelentik a haditanácsnak, hogy sok katona van itt (Bécsben) Kanizsáról, akik fizetésüket várják.[4]

Ez a fizetés azonban folyton késett. Julius 28-án irták volt, hogy Kanizsa népe hosszu idő óta könyörög a zsoldjáért, de hiába. Végtelenül nagy a nyomor s a veszély is napról-napra növekszik.[5] Augusztus 7-én már azt jelentették Kanizsáról, hogy a végső szükség fenyegeti az

[2] U. o. Hoffinanz, 13.617. fasc. 1599. febr. 13.

[3] U. o. 1599. márc. 24. jelentés.

[4] U. o. 1599. junius 9.

[5] U. o. 13.618. fasc. Hoffinanz, »zu höchster Gefahr der Graniz, darauf der Feind sonderlicch jetziger Zeit sein Aug und Anschlag hat«.

őrséget. Valamivel későbben (aug. 17) Paradeiser irta volt, hogy Kanizsára, Babócsára és Kiskomárra pénz, élelem és munició kell. A következő év január 26-án Mátyás főherceg s az udvari kamara hatvanezer forintnyi kölcsön felvételét sürgette az osztrák egyházi javakra, hogy Kanizsa és a bán hadinépét fizetni lehessen.[6] Február hó 23-án az élelmezési főnök irta volt, hogy a törökök Simontornya körül nagy tömegben gyülekeznek s támadásra készülnek. A várakban nagy a hiány az élelemben.[7]

Ha valami sokat nem is, de azért folyton küldtek Kanicsára. Az 1600. év május 8-án Paradeiser még 200 forintot is kapott kémkedésre.[8]

Arról, hogy Paradeiser mint sáfárkodott Kanizsán, igen kevés adat maradt ránk. Annyi bizonyos, hogy semmiféle vitézi cselekedet nem fűződik kanizsai kapitányságához. Kanizsa 1600. évi megszállásáról és elfoglalásáról azonban bőséges anyagot őriztek meg ugy a hazai, mint a bécsi levéltárak. E megszálláskor, illetve ostromról tünt ki, hogy a császár minő nyulszivü embert küldött a legfontosabb végház élére. Hát bizony ugy esett a dolog, hogy Paradeiser messze rugta magától a vitézi tisztességet s hogy bőrét megmentse, a leghitványabb eszközöktől sem riadt vissza. Állandóan a félsz kergette s mikor sikerült a várból elmenekülnie, a legszemérmetlenebb hazugságokat szórta volt magyar katonáira. A hóhér pallósát azonban mégsem sikerült elkerülnie. Ugy végezte életét, mint Győr feladója: Hardegg gróf.

[6] U. o. 13.619. fasc. Hoffinanz.

[7] Augsburger Pál proviantverwalter. 1600. febr. 13.

[8] Hungr. Denkbuch és Registr. 1600. (Volt közös pénzügyi levélt.)

Ibrahim basa 1600. szept. 8-án, pénteki napon szállta meg Kanizsát. Régi magyar mondás szerint a vár sorsa a mezőn dől el. Azaz, hogy a külső harcok döntik el a vár sorsát. Paradeisernek nem voltak inyére a külső harcok. A körülfekvő várkastélyok és górék őrségét tehát berendelte Kanizsára s aztán Kanizsa városával együtt felgyujttatta. És erős tilalommal megtiltotta a várból való kitörést. Balogh János fővajda imigyen Ujvárról 52 magyarral és 32 némettel, Kacorlakról 20, Kielmanszigetről 20 és Peleskőről 13 magyarral Kanizsa várába érkezett, miután előbb a török gyalogsággal megharcolt.[9]

Bent Kanizsában a vitézek száma jóval több volt nyolcszáznál. Használható parasztok is voltak bőven odabent. A magyar őrség mindjárt a megszálláskor megesküdött, hogy védelmezi a várat. »*És ki legelőször valamit emliteni mer a feladásról, ha szinte az főkapitány ő maga lenne is, koncra adják.*[10] Balogh János fővajda pedig igy szólott Paradeiserhez: »*Nagyságod nékem ha azt parancsolod, hogy az vétézekkel bent égnék, bent égek. Ha azt parancsolod, hogy ott haljak meg, ott halok meg.*«

Amint az ostrom megkezdődött, a vitézek Paradeisert többé nem látták. Egy szilárdan épi-

[9] Volt csász. és kir. hadilevéltárban vannak a katonák vallomásai.

[10] Horváth Péter vallomása. U. o. És Hieronimus Frankus vallomása ugyanezt mondja. »Eleinte — irja ugyanis — nem mert senki a töröknek felelni, mert az esküvés ugy volt, hogy az ki szól az törökkel kapitány hire nélkül, azt levágják. Belőttek nyillal egy levelet a török sáncokból, Pálffy Tamásnak irta magát az ki irta. Szept. 25.-én mikor a port éjjel tizenegy órakor az szaibort meggyujtotta volt, Duca de Mercuriotól levél jött, biztatván« stb.

tett boltban huzta meg magát; ott hevert s a vár megadásáig többé elő sem jött.[11] Itt, a biztos helyen tanakodott Hesch Péter helyettes főkapitánnyal és a tüzérség vezetőjével. Már az ostrom elején a szigetvári hős fia: Zrinyi György, aztán Duca di Mercurio s a tótországi generális levelekben jelentették Paradeisernek, hogy segitségére jönnek. E levelek be is jutottak a várba, de Paradeiserbe nem öntöttek bátorságot. A tanuvallomások szerint Paradeiser megparancsolta, hogy »*ne lüjjenek az ágyukkal külömben, hanem mikor Jézust regvel és estvére kiáltanak.*« A vajdák nem tudták mire vélni, hogy a kapitány nem hagy lőni!

Szeptember 25-én éjjel a német tüzmester (Zeugwart), *nem tudni, kinek a parancsára, meggyujtotta a puskaport.*[12] A robbanás a vár egyharmadát elpusztitotta és százötven embert megölt. Ugyanezen éjjel érkezett Duca di Mercurio levele, melyben kitartásra biztatta Paradeisert és segitséget igért.

Paradeiser az inasát: János deákot és Király Benedeket kiküldi a várból, hogy körültekintsék a török tábort. A török azonban mindkettőt elfogta. Paradeiser erre Szivós Mihály fő-

[11] Zrinyi György levelében Batthyányhoz 1600. okt. 27.-én Csáktornyáról irja: Paradeiser nála volt s összevissza hazudozott. »Az vajdák azt mondják elsőbe akkor látták őt, mely napon az török megszállotta, másodszor, midőn feladta a várat. Egy boltban hevert.« — A vitézek vallomása szerint Zrinyi György szept. 8-án irta, hogy 500 lovassal és 500 gyaloggal sietve jön Kanizsa felmentésére.

[12] A török történetirók ezt másképpen adják elő, mint a várban szolgált vitézek. A török irók szerint a puskaporostorony ajtaja nyitva volt, s egy török rab üszköt vetett belé. Igy történt a robbanás.

vajdát és Várady János kacorlaki vajdát bocsátá ki. Ezeknek sikerült szót váltaniok a két elfogott kanizsaival s visszajövet jelentették az izenetet, mely igy szólott: »*sem porotok, sem éléstök nincsen, de magatok is amint vagytok, kevesen vagytok.*«

A török ezután többször adott be szózatot a várba. Az egyik ilyen alkalommal Szivós Mihály vajda imigyen válaszolt a töröknek: »*Nem mi rajtunk áll az vár megadása, odabe vannak az urak.*« Paradeiser fourirja, aki jól tudott magyarul, szintén beszélt a törökkel. A beszélgetést aztán tudtuladták Paradeisernak. Mit határozott ekkor főembereivel Paradeiser, azt a vitézek közül senki sem tudta. Szombaton azonban Paradeiser helyettese, Hesch obristleutenánt kiment a várból és tárgyalt a törökkel. Ezután a főemberek közösen elhatározták a vár feladását. Három tiszt: Hiebersperger hadnagy, Csécsi Máté és Gerzey György kiment a török táborba, Szinán csausz, Mehmet csausz és a hatvani bég pedig a várba jött, hogy az átadást bevégezzék. Volt a várban az átadáskor ötven egynéhány ágyu, három hónapra elegendő buza, harminc hordó piskóta és hatszáznál több vitéz.

A vár átadása után kétszáz török vitéz kisérte el a kanizsai őrséget. Megeresztett zászlókkal, fegyveresen vonultak ki a kanizsaiak s száz társzekéren vitték magukkal holmijukat. A nagyvezér virágokkal himzett pompás kaftánt küldött Paradeisernek.[13]

Kanizsa feladásának következménye volt, hogy több kisebb végház (Babocsa, Kis-Komár stb.) szintén a török kezére jutott.

Emlitők már, hogy Paradeiser nagyszerüen

[13] Paradeiser azt állitotta, hogy ez ajándékot nem fogadta el.

értett a cigány lován való szántáshoz, azaz, hogy hazudott, mint a bomlott óra. Kanizsa feladása után meglátogatta Zrinyi Györgyöt, akinél jobban senki sem ismerte Kanizsa várát és magyar őrségét. Zrinyi nagyon hüvösen fogadta s hamar kiadta neki az utat. Október 27-én kelt levelében aztán megirta, hogy Paradeiser szemérmetlenül hazudik.

Hogy Zrinyi alaposan ismerte Paradeisert, az későbbi vallomásokból fényesen kiderült.

Paradeiser különben 1600 október 27-én Rackensburgból azt irta Mátyás főhercegnek, hogy a magyar és a német hadinép az ő tudta nélkül egyezkedett a törökkel!! Ő minden erejével igyekezett a vitézeket lebeszélni, de nem hallgattak rá és október 22-én kivonultak a várból.

Ugy látszik, hogy Paradeiser e jelentését nem vették készpénznek, mert hamarosan elfogták őt s a szentgotthárdi táborban vallatták október 30-án.[14] Vallomása szerint Kanizsa őrsége csak 460 lázadó emberből állott. Nem ő, hanem a lázadó közkatonák egyezkedtek a törökkel. Arról mit sem tud, hogy a lázadó katonák ő helyette más kapitányt választottak. A lázadók az ő akarata ellenére adták át a várost. Az átadáskor az ingoványok már a sáncig be voltak töltve s az ellenség a bástyákban tartózkodott.

Paradeiser német tisztjei természetesen a magyar vajdákra és katonákra háritottak mindent. Balogh János fővajdát el is fogták, sőt el is

[14] Országos Levéltár: Történelmi Emlékek Belügy, B. 7. Consignatio articulorum iuxta quos d. Georgius Paradeiser olim capitanens Canisiensis propter deditionem praesidii illius 30. Oct. 1600 in castris prope Szentgothard examinatur fuit.

itélték, de az országgyülés kiszabaditotta őt. Paradeiser azonban a hóhér kezére került.[15]

Érdemes megemlitenünk, hogy Kanizsa feladása után osztrák részről egy *Anklag* cimü irat ment az uralkodóhoz, melyben jó szomszédjaink arra kérték a császárt, hogy példaadás céljából Kanizsa, Babolcsa, Kiskomár minden magyar vitézét végeztesse ki s vagyonukat foglaltassa le!...[16]

Kanizsa hirhedt várkapitányán kivül irott emlékeink között még egy Paradeiserrel találkozunk. Ez már gróf és sichelbergi főkapitány volt. (Johann Ernest Graf Paradeiser) és mint ilyen a kivégzett Zrinyi Péternek Bukhariban lévő ingóságaiból százötvenezer forint értéküt rabolt el.

[15] Grázi tartományi levéltár Kriegswesen 735. fasc. Itt vannak a tárgyalás iratai. (Staabhalter und Assessores dieses löblichen, kayserlichen Kriegsrechten etc.)

[16] Babocsa kapitányát (Petheő) és vajdáit, meg néhány kanizsai vitézt Paradeiserrel együtt fogták el, Petheő azzal védte magát, hogy hiába kért segitséget, élelmet és municiót, sehonnét sem kapott. Ő nyolc hónapig ült már vasban, mikor kiszabaditásáért könyörgött.

VI.

ZRINYI MIKLÓS ÉS PÉTER GYÁMJAI

Zrinyi Miklós és Péter gyámjai

I.

Fraknói Pázmány Péterről szóló derék munkájában Zrinyi Miklós neveltetését Pázmánynak tulajdonitja s Pázmányt teszi meg a Zrinyi-árvák gyámjának.

Mikor a »*Zrinyi Miklós nevelő-anyja*« cimü munkám megjelent, Fraknói szóval és irásban arra szólitott fel, hogy együtt adjuk ki Zrinyi Miklós leveleit. Mivel ezek összegyüjtése teljesen az én dolgom lett volna, e nehéz és költséges feladatra nem vállalkoztam. Fraknói erre »Zrinyi ifjusága« cimü értekezésében — bár nagy elismeréssel szólott volt az én munkámról — megpróbálta igazolni régebbi állitását, hogy tudniillik Pázmány volt a Zrinyi-árvák igazi nevelője és gyámja. Mivel ez az állitás nagyon is távol áll a történeti igazságtól, ki kell mutatnunk, hogy kik voltak a Zrinyi-árvák gyámjai.

Nem Fraknói az első, aki Zrinyi Miklós ifjuságával foglalkozott. De akik eddig e tárgyról irtak, megfelelő történeti adatok hiányában jobbára föltevések és találgatások alapján elmélkedtek. Ez az eljárás aztán nagyon megbosszulta magát. Az ujabban felmerült adatok világánál ugyanis az efféle elmélkedés — mint a csalóka délibáb — hirtelen semmivé lett. Fényes példa erre Széchynek Zrinyi Miklósról irt ötkötetes munkája, melynek sok részéről elmondhatjuk,

hogy nem a történeti igazság, hanem a költői fantázia eredménye. Pedig a szerző mennyi lelkesedéssel, mily kimondhatatlan szorgalommal dolgozott nagy munkáján!

Messze vagyunk még attól, hogy Zrinyi Miklósnak ifjuságát hü és igaz világitásban adhatnók. Ki tudja, mi minden kerül még felszinre? Hiszen még azoknak a levelezését sem ismerjük, akik legközelebb álltak hozzá gyermekkorában. Itt van például a derék kancellár, Sennyey István püspök, aki első és főgyámja volt, akit határozottan kedvelt nemcsak Zrinyi Miklós, hanem rokonsága is. Sennyey püspök ottforgolódott a Zrinyi-fiuk mellett Csáktornyán. Velük volt Bécsben. Ő volt ügyeiknek legfőbb támogatója a királynál. Az 1632. évtől kezdve a Zrinyi-árvák javainak is ő volt a kormányzója. S ime! Erről a férfiuról alig ejtenek szót az ujabb irók. A régebbiek pedig nevét sem emlitik. Mármost, ha Sennyey püspöknek levelezései és iratai napvilágot látnak, gondolhatjuk, minő más világitásban látjuk majd Zrinyi ifjuságát. Bizony értéktelenné fog válni az a sok föltevés, következtetés és találgatás, amivel egyes irók az adatok hiányát pótolják.

Aztán nem lehetetlen, hogy a többi gyámnak és Zrinyi Miklós rokonainak a levelezése is napfényre kerül. Hiszen a legtöbb családi levéltár idevágó anyagát még nem ismerjük, tehát sok meglepetésre tarthatunk még számot.

Igy állván a dolog, nem tartjuk helyénvalónak a hiteles történeti adatoknak föltevésekkel, találgatásokkal s más efféلékkel való keverését.

Fraknói sem kerülte ki a hibát, melybe Salamon és Széchy estek. Ő is következtet adat nélkül. Hogy Pázmány alakját minél jobban kiemelhesse, mellőzi azon rendeleteknek az ismertetését, melyeket a király a Zrinyi-fiuk ügyében

Sennyey püspökhöz intézett. Megállapit olyan dolgokat, amelyek éppen nem bizonyosak. Olykor figyelmen kivül hagy igen fontos adatokat, melyek már nyomtatásban is megjelentek. Egy helyütt például ezt irja: »Miklós és Péter 1633-ban abbahagyták az iskolalátogatást, az év nagy részét uradalmaikon töltötték és ősszel Bécsbe költöztek.«[1]

Fraknói ezen állitásával szemben Zrinyi Miklósnak 1633 junius hó 21-én Bécsből irt levelében ezt olvassuk: »Az tanuságban vagyunk foglalatosak, nem mulatván el őfelségeik előtt való udvarlást is, azmint érkezünk.«

Zrinyi Péter ugyanezen napon, ugyancsak Bécsből irja: Az skólák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagyon; »alig tudok vele kalapálni«.[2]

Zrinyi Miklósnak főlovászmesterré való kinevezését Fraknói minden bizonyiték nélkül Batthyány Ferencnek tulajdonitja. Fraknói szerint Batthyány Pázmányhoz fordult. »Pázmány kész volt a terv megvalósitása érdekében befolyását mérlegbe vetni; de nem tartotta illőnek, hogy javaslattal forduljon a királyhoz. Ezért Zrinyi Miklós nevében adatott be az udvarnál a folyamodás.«

Még ha igaz volna is, hogy Batthyány Ferenc inditotta volna is meg a mozgalmat Zrinyi Miklós kinevezése ügyében, akkor sem Pázmányhoz, hanem Sennyey püspökhöz fordult volna; mert hiszen Sennyey püspök volt Batthyány

[1] Fraknói szerint novemberben.

[2] Mindkét levelét szószerint közöltem a *Budapesti Szemlé*-ben, *Zrinyi Miklós ismeretlen levelei* cimü értekezésemben, melyet különben Fraknói is olvasott.

fellebbvalója; Sennyey püspök állott a Zrinyi-árvák gyámjainak élén.

Fraknói megemliti, hogy Zrinyi Miklós olaszországi utjából visszajövet Nagyszombatba is ellátogatott s itt Pázmány Péterrel is találkozott. Mit beszélhettek egymás közt, azt senki sem jegyezte föl, mégis Fraknói szép szavakkal adja elő, mint nyugtatta meg Zrinyi Miklós az érseket afelől, »hogy vallásos érzésében megszilárdulva és műveltségben gyarapodva, de sem nemzete szeretetében, sem dynastikus hüségében meg nem fogyatkozva fog a közélet terére lépni«. »Megbeszéléseik eredményének tekinthetjük azon elhatározást — irja Fraknói —, hogy tanulmányait az egyetemen nem folytatja, az udvarnál nem keres állást, hanem fegyverrel kezében, a törökök elleni harcban fog hazájának szolgálni.«

A török ellen való harcot akkor Pázmány nem is ajánlhatta neki, mert hiszen békesség volt s a király a legszigorubb rendeletekkel tiltá a harcot.

Fraknói be akarja bizonyitani Pázmány gyámságát. Azonban az, hogy Pázmány törődött a Zrinyi-fiukkal és atyai jóindulattal viseltetett irántuk, még nem bizonyiték. Hiszen Pázmány gyámsága nélkül is bármit megtehetett az árvák érdekében. A rendelkezésünkre álló hivatalos iratok és a gyámok közös nyilatkozatai mit sem tudnak Pázmány gyámságáról. Fraknói is használta a magyar kancellária expedicióit. Tehát olvasnia kellett ott a királyi rendeleteket, amelyek Sennyey püspök-kancellárhoz, mint a Zrinyi-árvák gyámjainak fejéhez szólanak. Ezek a rendeletek világosan megmondják, hogy Sennyey püspök (s nem Pázmány) intézkedik teljhatalmulag a Zrinyi-árvák minden ügyében. Még Sennyey püspök halálakor is ezt irja a király: »De mortuo proxime praeteritis diebus rev.

quondam Stephano Sennyey de Kis-Sennye episcopo Jauriensi, consiliario nostro et per Hungariam aulae notrae cancellario, uno nimirum contutorum dictorum pupillorum, qui jurium, bonorumque et causarum eorundem pupillorum directionem moderabatur« etc.[3]

Nem szándékunk itt cáfolgatásokba bocsátkozni. A hivatalos iratok alapján ismertetjük a Zrinyi-fiuk gyámjait és azok müködését. Egyuttal bebizonyitjuk, hogy Pázmány Péter nem volt a Zrinyi-árvák gyámja. Mivel a felhasznált adatok tulnyomórészben kiadatlanok, azt hisszük, nem végzünk fölösleges munkát.

II.

Zrinyi Györgynek testamentuma eddig nem látott napvilágot. Az Országos Levéltárban van ugyan egy latinnyelvü másolata, de az nem teljes.[4] A kancelláriai iratok szerint a testamentumot a pozsonyi káptalannál helyezték el. Fraknói azt irja, hogy itt nem találta meg a jelzett végső intézkedést. Pedig a Protocollum 30., folio 605—606. b) alatt föltalálható. Meglepő a dologban, hogy Zrinyi György a testamentumát is magyar nyelven mondta tollba. Magyar érzésének és magyar gondolkozásának világos jele ez is.

A pozsonyi káptalan tanusága szerint Zrinyi György kérésére Bielavius Tamás és Kápolnay Jakab kanonokok megjelentek december hó 14-én Pázmány érsek kuriájában, ahol Zrinyi György feküdt. A bánt ugyan a sulyos betegség nagyon

[3] Országos Ltr. Canc. Exped. 464. Nr. 1635. dec. 23. Bécs.

[4] Az előzmények hiányoznak belőle.

elgyöngitette, de szellemi és beszélőképességének birtokában volt. Lelkét Istenének ajánlván, végső intézkedését megtette s azt saját pecsétjével megerősitette. Ez az intézkedés igy hangzik:

»Én gróf Zrinyi György, tótországi bán, császár és király urunk őfelségének Magyarországban főlovászmestere, tanácsa, komornyikja és az kanizsai végházaknak főgenerálja etc. Noha az én kegyelmes Istenemnek kegyes atyai sujtásából testemben kór-beteg ágyamban fekszem, de elmém és okosságom helyén lévén, legelsőben az én lelkemet az hatalmas Istennek kezébe, az ki teremtette, testemet penig az földnek, az ő anyjának gyomrába ajánlván, az én maradékimról és szerelmes gyermekimről sem akartam feledékeny lennem. Minthogy azért testamentum-tételem nélkül is minden jószágom és ingó marhám az én szerelmes két fiamat illeti, azt én is éppen mindenestől őnekik hagyván, ajánlom őket az én kegyelmes uramnak, az hatalmas második Ferdinánd római császárnak, Magyar-Cseh-ország koronás királyának kegyelmes tuteláj a és protectioja alá, kérvén az egy Istenért alázatosan őfelségét, hogy mind eleimnek s mind penig magamnak, az ausztriai házhoz és *édes hazámhoz való hivségünket és igaz jámbor szolgálatunkat megtekintvén,* méltóztassék az én szerelmes két fiamat kegyes atyai gondviselésébe venni és isteni félelemben és a catholica religioban (a hol és a mint ő felsége akarja) ugy neveltetni, hogy ők is felnevelkedvén, Istennek, az anyaszentegyháznak, őfelségnek és édes hazájuknak kedvesen és hasznosan szolgáljanak. Őfelsége, az én Kegyelmes uram és koronás királyom után vallom fő tutoroknak, elsőt az én szerelmes apám uramat, az esztergomi érseket, másikat az tótországi generált, harmadikat az zágrábi püspököt, negyediket

Patatich István uramat, ötödiket Mikulich Tamás uramat. Battyányi Ferencz uramat penig, meghitt jámbor szolgámat, minden jószágomon gondviselőül hagyom, ugy hogy annak gondviselésében az fő tutor uraktól dependentiája lévén, mások ellene ne akadályoskodjanak. Jámbor szolgáimnak penig fizetésekben az mi restálna és ha mi liquidum debitumok találtatnának, azok egyszer is másszor is ingó marhámból vagy jószágom jövedelméből contentáltassanak, demptis illis, a kik az őfelsége zászlója alatt velem együtt vitézkedvén, őfelségétől várják fizetéseket. Ez testamentum dispositiomban voltanak jelen az nemes pozsonyi káptalanban lévő személyek: Bielavius Tamás és Kápolnay Jakab uraimék itt való kanonokok, kérem is ő kegyelmeket, hogy ez testamentumomat a káptalanba conservalják, az pariája magamnál lévén. Actum Posonii 14. die mensis Decembris. Anno 1626.«[5]

Ha ezen kor főurainak testamentumait lapozgatjuk, hamar észrevesszük, hogy Zrinyi György teljesen alkalmazkodott a bevett magyar szokáshoz. Közönséges jelenség nálunk a királynak vagy az udvar valamelyik tagjának fölkérése az árvák gyámolitása ügyében. Az is bevett szokás

[5] A káptalan ehhez még a következő megjegyzést füzi: »Quod quidem testamentum et testamentariam dispositionem praefati condam domini comitis testatoris, nos ad fidedignam dictorum fratrum et teestimoniorum nostrorum relationem, sub sigillo nostro capitulari authentico, haeredibus ejusdem domini comitis testatoris, jurium ipsorum futuram ad cautelam extradandam duximus et concedendam, communi justitia postulante. Datum feria sexta proxima post festum beati Bartholomei apostoli, anno domini 1627.«

volt, hogy minél hatalmasabb s minél több urat és főpapot jelöltek ki gyámul.

Az uralkodók azonban vajmi keveset törődtek az efféle gyámsági ügyekkel. Pedig a testamentomozó urak nem ritkán nagy értéket is hagytak neki. Zrinyi György ellenben semmit sem hagyott II. Ferdinándnak. Tehát csodaszámba vehetjük azt, hogy II. Ferdinánd király a Zrinyi-árvák főgyámságát nemcsak elfogadta, hanem mindvégig atyai gondoskodást és jóindulatot tanusitott irántuk.

Bizonyos, hogy Ferdinánd király e feltünő jóindulatát és meleg érdeklődését mások keltették fel és mások tartották állandóan ébren. Nem nehéz kitalálnunk, kik voltak ezek. Elsősorban Sennyey püspök-kancellárt kell emlitenünk, aki a király oldala mellett élt s aki egészen haláláig intézte a Zrinyi-árvák ügyeit. Batthyány Lobkovitz Poppel Éváról, a Zrinyifiuk nevelő-anyjáról és legközelebbi rokonáról tudjuk, hogy nagyon jó viszonyban volt II. Ferdinánd királlyal. Zrinyi György irja egyik levelében, hogy II. Ferdinánd király mindennap tudakozta tőle, feljön-e Poppel Éva a koronázatra? Lamormain jezsuita atya, a királynak gyóntatója irja, hogy Poppel Éva igen kedvelte II. Ferdinándot, ezért a meghalt király életrajzát is megküldte neki. Tudjuk, hogy Poppel Éva az országgyülésekre azért járt föl, hogy a királlyal személyesen érintkezzék. Bécsben és Grácban számtalanszor megfordult és ilyenkor sohasem kerülte el az udvart. Hogy az udvar körében élő leghatalmasabb urakhoz rokonság fűzte őt, emlitenünk is fölösleges. Tehát ha valakinek, neki módjában állott a Zrinyi-árvák érdekében közbenjárnia.

Pázmány Péter téritette meg a Zrinyi-árvák atyját: Györgyöt. Ha Pázmányt ezen kivül semmi

egyéb nem kötötte volna a Zrinyi-családhoz, mérhetetlen vallási buzgósága akkor is érthetővé teszi az ő érdeklődését a Zrinyi-árvák iránt. Hiszen a kis fiuk legközelebbi rokona, Poppel Éva protestáns volt. És ez a protestáns asszony vette őket szárnyai alá; ez kereste fel őket Csáktornyán, Grácban, Bécsben. Ennek a kastélyában időztek a fiuk legszivesebben. Bár Poppel Éva senkit sem téritgetett, a Zrinyi-fiukra való befolyása Pázmány szemében mégis veszedelmesnek látszhatott. Nem minden alap nélkül állitjuk ezt. Mikor Eszterházy Miklós nádori donatióban részesitette Poppel Évát, Pázmány Péter ez ellen erősen tiltakozott. Az isteni törvény — ugymond — nem javasolja, hogy azon birtokon (Poppel Éva) ismét plántálgassa az eretnekséget.

Pázmány Péter azt ajánlja a királynak, hogy a protestáns Poppel Éva helyett a zágrábi jezsuitáknak adományozza a nevezett birtokot.

De bármilyen szerepet játszott is Pázmány eljárásában a vallási érdek, bizonyos, hogy a Zrinyi-árvák iránt atyai jóindulattal viseltetett.

A történeti igazság azonban kétségtelenné teszi, hogy Pázmány Péter nem volt a Zrinyi-fiuk gyámja s igy neveltetésük sem az ő müve volt. Az ő szerepe csak akkor kezdődik, mikor Sennyey püspök, az igazi gyám, meghalt. Mivel Sennyey püspök gyámságáról eddig mi sem látott napvilágot, nem végzünk fölösleges munkát, mikor a Zrinyi-féle gyámság hivatalos iratait ismertetjük.

Fraknóinak a főbizonyitéka Pázmány gyámságát illetőleg Zrinyi György végrendelete, melyben a kijelölt gyámok között Pázmány első helyen szerepel. Ez a bizonyiték édeskeveset nyom a latban. Hiszen száz és száz eset bizonyitja, hogy a végrendeleti gyámok korántsem voltak való-

ságos gyámok. Egyik nem fogadta el a gyámságot, a másikat a körülményei akadályozták a gyámság elfogadásában. Csak például emlitjük, hogy Zrinyi Miklós (a költő) végrendeletében Zrinyi Pétert, Auersperg Richardot, Pálffy Tamást, Zichy Istvánt és Sennyeyt teszi meg gyermekei gyámjaivá. A valóságban pedig Batthyány, Draskovich és Pötting gróf voltak a gyámok.

Tudott dolog, hogy Zrinyi György halála után a király elnöklése mellett tanácskozás folyt a Zrinyi-árvák ügyében. E tanácskozás alkalmával történt, hogy a király Pázmány helyébe Sennyei István püspököt nevezte ki a Zrinyi-fiuk főgyámjává. Igy állván a dolog, természetesnek fogjuk találni, hogy az 1626. év végétől fogva kiadott hivatalos iratokban a gyámok között Pázmány Péter többé már nem szerepel. Az 1627. év elejétől fogva maguk a gyámok is több hivatalos iratot állitanak ki, de Pázmány helyett ezekben is állandóan Sennyey püspök szerepel. Bizonyosra vehetjük, hogy Pázmány egyházi és politikai állásánál fogva, de meg nagy elfoglaltsága miatt is nem vállalhatott gyámságot. Teljes lehetetlenség volt, hogy ő Csáktornyán járjon a Zrinyi-gyermekek gyámsága ügyében. Valószinü, hogy ezt ő maga hozta a királynak tudomására. És Ferdinánd király ekkor Sennyey István váci püspököt és magyar kancellárt nevezte ki Pázmány helyébe első főgyámnak.

Sennyey püspök-kancellárnak a gyámok élére való helyezése a legszerencsésebb gondolat volt. Sennyey amellett, hogy okos diplomata volt, nyájas és megnyerő modorával, valamint szelidségével és türelmességével mindenkit meg tudott nyerni. Még jóval a gyámság előtt őszinte barátság füzte őt a Zrinyiek legközelebbi ro-

konaihoz: Lobkovitz Poppel Éva férjéhez, Batthyányhoz, valamint a Széchyekhez is. Amig Batthány éles szavakkal kelt ki Pázmány vallási politikája ellen, addig Sennyey püspökkel nyájas hangon levelezget. Lobkovitz Poppel Éva is ezt teszi. És Sennyey püspök még Batthyányhoz irt leveleiben is meleg hangon köszöntgeti Poppel Éva asszonyt.[6] E levelezésből alig sejtené az ember, hogy Batthyány és felesége buzgó protestánsok voltak. Jellemző az ő barátságos viszonyukra, hogy Batthyány mint Bethlen hive és plenipotentiariusa Sennyey püspöknek visszaadta elfoglalt jószágait.

Sennyey püspök, mint a Zrinyi-fiuk főgyámja, magának sem cimet, sem vagyont nem szerzett. Tisztét mindvégig önzetlenül viselte. Ha a Zrinyi-vagyon kezelése körül mégis sok szabálytalanság történt, az nem az ő hibája. Ő nem időzhetett állandóan Csáktornyán. Hivatala a királyhoz kötötte. S többször megesett, hogy alig ért Csáktornyára, már a király sürgősen hivatta őt Bécsbe.

Mivel a Zrinyi-fiuk és a király között Sennyey püspök volt a közvetitő, a többi gyám is sokat köszönhet neki. Hiszen Batthyány Ferenc, aztán Mikulich a gyámság révén emelkedtek és gyarapodtak. Patachich is sok jóban részesült Sennyey részéről.

Sennyeyvel a gyámok élére olyan ember került, akinek a neve Zrinyi György végrendeletében elő sem fordult. A gyámság ügyében egyelőre ennél több változás nem történt. Érdemes megemlitenünk, hogy a gyámok közös nyilatkozataiban Sennyey püspök is mint végrendeleti gyám szerepel.

[6] A levelek a körmendi ltr. Missilis-ei közt vannak.

A gyámokon kivül akadt még valaki, aki a Zrinyi-árvák nevelésébe s tanittatásába beleszólhatott.

A XVI. és XVII. században a főuri és a nemesi családokban az a szokás járta, hogy az anyátlan és apátlan árvákat legközelebbi rokonuk nevelte föl. Az árvák e szép és nemes szokás alapján atyát és anyát nyertek rokonukban. Ezen bevett szokás alapján lett Batthyányné Lobkovitz Éva a Zrinyi-árvák nevelőanyjává. Fraknói azt hiszi, hogy e cimet én adtam Poppel Évának. Nem én, hanem a Zrinyi-árvák hivják Poppel Évát állandóan legkedvesebb anyjuknak; a Zrinyi-fiuk irják magukat Poppel Éva alázatos fiainak. Zrinyi Miklós és Zrinyi Péter irják Poppel Évának: »Szeretettel vettük az nagyságod levelét, kiből hogy mindenben hozzánk való szeretetbéli indulatját mutatja nagyságod, megértettük. Adja Isten, hogy megszolgálhassuk jövendőben rólunk való gondviselését nagyságodnak... E mellett nagyságod nékünk árva gyermekinek parancsoljon és viselje gondunkat, kit mi tudjunk nagyságodnak teljes életünkben megszolgálnunk.«

S ilyen szeretettel irnak a fiuk neki állandóan. Poppel Éva látogatja őket Grácban, Bécsben. Poppel Éva küldözget nekik ajándékot. Poppel Éva varrja nekik a fehérnemüt. Poppel Éva adja melléjük Csáktornyán vezetőnek Megyereczky uramat. Poppel Éva küldi velük prefektusnak Grácba hiv emberét. Poppel Éva és fia az egyedüliek, akikkel a Zrinyi-fiuk gyermekkoruktól fogva leveleztek. Ha Pázmány meghitt viszonyban lett volna a Zrinyi-fiukkal, hol vannak a Zrinyi-fiuknak Pázmányhoz irt levelei? Hol emlékeznek meg Pázmányról? Mi átnéztük a Zrinyiek és a Zrinyiekkel rokoncsaládok leveleinek tizezreit, de egyetlen egyben

sem sikerült Pázmánynak a nevét feltalálnunk. Ellenben a Zrinyi-fiuk gyámjainak: Sennyey püspöknek, Patachichnak, Mikulichnak stb. sok-sok levelét találtuk a Batthyányak levéltárában.

Salamon szerint Pázmány azt ajánlotta volna a királynak, hogy Domitrovics zágrábi püspökre bizza a Zrinyi-fiuk nevelését. Ha ez az ajánlat tényleg megtörtént volna is, a király nem ennek értelmében intézkedett. A fiuk nevelése ügyében kiadott instrukcióban a zágrábi püspökről szó sincs.

Ferdinánd király 1626 december 20-án bocsátotta ki első rendeletét a Zrinyi-árvák ügyében. Ez a rendelet Batthyány Ferenchez szól. A király kijelenti, benne, hogy előmutatták neki Zrinyi György testamentumát.[7] Meghagyja Batthyánynak, hogy az árváknak gondját viselje, jószágaikat kezelje s mindent a tutorokkal közösen végezzen. »Patatich Istvánnal és Mikulich Tamással — irja a király — jöjj össze s tanácskozzatok, mit kelljen cselekednetek. Az árvák gondos curatora és inspectora Mikulich legyen. Ha ő nem lehetne, más hü és alkalmas embert rendelj e célra!«[8]

Ezen királyi intézkedés néhány nap mulva már érvényét vesztette. Közben ugyanis a király Sennyey István püspököt és kancellárt nevezte ki főgyámnak, az 1627 január 2-án Batthyány részére kiadott útasitás jelezvén, hogy ő, a király, mint legfőbb tutor és curator, megparancsolja

[7] Orsz. Ltr. Cancell. Exped. (»Exhibitia nobis testamentaria ejus dispositione et ultima voluntate, transsupto eiusdem in capitulo Posoniensi ad asservandum« stb.)

[8] Fraknói ezt nem használta föl.

Batthyánynak, hogy mindenben Sennyey püspök intézkedéseihez tartsa magát. S amit Sennyey püspök előir és elrendel, azt úgy vegye, mint a király őfelsége akaratát.[9] Az árvák nevelésére pedig nagy gondot forditson, hogy a boldogult gróf gyermekei rendszeres nevelésben részesüljenek.[10]

Pázmányról és az ő szerepéről ez az utasitás egy szót sem szól. Lehetséges lett volna ez, ha Pázmány csakugyan gyakorolja a gyámságot?

Zrinyi György temetésén a gyámok, Sennyey püspökkel az élükön, mind résztvettek s ez alkalommal több hivatalos iratot adtak ki valamennyiük aláirásával. Pázmány neve azonban egyikben sem szerepel. Az 1627. év január 27-én például az ujonnan épitett Zrinyi-mauzoleum javára, valamint a boldogultért hetenként mondandó misére a gyámok száz urna bort, a szentilonai monostor mellett vásárok tartását és egy szőlőt adnak a pálosoknak a Zrinyi-árvák nagykoruságáig. (*Nos t*estamentarii tutores: Sennyey István váci püspök, Domitrovich Péter zágrábi püspök, Batthyány Ferenc, Patacsich István és Trautmansdorf Frigyes gróf. (Ez irat eredetije az

[9] »Cum rev. Stephano Sennyey etc. mutuam intelligentiam et correspondentiam habeat, et si quam ordinationem et dispositionem dicto Francisco Batthyány intimaret ac praescriberet, eam taliter accipat, tanquam ex voluntate suae majestatis praescripto ac commisso.« (Cancell. ltr. Exped. Bécs, 1627. január 2.)

[10] Az utasitás a többi közt ez érdekes megjeegyzést teszi: »siquidem successu temporis ex clementi suae majestatis ordinatione ac commissione alii quoque tutores constituti.«

Országos Levéltárban van az Acta Paulinorum convent. Chaktornyensis cimü gyüjteményében.)

Az 1628. évben (január 6-án) Batthyány Ferencnek ujra meghagyta a király, hogy a Zrinyi-árvák minden dolgában azon rendeletekhez tartsa magát, melyeket Sennyey István püspök bocsát hozzá. Gyakran tegyen jelentést s a többivel együtt intézkedjék.[11] Pázmányról ebben a rendeletben sem esik szó.

Batthyány Ferenc, az egyszerü és vagyontalan nemes, aki Zrinyi György bánnak főemberszolgája (primarius familiaris-a) és hadnagya volt, a gyámságot használta arra, hogy érdemeket és vagyont szerezzen. Tudván jól, minő hurokat kell pengetnie, jelenté a királynak, hogy a Muraközben, a Zrinyi-árvák birtokain a nemesek praedicatorokat hozattak házaikba s ott vallásukat gyakorolják a lelkek nagy kárára.

A király 1628 január 6-án jelenté e dolgot a nádornak és Pázmánynak. Ez utóbbinak azonban nem mint gyámnak, hanem mint esztergomi érseknek irt. A király mindkettőtől véleményt kért ez ügyben, mert — mint maga irja — nem szeretné, ha az ő atyai kormányzása alatt Zrinyi György nagy és lelkes müve meggyöngittetnék.[12]

Pázmány erre azt jelenté őfelségének, hogy a gyámok a király nevében kizárhatják a praedicatorokat. Azon nemesektől pedig, akik a Zrinyiektől inscriptio alapján jószágot birnak, el kell azt venni s az inscriptionalis összeget vissza kell nekik adni. Ezt — irja Pázmány — Batthyány egymaga nem teheti, hanem a többi gyámmal együttesen kell cselekednie. Ezért a kancellár (Sennyey) intse Batthyányt. A gyámok

11 Cancell. Exped. Concept. Orsz. Ltr.

12 U. o. Nr. 2.

pedig őfelsége nevében intsék a birtokosokat, hogy a nyugtalan elméjü s másunnét elüzött, lázongó praedicatorokat ne fogadják be.[13]

Ha Pázmány maga is gyám lett volna, aligha ajánlta volna a királynak, hogy Sennyey, a zágrábi püspök, Trauttmansdorf, Batthyány stb. intézkedjenek ez ügyben, hanem intézkedett volna ő maga.

Batthyány a protestáns praedicatorok elüzéseért hamar megkapta jutalmát. Az 1628. év február 21-én a király megadja neki a baronatust és az uj cimert. Érdemül tulajdonitja neki a többi közt, hogy küzdött a lázadók ellen. A lázadók alatt természetesen Bethlen Gábor hiveit kell értenünk.

Ez év április 12-én nevezi ki a király a kis Zrinyi Miklóst fölovászmesternek. Fraknói szerint ez Pázmány kérésére történt.[14]

Ismeretes, hogy a király az efféle kinevezéseknél mind a XVI., mind a XVII. században kikérte a királyi tanács tagjainak véleményét. Igy kérte II. Ferdinánd Pázmány véleményét is. Sennyey püspök és Eszterházy Miklós is tagjai lévén a királyi tanácsnak, bizonyára az ő véleményüket is kikérte. Sajnos, ép erről az évről hiányzik a Propositiones et Opiniones cimü gyüjtemény. De hát maga a fölovászmesteri diploma is világosan megmondja, hogy a király több

[13] »Per eosdem tutores moneri possent nomine majestatis vestrae iidem bona possidentes, ne recipiant seditiosos praedicantes ob inquieta ingenia ditionibus maj. v. exclusos.«

[14] U. o. »az ő kérésére Miklósnak már 12 éves korában a fölovászmesteri méltóságot adományozta«. (Miklós akkor még nem volt 12 éves.)

hivének ajánlására nevezte ki Zrinyi Miklóst.[15] Tehát a kinevezést nem lehet egyedül Pázmánynak tulajdonitanunk. Annál kevésbé tehetjük ezt, mert az efféle méltóságot rendesen maga a család szokta kérni. A fölovászmesteri méltóságot a Zrinyi-nemzetség három tagja viselte egymásután. Mind a három nagyon fiatal korában kapta meg. Zrinyi György részére a családja kérte és szerezte meg. Zrinyi Miklósnak, a költőnek fia, Ádám, még négyéves sem volt, mikor a főlovászmesteri méltóságot megkapta. Az édesanyja kérte és szerezte meg neki Lobkovitz segitségével.[16] Minden valószinüség amellett szól, hogy a kis Zrinyi Miklós nevében beadott kérvény mögött is a családtagokat kell keresnünk, akik Sennyey püspök támogatásával bizton remélhették a sikert. A Zrinyi-fiuk nevelőanyjáról, Lobkovitz Poppel Éváról tudjuk, hogy hogy a saját fián kivül a többi rokonait is serkentgette az effélére. S rokonai közül senkit sem kedvelt jobban a két kis Zrinyi-fiunál.

Ismeretes, hogy Fraknói nyomán minden Zrinyi-életrajzba belekérült az az állitás, hogy Zrinyi Miklóst Pázmány neveztette ki főlovászmesterré.

A főlovászmesteri méltóság évéből (1628-ból) Fraknói két igen becses és uj adatot közöl. Az egyikét szerinte Domitrovich és Trauttmansdorf irták február 2-án, a másikat Batthyány

[15] Concept. Nr. 102 Prága, 1628. április 12. »Ad nonnullorum fidelium nostrorum majestati nostrae factam commendationem.«

[16] Raudnitzi Lobkovitz-levéltárból való másolat az Akadémia kézirattárában. Zrinyi Miklósné 1665. márc. 22.-én kéri Lobkovitzot, támogassa kérvényét, melyben fiának, Ádámnak, a főlovászmesteri állást kéri. Az 1666. év január 26.-án már megköszöni Lobkovitznak, hogy fiát lovászmesterré neveztette ki.

Ferenc küldte a királyhoz február 16-án. Mindkettő a Zrinyi-fiuk nevelésével és tanitásával foglalkozik. Nagy kár, hogy Fraknói e jelentéseket nem ismerteti bővebben. Megpróbáltuk az eredetiek fölkeresését, de Fraknói levéltári jelzése alapján lehetetlen volt azokat megtalálnunk.[17]

Ami Sennyey püspöknek a szerepét illeti, arról elegendő felvilágositó adat maradt ránk. A király, miután megállapodott abban, kit nevez ki gyámnak Pázmány helyébe, döntéséről a kancellária utján 1627 január 9-én értesiti Sennyey püspököt.[18] Meghagyja neki, hogy a végrendeleti gyámokkal együtt menjen mindjárt Csáktornyára, ott megfontolván mindazt, amit őfelsége parancsolt, amit legüdvösebbnek gondol, azt rendelje el a Zrinyi-fiuk és javaik ügyében.

És Sennyey püspök a gyámokkal azonnal megindult Csáktornyára. A kis Zrinyi Miklós és Péter legelső levelükben, amelyet »legkedvesebb anyjukhoz«, Poppel Évához irtak február hó 5-én, már jelentik: »cancellárius uram az több tutor urakkal együtt ma délután indultak meg inned Csáktornyáról«.[19]

A legelső hivatalos okirat, melyet a gyámok

[17] Fraknói csak annyit ir róluk, hogy az Országos Levéltárban vannak.

[18] Ex benigna suae majestatis ordinatone et mandato intellexisse, qualemnam dispositionem ratione pupillorum bonorumque et domminiorum universorum spect. ac magnifici quondam comitis Georgiii Zrinii eidem delegaverit ac commiserit etc. (Sennyey püspökhöz intézett rendelet. Köz. p. ltr. 14.470. fasc.)

[19] Körm. ltr. Missiles, 1627. febr. 5. Csáktornya. Fraknói azt irja: »Arról, vajjon Sennyey akkor megjelent-e Csáktornyán, vagy utazását elhalasztotta-e, — nincs tudomásunk.« Amint a fiuk levele mutatja, Sennyey lement Csáktornyára.

közösen kibocsátottak, már egy szóval sem emliti Pázmányt. A későbbiek is mind névszerint felsorolják a gyámokat, de Pázmány nevét hiába keressük ezekben. Pedig a királynak, mint főgyámnak a fölemlitéséről nem feledkeznek meg. 1627. szeptember 6-án a gyámok ismét Csáktornyán vannak valamennyien. Az ezen napon kiállitott okirat imigyen kezdődik: »Nos testamentarii tutores haeredum spectabilis ac magnifici quondam domini Georgii, perpetui comitis a Zrinio etc.[20] Az aláirók között első helyen itt is Sennyey püspök szerepel, aztán következik a többi gyám. Az okirat természetesen a királyt is fölemliti, mint legfőbb gyámot. Ellenben Pázmányról semmit sem szól. Pedig, ha az érsek is gyám lett volna, a bevett szokás szerint, mint távollevőt bizonyára megemlitették volna, mint ahogy megemlitik a királyt.

Hivatalosan megállapithatjuk, hogy Zrinyi Györgynek a temetése a halálát követő év szeptember 5-én ment végbe.[21] A temetésre ugyszólván az egész országot meghivták. A kis Zrinyi Miklós és Péter 1627 julius 18-án a velencei signoriát is meghivták. A signoria Girárdini Jeromost küldte a temetésre.[22] A Zrinyi-árvák gyámjai is megjelentek a temetésre, élükön Sennyey István kancellárral. Tompa Miklós az udvari kamarához

[20] Közp. p. ltr.: Zrini—Frangepanische Urkundenabschriften.

[21] Tompa Miklós nedölczei főharmincados jelentése a temetésről. Közp. p. ltr. Hoffinanz, 13.699. fasc. 1627.

[22] A velencei levéltárból való másolat az Akadémia oklevélmásolatai közt. Girardi Jeromos későn érkezett Csáktornyára, de azért Zrinyi Miklós és Péter 1627. szept .20.-án kelt levelökben köszönetüket irják a signorinának.

irt levelében fölsorolja a Csáktornyán lévő gyámokat, de Pázmányról egy szót sem ejt.[23]

Az 1630. évben a gyámok közül kettő már nem él. A zágrábi püspök 1628 erőszakos halállal mulik ki. Patachich személynök egy év mulva követi őt a sirba. A gyámok hivatalos irataiban ezuttal tehát már csak négyen szerepelnek, Pázmány nevét azonban ekkor is hiába keressük ezek között.

Tudott dolog, hogy a Zrinyi-árvák ügyében a király számos rendeletet adott ki. Ezek — mint alább látni fogjuk — állandóan Sennyey püspökhöz szólanak. Csak az ő halála után fordul a király Pázmányhoz.

Fraknói »Pázmány Péter« cimü müvében azt irja, hogy »Domitrovich zágrábi püspöknek halála után (1630) Pázmány vette át a gyámságot. S hogy közvetlenül felügyelhessen a két fiu nevelésére, Nagyszombatba hozatta őket«.

Ez állitás nem állja meg a helyét. A zágrábi püspök nem 1630-ban, hanem 1628 nyarán halt meg.[24] A Zrinyi-fiuk pedig nem 1630-ban, hanem 1633-ban kerültek Nagyszombatba.

A gyámságban 1632 január havában történt változás. Batthyány Ferenc ugyanis, akinek gazdálkodása ellen erős panaszok merültek fel, lemondott a gubernátori tisztről. A király ekkor Sennyey István püspököt nevezte ki plenipoten-

[23] »Dem hungarischen Herrn Kanzler, dem Herrn von Trautmannsdorf Kriegsgeneralen den windischen Graenizen, dem Herrn Bischofen zu Agramb, Herrn Stephan Patatich protonotario, etc. als der jungen Herrn Grafen von Serin geord. Gerhaben... auch dem gubernator orfanorum Francisco Batthyány« etc.

[24] 1628. julius havában a király már meghagyja Pázmánynak, hogy Domitrovich sági hagyatékát, amit Pázmány lefoglalt, ne vitesse el, mert azt a zágrábi templom épitésére fogják forditani.

tiariusnak s felhatalmazta őt arra is, hogy tiszteket, kapitányokat stb. nevezzen ki Muraközben s hogy a Zrinyi-árvák javára mindent megtegyen, javaikat elidegeniteni ne engedje. Ezenkivül meghagyja a király Sennyeynek, hogy Batthyány Ferencet mentse fel eddigi állásától.[25]

És Sennyey püspök lement Csáktornyára, mint teljhatalmu commissarius, több Zrinyi-féle elidegenitett birtokot visszavett. Gazdasági tiszteket nevezett ki, s légrádi kapitánnyá Jankovics Jánost nevezte ki.

Sajnos, Ferdinand király Sennyey kancellárt nem nélkülözhette sokáig. 1632 március havában már sürgősen hivja őt vissza Bécsbe, meghagyván neki, hogy a reá bizott comissiot ruházza a személynökre vagy más alkalmas emberre.[26]

Bár Sennyey a király sürgős hivására visszatért, plenipotentiáriusi állását haláláig megtartotta. Mint ilyen időzött 1633-ban Csáktornyán. 1635. év nyarán is lent járt. S halálakor irja a király róla, hogy ő volt a Zrinyi-fiuk javai-

[25] Orsz. Ltr. Concept. Cancell. 1632. febr. 13. (Nr. 34.) Instructio pro Stephano Sennyey de Kis-Sennye aulae n. etc. cancellario ac orphanorum comitum a Zrinio bonorum revisionem, et investigationem peragendam, eorundemque administrationem in meliorem formam et ordinem redigendam exmisso plenipotentiario commissario regio emanata.«

[26] U. o. 1632. márc. 1. Expedit. Concept. Már a február 13.-án kiadott utasitásban jelzi a király, hogy Sennyey püspököt nem nélkülözheti. Ezért tehát maga helyett a personalist teheti plenipotentariussá, előirván neki mindent, amit végrehajtani szükségesnek lát.

nak, jogainak és ügyeinek igazgatója, s nála voltak a Zrinyi-fiuk összes iratai.[27]

Igy állván a dolog, gondolhatjuk, hogy Sennyey püspöknek Zrinyi Miklós olaszországi utjában legalább is annyi része volt, mint Pázmány Péternek. Fraknói azonban Sennyey püspök szerepéről hallgat. Pedig a király előbb fordult Sennyeyhez ez ügyben, mint Pázmányhoz.

Igy állván a dolog, Zrinyi Miklós olaszországi utjának előzményeivel kell foglalkoznunk.

Ismeretes, hogy a XVI. és XVII. században a dunántuli főurak fiai majd mind ellátogattak Olaszországba. Zrinyi Miklósnak unokatestvérei, a három Széchy-fiu, hosszabb ideig tartózkodtak az olasz városokban. A Nádasdy, a Batthyány stb. család tagjai is megfordultak ottan. Barkóczi is azért küldi a fiát Dunántulra, hogy eljusson Velencébe.

Zrinyi olaszországi utjának az eszméje tehát minden valószinüség szerint a rokonság körében merült föl először. A királyi udvarnál való szolgálat gondolata is a családban merülhetett fel

[27] U. o. Nr. 464. 1635. dec. 23. »qui (t. i. Sennyey) jurium bonorumque et causarum eorundem pupillorum directionem moderabatur«. Ez az intézkedésekből is kitünik. Zrinyi Miklós és Péter ügyes-bajos dolgaiban a király mindég Sennyey püspökhöz fordul. Még a pörösöket is hozzá utalja. Az 1635. jul. 12.-én például Bánffy Kristóf visszaköveteli a Zrinyieknél lévő okiratait. Sennyey püspökhöz utalják őt. (»ad Stephanum Sennyey de Kis-Sennye, qua comitum a Zrinio tutorem ea cum comissione emanata, quantenus ejusmodi literalia instrumenta extradare debeat et teneatur.«)

először. Hiszen Zrinyi Miklósnak legközelebbi rokona, Batthyány Ádám, kivel gyermekkorától fogva levelezett s akivel igen gyakran volt együtt, a bécsi udvarnál szolgált. S ennek a szolgálatnak köszönhette, hogy oly gyorsan emelkedett. Ki veheti rossznéven Zrinyi Miklósnak, ha inkább kivánkozott külföldre, vagy az udvarba, mint a nagyszombati iskolába, ahova ugyis akarata ellenére vitték. Hiszen kortársainak és rokonainak a javarésze is ezt tette. Aztán arra a kérdésre, hol lehet tanulni, látni és tapasztalni, Zrinyi korában is azzal feleltek, hogy a királyi ház és a főurak udvaraiban. S aki hadipályára készült, mint Zrinyi Miklós, az látni, hallani és tapasztalni akart.

Zrinyi Miklós tehát kereken kijelentette, hogy nem akar Nagyszombatban tanulni, hanem vagy külföldre megy, vagy az udvarban szolgál.

Sennyey püspök s talán Zrinyi Miklós rokonai is előadták az ügyet a királynak, aki a külföldi utazás mellett döntött. Ez alkalommal a király ujra hangoztatta »pia affectio«-ját a Zrinyi-fiuk iránt s határozottan kijelentette, hogy az ő intézkedésére és az ő akaratából mennek Itáliába és más országokba.[28]

A Zrinyi-fiuk külföldi utazása ügyében a király először nem Pázmányhoz, hanem Sennyey püspökhöz irt levelet. Az 1635 julius 27-én Bécsből irt levelében jelenti neki, hogy a Zrinyi-fiuk ősszel Itáliába utaznak. Alkalmas férfiu fogja kisérni, aki igazgatja és vezeti őket. Ebben az

[28] »Ex benigna voluntate et ordinatione nostra in partes Italiae, aliasque exteras provincias et loca peregrina profecturi sunt.« (Canc. Exped. Concept. 464. Nr. 1635 .okt. 29. Bécs.)

ügyben Sennyey püspök tárgyaljon Mikulich személynökkel s gondoskodjanak utiköltségről is.[29]

Szeptember hó 8-án a király Pázmánynak is tudomására hozza, mit irt Sennyey püspöknek. S fölkéri Pázmányt, hogy a Zrinyi-fiukat haladéktalanul bocsássa el Nagyszombatból Muraközbe, hogy ott az utra szükséges szolgákkal és utiköltséggel stb. ellláttatván, késedelem nélkül utra kelhessenek.[30]

Sennyey püspök e tárgyalás alkalmával Varasdon időzött s ugy látszik, ott hirtelenül elhunyt. Vele tehát ez ügyben tovább tárgyalni nem lehetett. Szeptember hó 10-én tehát a király Pázmányhoz fordul. Megemlékezik Sennyey püspök haláláról s meleg szavakkal mond köszönetet Pázmánynak a Zrinyi-fiuk iránt tanusitott atyai gondoskodásáért, meg azért, hogy alkalmas vezetőt szerez az utra a fiuk mellé.[31] Csak most, Sennyey püspök halála után irja a király, hogy a Zrinyi-fiuk utját illetőleg mindent Pázmányra biz. Csak most jelenti ki, hogy a personalis és a Zrinyi-árvák tisztjei Pázmány rendeleteinek engedelmeskedni tartoznak.

[29] U. o. 293. Nr. »Missiles, quarum tenore Stephano Sennyey de Kis-Sennye episcopo Jauriensi et aulae cancellario rescribitur, e re futurum censeri, si juvenes comites Zriniani ineunte autumno, idoneo interim viro, qui illos regat et dirigat, bene provisi, iter in Italiam aggrediantur. Qua de re ut cum Toma Mikulich personale mutuo invicem tractetur, ac de competenti et ad tale iter ipsis comitibus suscipiendum necessario viatico tempestive proviideatur, committitur.« (Fraknói ezt a fontos iratot nem emliti.)

[30] U. o. 355. Nr. Fraknói ezt sem emliti.

[31] U. o. 356 .Nr. »in eo sinceram ac paternem vestram curam erga ipsos Zrinianos susceptam laudantes« etc.

A király ugyancsak szeptember hó 10-én Mikulich personalisnak is ir, s elküldi neki Pázmányhoz intézett levelét a Zrinyi-fiuk utja ügyében s jelenti, hogy a Zrinyi-fiuk tisztjei Pázmány intézkedéseinek engedelmeskedni tartoznak.

Fölösleges hangoztatnunk, hogy ilyen intézkedésre semmi szükség sem lett volna, ha Pázmány Sennyey püspök halála előtt is gyakorolta volna a gyámságot.

A királynak szeptember 8-án és 10-én kelt levele mit sem szól Pázmány gyámságáról. Ha Pázmány mint gyám tette volna mindazt, amit a Zrinyi-fiuk utjának előkészitésében tett, akkor csak kötelességét teljesitette volna. De mivel mindent atyai jóindulatból s a saját jószántából tett, a király szokatlanul meleg hangon mond neki köszönetet...

Ime előadtuk azon hivatalos iratok tartalmát, melyeket a Zrinyi-fiuk gyámságában kibocsátottak. Ez iratokból eléggé világosan látjuk, kik voltak Zrinyi Miklós gyámjai.

Fraknói azt irja, hogy velem szemben bebizonyitja Pázmány gyámságát. Bizonyitékul azt mondja, hogy Pázmány feljogositottnak érezte magát az uradalmi tisztekhez rendeletek kibocsájtására. Sajnos, mi ilyen rendeletet egyet sem ismerünk. Fraknói ugyan felemlit egyet, de ez egészen más természetü rendelet. Pázmány 1632 junius 23-án meghagyja a Zrinyi-árvák tisztjeinek, hogy a zengi püspököt s más egyházi személyeket birtokaikban ne háborgassák.

Ez — amint látjuk — tisztán egyházi ügy[32] s nem a Zrinyiek birtokaiba való beavatkozás és rendelkezés. Hogy Pázmány nagyobb hatás kedvéért a gyámságot is megemliti, az természe-

[32] Még maga Pázmány is ezt irja: »circa res ecclesiasticas«.

tes. Hiszen a Zrinyiek kapzsi tisztjeit akarta megfékezni. Aztán Zrinyi György végrendeletében csakugyan mint gyám szerepel. Pázmány tehát bátran hivatkozhatott erre. Különben Pázmány ezen rendeletének idején — amint fentebb látjuk — már Sennyey püspök volt a Zrinyiek javainak, ügyeinek és jogainak kormányzója. Hogy mint ilyen nem Pázmánynak volt a helyettesitője, a királyi rendeletekből és utasitásokból világosan kitünik.

Fraknói merésznek mondja azon állitásomat, hogy a gyámok csak a vagyont kezelték és elkezelték. Amint az eddig mondottakból is látható, Pázmányt nem soroltam a gyámok közé. Sennyey püspök pedig csak 1632-ben kezdi meg a Zrinyi-javak igazgatását. Állásánál fogva ő is csak ritkán mehetett Muraközbe. Tehát neki sem róhatjuk fel bünül, ha a többi rosszul gazdálkodott. A többi gyámról azonban elmondunk itt egyet-mást.

A gyámok legelső hivatalos nyilatkozata — már t. i. amit én ismerek — 1627 szept. 6-án kelt Csáktornyán. Ez a legelső irat sem egyéb, mint egy Zrinyi-birtoknak átengedése Patachich István részére, aki maga is gyám volt. Patachich 500 forintnyi inscriptionalis összeg fejében megkapja a Czekovec és Pribislauc községekhez tartozó földeket stb.[33]

[33] A gyámok ez átengedés okául ezt irják: »Stephanus Patachych protonotarius regni Sclavoniae ac praetitulatorum orphanorum unus ex tutoribus non solum praenarrato quondam comiti Georgio a Zrinio in variis et arduis causarum iipsius processibus, verum etiam ipsis orphanis in moderna pupillari illorum aetate pro virili suo inserviverit et inservire interdit.« (Közp. p. ltr. Zrini—Frangepanische Urkundenabschriften.)

Hogy a zágrábi püspök mint gyám minő Zrinyi-féle birtokot adományozott a pálosoknak, eléggé ismeretes. Salamon szerint a Zrinyi-árvák ezt később visszakövetelték, de Pázmányhoz is hiába is fordultak. »A bibornok — irja Salamon, — midőn a család magánérdekei az egyházi érdekkel összeütköztek, az utóbbinak kedvezett.«

Batthyány Ferenc gyám miként szerezte meg magának a Zrinyiek rakoveci jószágát, fölösleges ismételnünk. Batthyány különben még más Zrinyi-birtokot is használt a maga javára. Azonkivül mások kezére is juttatott ilyeneket.

A gyámok ilyetén gazdálkodását a király megsokalta. Az 1632. év február havában, bár nagy szüksége volt Sennyey kancellárra, aláküldte őt, hogy a Zrinyi-árvák nagyobb megkárositását megakadályozza.[34] A király erősen meghagyta neki, hogy a Zrinyi-javak elidegenitését minden módon megakadályozza s mindent megvizsgáljon.

Az 1633. évben már Zrinyi Miklós és Péter is panaszt emeltek a királynál megkárositásuk miatt. Ferdinánd király ekkor Darabos Gergely muraközi kapitánynak irt dorgáló levelet. A király leveléből megtudjuk, hogy Batthyány Ferenctől visszavettek bizonyos jószágokat és azokat ismét Csáktornyához csatolták. Darabos kapitány azonban a Zrinyi-javak csáktornyai igazgatóját, Jóna Istvánt megverte s a jelzett birtokokat

[34] A király maga irja: »quoniam tamen intelligimus pupillorum res ad vitanda gravissima damna id omnio efflagitare. (T. i. Sennyey aláküldését.) (Orsz. ltr. Concept. Cancell. 34. Nr. 1632. febr. 13. Bécs.)

ismét kétes birtokosaiknak engedte át. Ezzel — irja a király — a Zrinyiek nagy kárt vallottak.[35] Ilyen gazdálkodás folyván a nagykiterjedésü Zrinyi-birtokon, nincs mit csodálnunk Zrinyi Miklós azon nyilatkozatán, hogy mikor tanulmányai bevégzése után olaszországi utjából visszajött, alig volt miből megélnie.[36]

Amint ezen adatokból látjuk, az én nyilatkozatom a gyámok gazdálkodásáról egyáltalán nem volt merész. Most már csak az a kérdés merül fel, ha Pázmány Péter csakugyan gyakorolta volna a gyámságot, vajjon elnézte volna-e az efféle gazdálkodást? Azt hisszük, hogy nem.

Sennyey püspök halálával a Zrinyi-fiuk egyik legjobb emberüket veszitették el. Nemsokára Pázmány Péter és II. Ferdinánd király is elköltözött az élők sorából. Majd meg Batthyányné Lobkovitz Poppel Éva halt meg. Nem volt tehát már, aki az udvarnál Zrinyi Miklós dolgait támogassa. Maga az uj uralkodó korántsem mutatott olyan jóindulatot és érdeklődést a Zrinyi-fiuk iránt, mint elődе. E változást a Zrinyi-fiuknak hamar érezniök kellett.

Amint Zrinyi Miklós hazajött olaszországi utjából, igazi hivatásának kezdett élni. Öccsével együtt a hadiéletnek szentelte magát. A törökkel való harcot azonban erősen tiltották Bécsből. A végbeli kapitányok és vitézek azonban az efféle tiltó rendeleteket nem vették komolyan. Az 1638. év nyarán a kaproncai kapitány magához vevén Zrinyi Miklóst és Pétert, a török végekbe csapott. Mivel ezt a Zrinyi-fiukkal már többször is megcselekedte, a király nagyon megneheztelt. Attentatumnak, frigytörésnek mondja a Zrinyiek harcait s meghagyja mind a nádorispánnak, mind

[35] U. o. 244. Nr.

[36] »vix subsistere potuissemus.«

a haditanácsnak, hogy szigoru vizsgálatot inditsanak a tettesek ellen.[37]

Bár a király megirta a Zrinyi-fiuknak, hogy »in gravem indignationem et animi adversionem« esnek, a török ellen való portyázást vidáman folytatták. Junius hó 8-án a király sürgős ügyekben Bécsbe hivatta a Zrinyi grófokat. Amint Bécsből visszajöttek, a kaproncai kapitánnyal Sziget és Berzence vidékére csaptak. Ferdinánd király december hó 19-én ismét kemény rendeletben tiltakozik az efféle portyák ellen.[38] De nem sokra ment az efféle rendelettel. A Zrinyi-fiuk tovább is kedvükre portyáztak, a király pedig egyik tiltó rendeletét a másik után bocsátja a Zrinyi-fiukhoz.[39]

Hogy a Zrinyi-fiuknak ezen portyázásait a bécsi udvarnál igen rossz szemmel nézték, fölösleges hangoztatnunk. De ami az udvarban kedvetlenséget keltett, itthon népszerüséget szerzett a Zrinyieknek.

Mikor ők a törökkel első harcaikat vivták, volt gyámjaik közül már csak Mikulich személy-

[37] Concept. Exped. 262. Nr. 1638. juli 27. Prága: Ferdinánd király a Zrinyi-fiukhoz: Non sine gravi displicentia nostra intellexismus vos spretis publicae quietis et tranquillitatis commodis, contra manifestas regni constitutiones ac severissima mandata nostra etc. excursiones fecisse. (U. i. aug. 4.-i rendelete a nádorhoz ez ügyben.)

[38] U. o. Nr. 377. 1639. dec. 17. Ferdinánd a Zrinyiekhez.

[39] U. o. Nr. 277. et 278. 1640. julius 21.-én egy nap két ilyen rendelet jelent meg. Az 1641. évben (352.) ismét bocsát ki a király ilyen rendeletet.

nök élt. Ez a Mikulich Tamás kisérletet tett, nem neveztethetné-e ki Zrinyi Miklóst bánná? Az 1639. évben ujra megkisérelte a dolgot és irt Zrinyi Miklós érdekében.[40] Mivel ugyanekkor Draskovich Jánost is ajánlották, a zágrábi püspök Szlavonia rendeit gyülésre hivta össze. A gyülésen elhatározták, hogy őfelségét alkalmas bán kinevezésére kérik. A gyülésen résztvett rendek nagy vonzalommal emlegették Zrinyi Miklós nevét.[41]

Ime a királyi tanács hiteles följegyzése mondja, hogy Mikulich Tamás több izben kérte és sürgette Zrinyi Miklósnak báni kinevezését. Széchy ezzel szemben Rátkay krónikájának meséi alapján azt állitja, hogy Mikulich minden követ megmozditott Zrinyi bánsága ellen. Mikulich — irja Széchy — »különösen a Zrinyi-testvérek boldogulása miatt bosszankodott. Önző szive sem gyámfiaihoz a köteles ragaszkodásnak, sem a család iránt a kegyeletes tartozásnak nemesebb érzését nem ismerte; sőt küzdelmes pályájára emlékeztében öreg ember létére a fiatal hősi sarjak gyors sikere maró irigységgel töltötte el s erkölcsi kötelezettsége alól a felszabadult római rabszolgák módjára a hálátlansággal oldozta fel magát s éppen a Zrinyiek ellen áskálódott konok szivóssággal!«

Ime a szegény Mikulich, aki legelőször sürgette s többször kérte Zrinyi Miklós báni kinevezését, ilyen megitélésben részesül az utókor részéről. Pedig Széchy nem elégszik meg a fen-

[40] Orsz. ltr. Propositiones et opiniones 1639. »Thomas Mikulich personalis jam antea commendavit comitem Nicolaum a Zrinio et nunc denuo scribit.« etc.

[41] U. o. »ipsos erga personam comitis Nicolai a Zrinio non parum vidisse affectos«.

tebbi nyilatkozatával, hanem lapokon át korpázza az öreg Mikulichot.

A királyi tanács a bánságra ajánlott jelöltek közül Erdődy Györgyről azt irja, hogy huszonhét éves, tanult, józan és engedékeny férfiu, aki azonkivül őfenségéhez igen hiv. Zrinyi Miklósról ellenben azt irja, hogy amannál jóval fiatalabb, itélet dolgában még nem eléggé érett. Máskülönben őfelségnek hive s egykor hadiférfiu lesz belőle.[42]

Ismeretes, hogy Zrinyi kineveztetése ezuttal nem sikerült. Draskovich János lett bánná. Később (1647), mikor a bánság megüresedett, Zrinyi Miklós ismét Erdődy Györggyel került szembe. Mindkettőnek jeles pártfogói voltak. Zrinyi Miklós mellett leghevesebben küzdött az esztergomi érsek.[43] A győri püspök szerint Zrinyi Miklós szerint a hadidolgokban kiváló (excellens), tanácsos elméjü, ügyes. Jeles expediciókban vett részt. A saját költségén hősiesen védi Muraközt s vele együtt Stiriát. Magasztalva emelik ki Zrinyi érdemeit és kiváló tulajdonságait a pécsi püspök, aztán Csáky László és Lippay Gáspár kamarai elnök. Ezeken kivül Zrinyi mellett kardoskodtak még Pálffy Pál országbiró,[44] Batthyány Ádám generális, For-

[42] U. o. Alter, a Zrinio adhuc junior, nec satis discretione et judicio maturus. Alioquiin satis suae majestati fidelis et militaris vir aliquando futurus.

[43] U. o. 79. Nr. 1647. A primás irja: »Nullum enim se videre ad id magis idoneum et qui omnibus officii partibus posset respondere, imo ipsum pro maximo decore habiturum si praeteriretur.«

[44] Pálffy Pál eleinte Erdődy Györgyöt ajánlotta, de mivel ez nem akarta a bánságot vállalni, szintén Zrinyi mellé állott.

gách Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Eszterházy Dániel és Forgách László.

Erdődy György bánsága mellett voltak: a nádorispán, Pisky János nyitrai püspök,[45] Frangepán Miklós és a királyi személynök.

A királyi tanács természetesen Zrinyi Miklós mellett döntött. Az őfelségéhez intézett felterjesztés szerint a királyi tanács Zrinyinél alkalmasabb embert nem ismer. Zrinyi valamennyi társát felülmulja hadiismeretek dolgában. Tehetségére nézve is különb a többinél. Mindig kész őfelsége szolgálatára s már eddig is nagy szolgálatokat tett őfelsége hadjárataiban.[46]

Hát természetesen Zrinyi Miklós kapta meg a bánságot. Még ez évben intézkedés történt beiktatása ügyében is. Eszerint a beiktatást a zágrábi püspök és Erdődy Miklós végzi. Az esküt őfelsége előtt kellett volna letennie, de mivel Zrinyi a jelen körülmények között nehezen utazhatott Bécsbe, megengedték neki, hogy az esküt is Varasdon tegye le a beiktatás alkalmával.[47]

[45] Ez az a Pisky, akit Pázmány Péter a Zrinyi-fiukhoz küldött 1634-ben ,hogy a következő iskolaév ügyében tárgyaljon velök. Akkor még esztergomi kanonok volt Pisky. Itt mint püspök, már Zrinyi Miklós ellenfelei közt szerepel. (Fraknói Püski-nek irja.)

[46] Propositiones et opiniones 79. Habet igitur inter reliquos majorem quam alii in re militari experientiam, facultatibus etiam prae reliquis pollet etc.

[47] U. o. 64. Nr. »Et cum juramentum quoque ipsi deponendum sit, tametsi hoc ipsum alias coram sua majestate deponere debuisset, quia tamen propterea huc venire difficile illi foret, posse hac occasione juramenti quoque exactionem illis mandare.«

Mivel Zrinyinek a vlachkomissioban kellett elnökösködnie, Ivanovich Tamás nevü ágensével kijelentette, hogy az eskü letételében akadályozva van. Megemliti különben azt is, hogy édesatyja, Zrinyi György Varasdon, Erdődy Zsigmond meg Zágrábban tette le a báni esküt.

A királyi tanács erre azt határozta, hogy Zrinyi Miklós Bécsben tegye le az esküt őfelsége előtt. Mint magyar tanácsosok az eskünél a győri püspök és Eszterházy Dániel fognak szerepelni. Zrinyi a reversalisát a haditanácsnak küldheti.[48]

A királyi tanács julius 24-én jelenti, hogy Zrinyi Miklós a báni esküt már letette s mivel az installatio ügyében is mindent elintéztek, a beiktatásnak minél előbb meg kell történnie.[49]

Tudjuk, hogy Széchy és mások Zrinyit Prágába utaztatják s ott tétetik le vele a báni esküt. Ez a soha meg nem történt utazás aztán bőséges alkalmat ad iróinknak a fantázia megeresztésére. Még azt is leirják, mint nézett be Zrinyi a Szent Vid egyházába, mint csodálta a sárkányölő Szent Györgyöt, mely »idegen földön a magyar alkotó erő diadaláról beszél«; mint bámulta a Podjebrad-templomot, a jámbor Nepomukot a kőhidon, no meg Szent György templomát. »S mindaz, amit látott, hazafias szivét borongó szomorusággal tölthette el, ha reágondolt, hogy nekünk is van fővárosunk, fekvésére és kilátására édesebb, mint Prága, de tornyain a félhold büszkélkedik!«

A bánság elérésével Zrinyi Miklós élete fordulóponthoz jutott. Immár fiatalkorában az ország első emberei közé jutott. Népszerüsége

[48] U. o. 1648. márc. 27.

[49] U. o. De installatione bani.

és hire már országos volt. Azok, akik gyermekkorában szeretettel vesződtek vele; akik mint gyámjai és jóakarói szép reményeket füztek jövőjéhez: most bizonyára lelki gyönyörüséggel szemlélték volna a nagyratörő és nagy reményekre jogositó ifjut. De ezek az emberek már mind elhaltak. Utolsónak Mikulich Tamás költözött el.

VII.

ZRINYI-LEVELEK

Zrinyi-levelek*

»Gyönyörüség és fájdalmas is Zrinyi pályafutásával foglalkoznunk«, — irja Andrássy Gyula. Szép és igaz mondás, méltó Zrinyihez, minden idők legnagyobb magyarjához! De vajjon nem éppen olyan gyönyörüségek-e Zrinyi Miklósnak életét és müködését uj adatokkal megvilágitanunk? Nem lelki öröm-e a levéltárak rejtekéből napvilágra hoznunk az örök értékü irásait? Nem gyöngyöket halászgat-e a tenger fenekén, aki a nemzeti büszkeségünknek ismeretlen iratait kutatgatja? Hiszen a nagy irónak és hadvezérnek minden sora nemzeti kincs reánk nézve. S mennyi ilyen rejtőzik még a levéltárakban!

Zrinyi Miklósnak egész sereg ismeretlen levelét mutatjuk itt be kortársainak olyan kiadatlan leveleivel együtt, melyeket irodalmunk eddig föl nem használhatott. E levelek természetesen bizalmas családi levelek, melyek irójukat a maga közvetlenségében mutatják be. Emellett megvan az az értékük, hogy üres találgatások és hibás következtetések helyett a tiszta igazsággal szolgálnak. Talán ennél is fontosabb Zrinyi Miklós leveleinek erkölcsi jelentősége. Bizalmas levelei ugyanis megerősitik mindazt a magasztos lelki tulajdonságot, amit eddig Zrinyi müvei

* A Szegény Magyarok cimü könyvemben adtam már jó csomó ismeretlen levelet Zrinyi Miklóstól. Az itt közlöttek azonban ismét mások.

alapján ki lehetett hüvelyeznünk. Zrinyi ugyanis azon ritka egyéniségek közé tartozik, akik még a legbizalmasabb leveleikben is fennkölt hangon és mély meggyőződéssel a legmagasztosabb célért fáradnak. Mig sok kiváló ember erkölcsi értékét bizalmas levelei alábbszállitják: addig Zrinyi Miklóst enemü ismeretlen levelei még magasabb polcra emelik. Nincs irása, mely magasztos céljára, önzetlenségére, lelki nagyságára világosságot ne vetne. Leveleinek olvasása fölemeli az embert; mély szeretetre gerjeszti a magyar szivet s eltölti csodálattal azon lelki és szellemi nagyság iránt, aki a sötétségben nemzetének világossága, a pártoskodásban és a viszálykodásban békitő szelleme, az erkölcsi süllyedésben és a bünök közepette az eszményi magyar virtus képviselője volt.

Másrészt azonban leveleinek olvasása fájdalmas érzést is kelt az emberben. Hiszen szemmel látjuk ezekben, hogy az az ember, aki mindenét a hazáért áldozta, aki az egész magyarság jövendőjéért küzdött: kortársaitól föl nem ismerve, bántalmazva, ezernyi tűszurást volt kénytelen elszenvedni. Nagy céljaiért való küzdelmében szemben találja magát az udvarral és az európai politika irányával. Tehát csak a saját nemzetére támaszkodhatott. Nemzetének fiai közül azonban kevesen értették meg. Sokan irigykedtek reá. Akadnak olyan magyarok is, akik örvendve terjesztgetik róla a hamis hirt, hogy a török megverte őt. S még azok is, kikhez ő szeretettel közeledett, féltékenységből s talán irigységből is, sértő hangon irogatnak neki. S hányan akadtak, akik konkolyhintegetéssel igyekeztek közte és barátai között szakadást támasztani! Érhet-e nemes célért küzdő férfiut ennél nagyobb keserüség és fájóbb érzés? Sokan vannak, akik ilyen nyomasztó viszonyok között

elkeseredéssel szivökben félrevonulnak. Zrinyi Miklós nem tette ezt. Tovább küzd tollával és kardjával. Nemcsak küzdeni, hanem türni és szenvedni is tud hazájáért. A magasabb cél elnémit benne minden szenvedélyt és indulatot. Szeretettel fordul azokhoz, akik haragosan támadnak reája; megalázza magát olyanok előtt is, akiknél neki az árnyéka is többet ér. Kölcsönös szeretetre és megértésre buzditja azokat, akik a viszálykodás magvait hintegetik. Van-e még magyar, ki veleszületett büszkeségét, tehetségét, szellemi felsőbbségét ennyire megalázta s ennyire alárendelte a közjónak? S Zrinyi Miklós mégsem tudta rövidlátó ellenfeleit megnyerni. A pártoskodást le nem csöndesithette; az irigységet el nem némithatta; a rágalom és a gyanusitás fegyvereit el nem kerülhette. A magyar nemzet régi átka, mely ezeréves multunk minden korában föltámad és szedi áldozatait, az ő nagy alakjára is reánehezedett. S ha e teher alatt nem görnyedt is meg, ha ellenségeink nem is sikerült az ő cselekvőerejét megbénitaniok: bizonyos egyoldalú hatás azért mégsem maradt el. A méltatlankodás, a félreértés megkeseriti Zrinyi életét. Nagy lelkében fészket ver a bú és a bánat. Néha-néha oly szomorúan, oly melancholikus hangon irja leveleit, hogy meghatottság nélkül alig olvashatjuk. Amig kortársai keresték a mulatságot, ő az ilyenből mindig kivonta magát. Országos dolgai — irja ilyenkor — annyira lekötik, hogy a mulatságra nem jut ideje. Különben — irja farsang idején Batthyány Ádámnak — *ő bornemissza ember, a táncról is lemondott s ha megjelenném a mulatságon, inkább bánkódásra adna matériát.* »*Nem vélem* — irja —, *hogy vigaszatalhatnám kegyelmeteket.*«

De ha a mulatságra hivásokat visszautasitotta is, annál nagyobb örömmel sietett, ha

harcba hivták őt a török ellen. Nem tartotta ilyenkor semmi sem vissza. Betegágyából is felkél s lázban siet az ellenség elé.

Ismeretes, hogy Zrinyi a török ellen való harcot tüzte ki egyik életcéljául. Fölismerte a török hatalmának gyengülését s elérkezettnek látta az időt Magyarország fölszabaditására. Leveleiben nem egyszer emlegeti a törökök erejének gyengülését és hanyatlását. Ám azt is jól tudta, hogy a magyar vitézi élet s vele együtt a végbeli világ is bomlásnak indult. Először tehát a régi vitézi szellemet, a régi fegyelmet és tisztességét kellett fölébresztenie, ha sikerrel akart a török ellen sikraszállani. Zrinyi jól tudta, hogy a végek népe a nemzet ereje, a végbeliek élete a nemzet élete. Ezt tehát minden módon erősiteni kell, hogyha a törökkel szemben helyt akarunk állani. A régi vitézi szellemet Zrinyi nemcsak tollával, hanem példájával is igyekezett ujraébreszteni. Egész életén át roppant anyagi áldozattal a maga pénzén is tartott sereget s másokat is hasonlóra buzditott. Emellett a küzdők sorában is mindig első volt.

A törökök ellen való harcot a katonák is óhajtották, de egészen más célból, mint Zrinyi. A fizetetlen katonák ugyanis a zsákmány kedvéért harcoltak. Ezt tették a napról-napra szaporodó szabad legények (szabad hajduk), kóborló martalócok és csavargók, akik szablyájukkal keresték kenyerüket, s épügy kifisztották a mi embereinket, mint a törököket. Zrinyi korának levelezéséből napnál világosabban kitünik, hogy e kóborló nép hallatlan fosztogatást és tömérdek gonoszságot vitt véghez. Emellett a töröknek sem hagyott békességet s igy az ő fosztogatásaik miatt a szegény falvak lakói bünhődtek. A török ugyanis ott keresett elégtételt, ahol talált. Legkönnyebben pedig a hódolatlan falvakban talált.

A rendkivül elszaporodott szabad legényeket és a hozzájuk hasonló fosztogatókat jobb erkölcsökre vezetni vajmi nehéz volt. De Zrinyi ezt is megpróbálta.

Ami szereplő politikusainkat illeti, azok a törökök ellen való harc dolgában jobbára egyetértettek Zrinyi Miklóssal. Csak az volt a baj, hogy e politikusok meggyőződésüket csak bizalmas baráti körben hangoztatták, egyébként pedig hüségesen teljesitették az udvar kivánságát. Az udvar pedig minden erejével azon volt, hogy a törökkel békességben maradjon, mert a harmincéves háboru miatt minden seregét külföldre kellett vinnie. Itthon nem fizette a végbelieket, hagyta összedülni a végházakat s még azzal sem törődött, hogy a portyázó török csapatok rengeteg kárt okoztak a királyi területeken. A mieink azonban érezték e csapásokat, szenvedtek is eleget s igy nem csoda, ha az udvar politikájának lettek hüséges támogatói. Azaz hogy az udvarral és a kormányszékekkel együtt keményen tilalmazták a törökkel való harcot. Eszterházy Miklós például a török ellen való harcnak volt a hive. Nem egyszer buzditja is erre a magyar generálisokat. Az 1639. évben irja például Batthyány Ádámnak: «Bizony dolog, az törökök fenyegetőznek az Zrinyi urfiakra, holmi alkalmatlan cselekedeteket exaggerálván nékik. Nem árt, kegyelmed ha mozog.«[1] Valamivel későbben ugyanő e jellemező sorokat irja: «Az bécsiek

[1] 1640. junius 24.-én Szokolovics Hasszán beglerbég panaszos levelet irt Eszterházy Miklósnak Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám ellen. Ekkor irta Eszterházy a jelzett levelet Batthyány Ádámnak. (Az itt felhasznált valamennyi levél kiadatlan s igy még ismeretlen történetirásunk előtt. Valamennyi a Batthyány hercegi család körmendi levéltárában található.)

szokások szerint vannak; ha az ellenség megáll, ottan vigadnak; ha megindul, megest megrezzenek! Most, hogy egy kevéssé megállott az ellenség, azt vélik, hogy ők állottak eleiben, azért nem nehéz vigadniok.«

Ugyanez az Eszterházy Miklós meggyőződése ellenére erősen tiltotta a mieinket a török ellen való harctól. Sőt a hadakozó törököktől szerzett zsákmány visszaadását is elrendelte. Ugyanő 1643-ban nagy örömének ad kifejezést, mikor értesült a török vereségéről. Öröme azonban nem akadályozta meg abban, hogy imigyen irjon Batthyány generálisnak: »Kegyelmedet az Istenre kényszeritem, ne cselekedjék semmit is többet; mert őfelségének kedvetlenségében esnék miatta. Elégedjünk meg most ezzel; mert nekünk nemcsak egyik végit kell az dolognak néznünk, hanem az másikat is meg kell tekintenünk.«

Tudjuk, hogy Eszterházy Zrinyi Miklóst is bepanaszolta a haditanácsnál a törökkel való hadakozás miatt. Eszerint bizonyos, hogy Eszterházy politikai meggyőződése cselekvésével hadilábon állott. Azaz akarva, nem akarva, ő is kénytelen volt az udvar politikáját követni, bár ez a politika sem testének, sem lelkének nem tetszett.

Eszterházy a török harc helyett arra buzditotta Zrinyi Miklóst és Batthyány Ádámot, hogy vegyenek részt őfelsége külföldi háborujában.[2] Ha ezt megteszik, őfelsége haragját engesztelik.

Draskovich János nádorispán is ugy tett, mint Eszterházy, ő is hive volt a török ellen való harcnak, de mint nádorispán tilalmazta azt; mert őfelsége igy kivánta.[3]

[2] Lakompatak, 1643. jul. 6.

[3] Nagyszombat, 1647. nov. 11. Draskovich őfelsége haragjára hivatkozván, megirja Batthyánynak, hogy »az offenzivát el kell távoztatni« a török ellen.

Forgách Zsigmond fiatalabb korában szintén a török ellen való harcnak volt a hive. Egyik levelében például imigyen nyilatkozik ez ügyben:

»Én igazsággal irom kegyelmednek, hogy Isten is szánja ez mi földünket, hogy csak igy vagyunk elhagyatva és azt sem engedik, hogy maguk oltalmára csak egymással is beszélgessünk. Félő, is, hogy az ilyen sovány gyükér botorjánt ne virágozzék... Elég szomorú dolog az is, hogy annyira tilalmazzák az török ellen való bosszúállást; de én ugy hiszem, hogy avval csak az törököt akarják simogatni, hogy most veszteg legyen. Mindazonáltal kegyelmetek ha eljár is dolgában, nem remélem, hogy halálos vétket cselekedjék«.[4]

Később — amint tudjuk — Forgách Zsigmond uram is nagyot forditott a köpenyegén, hüségesen követvén ő is az udvar politikáját.

Nem érdektelen e tekintetben Pálffy Pál nádorispánnak, Zrinyi Miklós nagy tisztelőjének a nézetét is ismernünk. Őkigyelme is szive mélyéből örvendett, ha Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám generális szaladásra hozták a törököket. De azért megirta Batthyánynak: »Kérem édes gróf uram kegyelmedet, az török ellen semmit se tentáljon; ne vegye magára őfelsége haragját«.[5]

Mikor 1651. nyarán a kiskomáromi vitézek Petheő László kapitány lelkes buzditása mellett visszaverték a támadó törököket, Pálffy azt ajánlotta őfelségének, hogy e derék vitézeket jutalmazza meg.[6] Egyuttal kérte őfelségét, engedné meg, hogy Zrinyi Miklós, Forgách Ádám és

[4] Bécs, 1643. május 1. Forgách Zsigmond levele Batthyány Ádámhoz.

[5] Bécs, 1649. szept. 7.

[6] Ez meg is történt.

Wesselényi megbosszulják a komáromi támadást. A nevezettek szivesen vállalkoznak erre.

A király válaszra sem érdemesitette a nádor előterjesztését. Ez a nem várt közömbösség Pálffyt is kihozta a sodrából. Elkeseredetten irja Batthyánynak: »Ez uram a szép bátorság, az kit az mi veszedelmünkre és romlásunkra csinálnak! De ugy köll meglenni; mert azok által dirigáltatunk, kik másnak inkább, hogynem minekünk hisznek akármit is hamarébb el, nem értvén sem egyik, sem másik közülök az mi nyavalyánkat«.[7] Pálffy nádor haragja csak akkor csillapult meg, mikor hallotta, hogy Zrinyi Miklós és Eszterházy László feles néppel Kanizsa alá mentek. »Kivánjuk — irja ekkor —, adjon Isten hazánk javára és szolgálatjára jószerencsét«.[8]

Bár Pálffynak a meggyőződése egyezett Zrinyi Miklóséval és Batthyány Ádáméval, azért mégis kénytelen volt ezek ellenében az udvar parancsát teljesiteni.

Igy állván a dolog, Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám — mint a török ellen való állandó harc leglelkesebb oszlopai — állandóan szemben találták magukat az udvar politikájával. S bármit tettek, az udvar haragját és neheztelését vonták magukra.

Tudjuk jól, hogy uralkodóink a XVI. században is keményen tiltották békesség idején a törökkel való harcot. De ha valakinek az Isten szerencsét adott s győzelemmel tért vissza, az udvar nemcsak megdicsérte, hanem meg

[7] 1651. aug. 24.

[8] 1651. szept. 2. Ugyancsak szeptember hóban irja Pálffy: Gróf Zrinyi Miklóssal kegyelmed egyesülvén, Kis-Komáromhoz szállottak s onnét tovább. Itt az a hir, hogy a kanizsai basa lövéssel meghalt s a németek Kanizsa kapuja előtt sáncolták el magukat. (Pálffy levele Batthyányhoz.)

is jutalmazta. Zrinyi korában ilyesmi már nem történt. Még a legszebb sikerek alkalmával is őfelsége haragját vonta magára, aki a törökkel szembeszállt. Pedig tudnunk kell, hogy a török a gyengeség jelének nézte, ha a mieink veszteg ülnek. S ez a tudat növelvén bátorságát, annál inkább portyázott. Aki tehát nem akarta az ország teljes pusztulását, annak szembe kellett néznie a törökkel. S ha legjobb meggyőződése szerint élete kockáztatásával és anyagi javainak feláldozásával harcolt a haza jobb sorsáért, akkor dorgálás, mellőzés, sőt büntetés volt a része. Ilyen képtelen viszonyok között kellett Zrinyinek nagy célja elérésére fegyvert fognia. S nem rettent vissza; mert szent meggyőződése volt, hogy a hazáért nemcsak mindent meg kell tennie, hanem mindent el is kell türnie. Tehát küzdött minden erejével. De azért nem titkolta, hogy nagyon fáj lelkének az udvar eljárása. Egyik ismeretlen levelében például igy ir Batthyánynak: »Nagy szivem fájdalmával értettem az töröknek rablását az kegyelmed leveléből. Legkiváltképpen bánom, ha ezt is úgy kell hallgatnunk, mint az többit. Itten megmondhatatlan, rettentő hirekkel ijesztet az török bennünket. Azt tartom, hogy csak arra végre 30 álgyút vonyatott volt az kanizsai piacra, hogy bizvástabban oda föl rabolhatna. Talán most császár ur őfelsége, az mi kegyelmes urunk sem bánná, ha ilyen csintalanságért megzabolázná kegyelmed. Én is örömest szolgálnék kegyelmednek, ha parancsolná.«[9]

[9] 1644. május 20. »az quartélyból.« Ugy látszik, hogy Zrinyi Batthyány nélkül is igyekezett a töröknek a kölcsönt visszaadni. Junius 18-án ugyanis Zrinyi Péter irja, hogy Kanizsa alatt voltak. Ugyanez (1644.) év első felében Zrinyi Miklós arról értesiti Batthyányt, hogy sietve kell Bécsbe mennie, mert őfelsége már hivatja.

Két évvel későbben, mikor őfelsége a török harcok miatt erősen megdorgálta Zrinyit, őkigyelme imigyen irt volt Batthyánynak: »Az őfelsége haragos levelét nem hiszem, hogy megérdemeltem volna ennyi sok fáradságú szolgálatommal és véres veritékemmel, főképpen most mely méltatlanul legyen, kegyelmed jól tudja. Én az ünnepekben mind Csáktornyán leszek. Noha bizony én is örömest szemben lennék kegyelmeddel, de sok dolgaim nem engedik, hogy innen hazulról kimenjek. Azért örömest látom az kegyelmed szolgáit valamikor jőnek. Kérem kegyelmedet ezt a levelet Eszterházy László uramnak küldje el kegyelmed; én is másbul szolgálok kegyelmednek.«[10]

Ha valaki, úgy Batthyány Ádám értette legjobban Zrinyi keservét. Hiszen ő maga is a törökkel való állandó harcnak volt lelkes hive. S külön vagy Zrinyi Miklóssal egyesülve tömérdek támadást intézett a törökök ellen. Az udvar természetesen neki is rossznéven vette a tiltott hadakozást. Neki is sok dorgálásban volt része. S mikor teendői Bécsbe vitték, ott ugyancsak éreznie kellett, hogy nem jó szemmel nézik. Ugy látszik, hogy emiatt panaszkodott is ismerőseinek. Legalább Lippay György leveléből ez világlik ki. Az érsek ugyanis 1642-ben a többi között ezt irta neki: »Kegyelmed arról panaszkodik, hogy itt az udvarnál izetlenek és kedvetlenek volnának az emberek kegyelmedhez. Nem tagadom, magam is vettem valamit eszemben ez dologban!«[11]

[10] Zrinyi Miklós gyakran elmulasztja levelein a kelet kiirását. Ezen a levelén is csak ennyi olvasható: Csáktornya, márc. 4. Az 1646. évet már Batthyány jegyezte a levélre.

[11] Bécs, 1642. aug. 20. Lippay vigasztalja Batthyányt. Ne törődjék ezzel — irja —, hanem igyekezzék őfelsége kedvében járni.

Az udvar és az udvari körök neheztelése sem Zrinyit, sem Batthyányt nem tartotta vissza a további küzdelemtől. Különben a török amugy is elég alkalmat adott a harcra s igy volt mivel menteniök magukat. De ha mentséggel nem állhattak is elő; ha a támadásra a török nem is adott okot, akkor is megpróbálták a szerencsét. Batthyány irja 1654-ben Koháryhak, hogy a vitézei jószerencsével jöttek meg a csatáról. »Jó törököket hoztanak — irja — és jó bulyákat és szépeket és olyanokat,[12] hogyha kegyelmed itt volna, megkönnyebbedhetnék nyavalyája! Hogy kegyelmeteket onnan felül igen tilalmazzák az csatázástul, úgy vagyon, de azmi meg lesz, ugyan megleszen.[13]

Aki az udvar tiltó rendeleteit igy fogta fel, az Zrinyi Miklósnak az embere volt. S csakugyan azt látjuk, hogy Zrinyi küzdelmes pályáján senkivel oly szivesen nem indult a török ellen, mint Batthyánnyal; senkinek a gyöngeségeit nem nézte el oly könnyen, mint Batthyányéit. A nagy cél érdekében szüksége volt Batthyány segitségére, tehát mindent elkövetett, hogy e derék támaszát el ne veszitse.

Batthyány Ádám jó magyar, bátor vitéz és páratlan könnyüháti lovas volt.[14] Ismerte a török harcmódnak minden csinját-binját. Mint dunántuli főgenerális, jelentékeny haderővel rendelkezett, de ezenkivül — épúgy, mint Zrinyi — a saját költségén is állandóan nagyobbszámú lovast tartott. Bőkezü és áldozni tudó ember volt, ha

[12] Török nőket.

[13] Rohoncz, 1654. január 14.

[14] Ő maga irja Koharynak nem sokkal halála előtt: »Az hol irja kegyelmed, hogy most is könnyüháti katona volnék, az tagadhatatlan. Most sem volnék néhai ember.«

országos érdekekről volt szó. Mikor a király arra kérte őt, hogy hatszáz lovassal jöjjön a táborba, ő a maga pénzén kétezer embert verbuvált. Zrinyinek nemcsak rokona és szomszédja, hanem céljainak legjobb ismerője és támogatója volt. Mindez megmagyarázza ezt a viszonyt, mely Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám között kifejlődött.

Azonban Batthyánynak voltak oly tulajdonságai is, melyek nem egyszer ellentétbe hozták őt Zrinyivel. Indulatos, hirtelenharagú, jó borivó ember volt. S ha harag fogta el, méltánytalan és igazságtalan volt még barátjaival szemben is.

Ugy látszik, Zrinyi Miklós jól ismerte Batthyány e hibáit, mert szelidséggel igyekezett őt jobb meggyőződésre hozni, ami jobbára sikerült is neki. Hiszen az indulatos és ingerlékeny emberek az első harag elmultával be szokták látni tévedésöket. S Batthyány is belátta.

Azonban mindig akadtak emberek, akik hol hamis hirekkel, hol meg rágalmakkal Zrinyi ellen tüzelték Batthyányt. Nem volt nehéz munkájuk; mivel Batthyány amúgy is ingerlékeny ember volt s mint dunántuli főgenerális hatáskörét is féltette Zrinyitől. A két nagyember között tehát a félreértés gyakori volt. Akik e két férfiu között a konkolyt hintegették, egyrészt a közjónak ártottak, másrészt meg Zrinyi életét keseritették meg. A nagy férfiu keresve-keresi titkos rágalmazóit, de nem akad rájuk. A rágalmazók ugyanis gyávák szoktak lenni. S mikor Zrinyi hatalmas kardját csörtetni kezdé, őkigyelmök, mint a farkavágott rókák, egyszerre elnémultak és eltüntek.

Bár a gonosz és az irigy emberek aknamunkája sokszor megzavarta Zrinyi és Batthyány között lévő barátságos viszonyt, a kölcsönös fel-

világositás után hamar megbékültek. Nem is volt ez oly nehéz, mert Zrinyi Miklós módnélkül engedékeny volt s odaadó szolgálatával és szeretetreméltó modorával hamar megszeliditette haragvó barátját.

Ilymódon a jó- és balszerencsében, az örömben és bánatban egymás hivei maradtak. Ha sötét felhő boritá is barátságuk egét, a vihar hamar elmult s a derüben annál nagyobb hévvel küzdöttek együtt a közös ellenséggel. Zrinyi Miklósnak a török ellen való küzdelemben jobb segitőtársa nem is volt Batthyánynál. Csak a derék Eszterházy László volt még kivüle, aki örömnek tartá, ha Zrinyi Miklóssal küzdhetett. Ezt a szép reményekkel biztató, lelkes és vitéz ifjut módnélkül kedvelte Zrinyi.[15] S mivel Eszterházy is nagyon ragaszkodott Zrinyihez: gyakorta ő simitotta el a Zrinyi és Batthyány között felmerült ellentétet. Mint jó magyar és igaz hazafi, nem nézhette, hogy az ország két oszlopa egymás ellen forduljon.

Zrinyi Miklósnak Batthyány Ádámhoz intézett levelei még eddig nem láttak napvilágot. Itt ismertetjük először. E bizalmas levelek Zrinyi Miklósnak lelkivilágába engednek pillantanunk. Emellett a nagy férfiunak küzdelmeit is föltárják. Aztán életének homályos részeire fölvilágositással szolgálnak s ami botlást életirói elkövettek, azt helyreigazitják. Zrinyi már diákkorában kezdi meg a levelezést és folytatja egészen Batthyány Ádám haláláig. Tehát két évtizednél

[15] Eszterházy Lászlónak nagyszámmal reánk maradt levelei gyakran megemlékeznek Zrinyi Miklósról. Ez (eddig ismeretlen) levelek világosan hirdetik, hogy a tragikus véget ért Eszterházy László nagyon ragaszkodott Zrinyi Miklóshoz. E levelek a körmendi levéltárban vannak.

tovább folyik a levelezés, s igy két évtizednek küzdelmeit olvashatjuk Zrinyi leveleiben.

Zrinyi és Batthyány család közt való jó viszony és rokonság igen régi keletü. Már a szigetvári hős Batthyány Ferenc bán udvarában nevelteti a leányait s Dorica leányát Batthyány Boldizsárnak adja nőül. Ebből a házasságból született a Bocskay-idők Batthyány Ference, aki igen jó barátságban élt Zrinyi Györggyel. Ez a György 1621-ben Batthyány Ferencnek megragadó szavakkal ecsetelte a Zrinyi-család magyarságát s a magyar szent koronához való hüségét. (E leveleket másutt közöltük.) Valóságos hitvallás ez! Ki az, aki nem érzi, nem hallja e hitvallás visszhangját a fiuban s a fiu egész müködésében?

A sors ugy intézte, hogy akihez Zrinyi György gyönyörü hitvallását irta, annak a családja lőn kiskoru fiainak vezetőjévé; ott a Batthyányok ősi várában találtak az árvák uj anyára.[16] A Zrinyi-árvák tehát Batthyány Ferenc özvegyének: Lobkovitz Poppel Évának keze alá kerültek s hosszabb ideig az ő várában nevelkedtek. A Zrinyi-fiuk jobb kezekre alig kerülhettek volna; mert Poppel Éva rendkivül ragaszkodott a Zrinyiek családjához. Rendelkezésünkre állanak Poppel Évának a levelei, miket anyósával, Zrinyi Doricával, váltott. E levelek világosan hirdetik, mily nagyra tartotta Poppel Éva a Zrinyi-nemzetséget.

Tudjuk, hogy Batthyány Ferenc és felesége: Lobkovitz Poppel Éva grófné, a protestáns vallásnak voltak hivei és buzgó támogatói. Lobkovitz Poppel Éva grófné korának egyik legkitünőbb asszonya volt. Tökéletesen megtanult ma-

[16] Széchynek *Zrinyi Miklós élete* cimü munkájában Batthyány Ferenc állandóan mint gyám szerepel.

gyarul s nagyjainkkal kivétel nélkül magyarul levelezett. Még Bethlen Gábor és Rákóczi György is föl-fölkeresték őt levelükkel. Pázmány Péterrel is levelezgetett, de a hitét még Pázmány téritésére sem változtatta meg.[17] Megmaradt protestánsnak, de jó viszonyban maradt ezért azokkal is, akik a katholikus vallásra tértek. Ez a nemeslelkü asszony volt a két Zrinyi-árvának nevelőanyja. A fiuk is édesanyjuknak irják őt leveleikben. Poppel Éva nagyon megszerette a két Zrinyi-fiut. Még mikor eltávoztak is tőle, Grácba is küldött nékik ajándékot s megirta, bármire van szükségük, csak irjanak, ő szivesen szolgál nekik. Különösen a már gyermekkorában komoly és szorgalmas Miklóst kedvelte. Tisztjeinek és ismerőseinek még Miklós felnőtt korában is meg kellett irniok, mint s hogy járt a csatában Miklós, mit mivelt az országgyülésen stb. S a jó asszonyt, a második anyát, elfogá az öröm és a büszkeség, mikor jót és szépet hallott az ő kedves Miklós fiáról.[18]

[17] Hajnal Mátyás 1633. febr. 29-én irja Poppel Évának: »Nem hiszi nagyságod, mely szivem örömére lenne az a hir énnálam, ha azt hallhatnám, hogy az catholicus religiora hajlana nagyságod, kire már az nagyságod fiát (t. i. Batthyány Ádámot) és leányát juttatta az Isten, azonkivül régi hiv és jámbor szolgáit is.«

[18] Lippich Márton pl. 1639. junius 11-én irja Poppel Évának: »Parancsolt vala nagyságod, hogy végére menjek, ha igaz-e, hogy Zrinyi Miklós uram őnagysága próbált volna. Beszélik bizonyosan, hogy tiz török fejet hozott volna és négy eleven törököt.« Még mikor sulyos betegen, halálos ágyán fefeküdt a jó asszony, akkor is tudósitani kellett őt Zrinyi Miklós dolgairól. Az 1640. aug. 2-án Hagymássy János jelenti neki, hogy a horvátországi gyülésben látta Zrinyi uraimékat, szép szerrel haladtak! stb.

Ki merné tagadni, hogy az olyan anya, amilyen Poppel Éva volt, nagy hatást gyakorolt a fogékony lelkü Zrinyi Miklósra? Mi hisszük, hogy azt a nagy vallási türelmet, melyet Zrinyi a más felekezeten lévőkkel szemben tanusitott, Poppel Évától tanulta. S amit ez a hiv anya a Zrinyi-fiuk lelkébe csepegtetett, azt a jezsuiták sem tudták belőle kiirtani. Azaz, hogy a Poppel Évától hintett magvak mély gyökeret vertek Zrinyi Miklós fogékony lelkében.

Bár Lobkovitz Poppel Éva asszony a Zrinyi-árváknak nevelőanyjuk volt; bár egész haláláig szeretettel csüggött a két fiun; Zrinyi Miklós életirói a derék főasszonynak még nevét sem emlitik meg. Helyette olyanokat szerepeltetnek, akiknek vajmi kevés részük volt a Zrinyi-fiuk nevelésében.

Több mint valószinü, hogy a Zrinyi-fiuk Batthyány Ferencné udvarában tanulták meg a német nyelvet is. Hiszen ismeretes, hogy a legtöbb nemes ifju azért kereste fel Batthyány rendkivül népes udvarát, hogy ott nyelveket tanuljon. Itt ismerték meg a Zrinyi-fiuk Erdődy Farkast is, aki velük együtt nevekedett.[19] Homonnai Drugeth Jánossal is itt találkoztak először. Ez a Homonnai közeli rokona volt a Zrinyi-fiuknak.[20] Mind Erdődy Farkashoz, mind Homonnai Jánoshoz sirigtartó barátság füzte Zrinyi Miklóst.

Nem a véletlen munkája, hogy a Zrinyi-árvák legelső leveleiket az ő fogadott anyjukhoz,

[19] Erdődy Farkas maga irja, hogy Batthyány Ferenc udvarában nevekedett, »ab ipso et tota sua aula multis et perpetuis benevolentiae affectibus adhuc puer, cumulatus fuerim.« (1641. okt. 27.)

[20] Zrinyi Margit, a szigetvári hős leánya, Homonnainé volt.

Poppel Évához intézik. Maga Poppel Éva is gyakran irogatott nekik, sőt meg is látogatta őket. Nagy kár, hogy e derék asszony levelei, melyeket a Zrinyi-fiuknak irt, örökre elvesztek. Zrinyi Miklós életirója a gráci jezsuita iskola anyakönyvi bizonysága alapján azt irja, hogy a Zrinyi-fiuk 1630-ban kerültek oda.[21] Ez az állitás merőben ellenkezik az igazsággal. Hiszen a Zrinyi-fiuk már 1629-ben Grácból küldik a leveleiket Poppel Évához!

Március hó utolsó napján például a következő levelet irták:

»Sok szerencsés jóknak kivánása után alázatos szolgálatunkat ajánljuk kegyelmednek, mint szerelmes anyánk asszonynak!

Elvettük az kegyelmed küldte ajándékot s az mellett az kegyelmed hozzánk való jóakaratját is megértettük, kit igen köszönünk kegyelmednek és minthogy kivánja kegyelmed tudni mint s hogy legyünk, mostan hála Istennek mindketten jó egészséggel birunk, melyet hogy kegyelmed is kedvére sok esztendőkig birjon, kivánjuk. Az kegyelmed hozzánk való több jóakaratja között azt is jelentette, kegyelmed, hogyha miből szükölködnénk, adnánk tudására kegyelmednek. — Azért nincsen — Istennek neve dicsértessék — még most semmi oly fogyatkozásunk. Mindazonáltal az anya tudja, miből szükölködnek eféle ifjak. Mi az kegyelmed jóakaratjában semmit nem kételkedünk. Isten áldása legyen kegyelmeddel, mind az szerelmes nénénkasszonyunkkal[22] egyetemben, kiknek és az mi ismeretlen sógor urunknak: Csáky László[23] uramnak sok szolgá-

[21] Széchy Károly: *Gróf Zrinyi Miklós,* I. kötet.

[22] Batthyány Ádámné Formantin Aurora.

[23] Csáky László Batthyány Ádám nővérét vette feleségül.

latunkat ajánljuk. Datum. Graecii ultima marcii 1629.

Kegyelmednek szeretettel szolgáló két atyafia

Zrini Miklós,
Zrini Péter.

P. S. Praefectus uram kegyelmednek mint kegyelmes asszonyának alázatos szolgálatját ajánlja.«

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az időben főuri családaink fiai közül igen sokan nevekedtek Grácban. Az ily főuri diákok számára külön házat béreltek, s oda hazulról küldék a cselédséget, szakácsot, kocsist, lovászt, fellajtárt, stb. Az ifjak paripáikat is magukkal vitték. A praefektus, aki rendesen pap volt s a paedagogus is velük ment. Batthyány Ádám fiai is ilyen udvartartással mentek Sopronba és Grácba. Bizonyos, hogy a hatalmas birtokokkal rendelkező Zrinyi-fiukat is nagy cselédséggel bocsátották Grácba.

Az 1633. évben a Zrinyi-fiukat már Bécsben találjuk.[24] Innét irták Batthyány Ádámnak a következő levelet:

»Illustrissime Comes, Domine et Frater observandissime! Salutem et servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Hogy kegyelmed levele által meglátogatott, kegyelmednek megszolgáljuk. Kivántatott volna az, hogy eddig kegyelmedet mi is köszöntöttük volna a levelünk által, melyet meg is cselekedtünk volna, ha addig való foglalatosságaink engedték volna. Az mi egészségünket illeti, az jó,

[24] De nem ősszel mentek oda, ahogy Széchy Károly irja, hanem jóval előbb.

azmint az idő engedi. Az tanuságban vagyunk foglalatosak, nem mulatván el az ő fölségek előtt való udvarlást is, azmint érkezünk. Kegyelmed minket hogy jóakaró szolgáinak tartson s ne feledkezzék rólunk, kegyelmedet kérjük, háládatlanok nem akarván kegyelmed jóakaratjáért lenni. Isten kegyelmedet éltesse sokáig jó egészségben. Viennae datae, 21. junii. 1633.

Illustriss. Dom. Vrae Fratres et servitores

Nicolaus Ladislaus comes a Zrin.

Én is kegyelmednek szolgálatomat ajánlom és minden jót kivánok Istentől. Irhatom kegyelmednek, hogy az itt való állapot nem az én humorom szerint való. Az skolák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagyon, alig tudok vele kalapálni. Egyébiránt meglehetne az dolog. Kegyelmed én rólam se feledkezzék meg. Isten éltesse kegyelmedet. Ut supra die et anno.

Kegyelmed szolgája éltig

Petrus Georgius a Zrin.[25]

Széchy Károly szerint a Zrinyi-fiuk Bécsből visszatértek Grácba s négyesztendei tanulmányuk után távoznak onnét s 1634-ben a »katholicismus csodáló szeretetével« érkeznek Nagyszombatba.

Csupa tévedés ez! Hiszen a Zrinyi-fiuk már 1633-ban Nagyszombatban tanultak. Innét irták együttesen Batthyány Ádámnak a következő levelet:

Illustrissime Comes, Domine et Frater obser-

[25] Külső cim: Illustrissimo domino Adamo Batthyány Romani imperii comiti necnon Sac. Caes. Regiaeque Majestatis Camerario, domino fratri nobis observandissimo.

vandissime! Salutem et officii mei promptissimam commend.

Hogy ennyi időtől fogva kegyelmed levelem által nem köszöntöttem, kérem megbocsássa, nem idegenségnek sem feledékenységnek tulajdonitsa, hanem állapotunkban sok rendbeli változásnak, az levélvivő embereknek is, kiváltképpen azkik bizonyosak volnának, szük voltának. Én kegyelmed igaz szivbeli szógája és atyafia vagyok, akarok is lenni, mig Isten éltet, kérvén azon kegyelmedet is, hogy rulam ne felejtkezzék. Örvendezek az kegy. előmenetelin és hogy Isten az kegy. szerencséjét nevelje, szivből kivánom. Isten kegyelmednek kedvesivel sok szent napokat és ujesztendőket adjon érni. Talán leszen módja benne, hogy magam szemben lehetek kegyelmeddel, egyéb dolgaimról most azért nem akarok irni. Engedje Isten, láthassam rövid nap jó egészségben. Tyrnavia in festo S. Joannis Anno 1633.

Illustrissimae Dominationis
vestrae
servitor et frater

comes Nicolaus a Zrin.

P. S. Én is az én szegény állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom. Élek amint lehet, néha szinén kedvem szerint, de patientia! Hallom, hogy Isten kegyelmedet nagy méltóságra vitte; nem irigylem, sőt kivánom, hogy Isten kegyelmedet nagyobbra vezéreljen. Csakhogy honores mutant mores, mely mellett bizony bánnám ha az én tarackim el jókor vertenek. (?) Mondják azt is az deákok: spes alit et fallit. Ebben is volt már részem; bizony akarnám is ha egyszer az deáki reménységből megmenekedhetném! De talán valamikor vége leszen. Interim és azután is tartson kegyelmed igaz szolgájának. Én el-

higyje kegyelmed, ha egyebet nem még ma egy davorit elzörgetek a Homonnai uram tamburaságával, minthogy az ükegyelme szolgálatára oda kölletik mennem horas 7 noctis. Megitélheti kegyelmed, mit szolgálhatok ilyen alkalmatossággal! Azmire érkezem nyilván el nem mulatom, iszom is az kegyelmed egészségére egyszer, — ha megengedi praepost uram. Irtam ez keveset résszerint vigan, résszerint szomorúan; mert hónap aprószentek napja vagyon, kegyelmed hogy vigan olvassa igen kérem. Isten kegyelmedet Aurorával[26] fényes nappal sokáig éltesse.

Ki hirem érkezék, hogy az ked hordós embere Kanizsáról érkezett volna (semmi canis filius nem ért vele) kegyelmedet jó idején ki akarta bőtölni a világbul; kegyelmed is söprőssel itatta! Igaz-e? *Többet irnék, de bátyám uram kobzolással impediál, Baranyay uram is nem szünik az száraz fának hasát vakarni.* Horváth László uram pedig nem tudom ha az melancholia bántja-e, hogy igéreti szerént föl kell az hadba menni, most lépett ki az ajtón. Ajánlják kegyelmednek alázatos szolgálatokat és hogy jóakaratába tartsa meg praepost uramat (azki kegyelmednek alázatos imádságát ajánlja) szorgalmatosan kérik velem egyetemben.

Ha meg nem bántom kegyelmedet, minthogy nem irhatok asszony őnagyságának az mi anyánknak[27] méltóztassék alázatos fiui szolgálatomat mondani, mert ha kegyelmed engedelméből lehet, is őnagysága fiának tartom magamat! Az irásban ha mi fogyatkozás esett, megbocsássa kegyelmed. Az én elmém, mikor ezt irtam is, ki tudja hon nyargalt; az apró szentek is igen forgottak elmémbe. Ki tudja mikor lenne vége,

[26] Aurora Batthyány Ádám felesége.

[27] Lobkovitz Poppel Éva.

ha minden dolgomat megirnám. Legyen elég ez most. Ezután bővebben kérem kegyelmedet eddig való szeretetiben ezután is megtartson. Punctum, vale.

ked szegény szolgája

Zrinyi Péter.«

Zrinyi Miklósnak és Péternek e diákkorbeli levelei már világosan mutatják a két testvér gondolkozásának különféleségét. Miklós komoly s mint maga irja, tanulással tölti az idejét. Péter ellenben mulatságon töri a fejét. Nincsen kedvére az iskola s alig várja, hogy onnét szabadulhasson. Meglepő e levelekben, hogy Zrinyi Miklós már diákkorában többi társával egyetemben értett a kobzoláshoz.

Poppel Éva 1631-ben a pozsonyi gyülésre akarván menni, Eszterházy Miklóst kérte meg, hogy néki és Csáky Lászlónak ott szállást keressen. Minden jel arra mutat, hogy Poppel Éva ez utazása alkalmával a Zrinyi-fiukat és felkereste. Eszterházy Miklós Pozsonyból 1631. nov. 22-én ezt a levelet irta Poppel Évának:

»Az nagyságod parancsolatja szerint az szállás dolgában mihelyent elérkeztem ide Pozsonyban, mindgyárton minden erőmből törekedtem azon, hogy nagyságodnak ugyanazon szállást visszarendeljem, azkit azelőtt is nagyságod parancsolatja szerint rendeltem volt nagyságodnak. De azmint nagyságod is tudja, nagyemberekkel vagyon dolgom, egyebet nem cselekedhetek benne, de mindazonáltal az Lóránti házát az nagyságod számára rendeltettem. Csáky uram számára[28] pediglen az Ror házát. Ennekutána uj

[28] Csáky László Batthyány Ferencné Poppel Éva leányát vette nőül.

hireket nagyságodnak semmit irnia nem tudok, hanem a császárt ez jövő szerdára várjuk. Nagyságod nekem parancsoljon szeretettel igyekezem nagyságodnak szolgálni minden dologból.«[29]

Eszterházy Miklós e leveléből kitünik, hogy Pozsonyban hosszabb időt töltött Poppel Éva asszony és valószinüleg rokonaival együtt megnézte a király bevonulását s résztvett az ünnepélyen. Ha a Zrinyi-fiuk is ott voltak, Poppel Évának bizonyára nagy örömet okozott, hogy őket megismertethette a Pozsonyba gyült urakkal.

Zrinyi Miklós — amint tudjuk — tanulmányai bevégzése után Olaszországba utazott. Bizonyos, hogy nevelőanyjának, Poppel Éva asszonynak innét is irogatott. Tán éppen ezekben a levelekben irta le olaszországi utjának benyomásait és tapasztalatait. Sajnos, e leveleket nem sikerült megtalálnunk.

Visszakerülvén hazájába, birtokaira vonult s már 1638-ban megkezdé hivatását: a török ellen való hadakozást.[30]

Megint Poppel Éva asszony volt az, aki a legjobban érdeklődött Zrinyi Miklós első harcai iránt. Tisztjeinek sürgősen kellett őt értesiteniök, mint esett meg Zrinyi harca.[31]

Eleinte együtt harcolt Péter öccsével, de már 1638 tavaszán Batthyány Ádámot kivánja társául. Április 16-án Csáktornyáról irja neki: »Ha Isten engedi, alá forduljunk Kanizsa alá...

[29] Pozsony, 1631. nov. 22. Zrinyi Miklós Poppel Évához.

[30] Széchy szerint csak 1639-ben kezdi a törökkel való harcot. Ez valótlan. Későbbi harccairól amit ugyanő ir, sokban téves.

[31] Lippich Márton levelét ezügyben fentebb közöltük.

Azért ha ennekutána kegyelmednek kedve vóna, mind együtt mennénk. Kegyelmed az maga akaratját irja meg.«[32]

A töröknek persze nem volt inyére Zrinyi vitézi próbája. 1639-ben már fenyegetőzött is emiatt.[33]

Zrinyi ez év egyik szerencsés küzdelméről imigyen tudósitotta volt Batthyány Ádámot:

»Hála Istennek jó egészségben vagyok. Az elmult héten éjjel az kanizsai törökök Domazinc falunkra ütöttek volt. Szinte éjfél tájban volt lármánk. S mint, hogyan jártak, jelen lévén Hagymássy uram is, őkegyelme által szóval izentem kegyelmednek... Kegyelmed énnékem édes bátyám uram parancsoljon, azmiből tudok, kegyelmednek nagy jó szivvel szolgálok.«[34]

[32] Azt is megirja Zrinyi, hogy a kapronczai kapitányt is fölkérte a csatlakozásra, de »ez az generál jövetelére halasztá.«

[33] Eszterházy Miklós irja 1639-ben Batthyánynak: »Az törökök bizony dolog, fenyegetőznek az Zrinyi urfiakra, holmi alkalmatlan cselekedeteket exagerálván nékik.«

[34] Csáktornya, 1639. szept. 19. A kanizsai török vitézekrő. irják, hogy versekben csufolták a mieinket, amiért harcolni és támadni nem mertek. Mikor azonban Zrinyi és Batthyány megkezdték a harcot, akkor legalább leveleikben hirdették, hogy ők különb vitézek. Az 1639. dec. 14-én például az egész kanizsai török sereg panaszkodik Batthyányhoz intézettt levelökben az örökös támadások miatt s Batthyány azon fenyegetésére, hogy Kanizsát is elpusztitja, igy felelnek: »Mi sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad (Isten) és az anyának fiai és leányai megszaparodnak.)« Minden hozzánk illendő barátságos szolgálatunkat ajánljuk nagyságodnak, mint szomszéd vitéz barátunknak! Isten éltesse sokáig!«

Miklóssal együtt Péter is fölkeresi Batthyányt leveleivel. Ő is állandóan magyarul levelezget. Ezidei egyik levelében a többi között ezt irja Batthyánynak:

»Tudom édes bátyámuram, hogy kegyelmed talán hallotta az én kisded munkámnak fáradságát, melyben mindennap foglalatos vagyok. Külömbféle rakétákat és egyéb tüzes mesterségeket, melyeket méltó egy jó mezei pixenmaiszternek tudni, az itt való várambeli pixenmaiszteremül megtanulni akarom.«[35]

Az 1639. évben, mikor a harcok szünetelni kezdtek, Zrinyi Miklósnak az udvarlásra is került ideje. Megvolt a választottja, szerelmes is volt belé s keze után törekedett. Csakhogy ez a leány nem Eszterházy Miklós tizenhároméves leánya volt ám!

Ismeretes dolog, hogy Kanyaró Ferenc és Széchy Károly Zrinyi Miklós szerelmes verseiből irták meg az ő szerelmeit és házasságát. Készpénznek vették mindazt, amit Zrinyivel a költői képzelet iratott s megfejtvén a neveket, olyan szerelmi regényeket költöttek, amelyek sohasem történtek meg. Hogy a dolog hatásosabb legyen, Zrinyi egyik gyermekkori barátjában, Erdődy Farkasban még vetélytársat is állitottak neki.

Széchy Károly minderről hosszú fejezetet irt a Zrinyi Miklósról szóló könyvében. Az egész fejezet azonban nem egyéb, mint prózában irt költemény Zrinyi szerelmes versei alapján.

Széchy szerint Zrinyi Miklós 1642-ben ismerte meg Eszterházy Miklós Julia nevü tizenhároméves leányát, s azonnal szerelmes lőn belé!

[35] Csáktornya, 1639. április 12.

De nem ő nyerte el a leányt, hanem Nádasdy Ferenc vezette őt oltárhoz 1644-ben! És Zrinyi »vérző szivvel, sebhedt önérzettel a Dráva erdeit járta«! S a lantján pöngette boldogtalanságának panaszit!

A történeti valóság ezzel szemben az, hogy Zrinyi Miklós csakugyan szerelmes volt, mégpedig három évvel előbb, hogysem a nádorispán gyermekleányát látta volna. A leány pedig, aki Zrinyi Miklós szivét meghóditotta Draskovich Gáspárnak Mária Eusebia nevü leánya volt, aki mikor véle Zrinyi megismerkedett, már Fragepánnak a jegyese volt.

Mivel Zrinyi mindenáron arra törekedett, hogy udvarlásával a leányt meghóditsa, s aztán a Fragepán gróffal való eljegyzést felbontassa, sokat járt Draskovich házához. S tette a leánynak a szépet, ahogy csak tudta. Mivel Zrinyi Miklós a lantot is jól kezelte és énekelt is, lehetséges, hogy szerelmes verseit is előadá választottjának.[36]

Mikor kezdődött Zrinyi ismeretsége Draskovich Máriával, nem tudjuk. De 1639-ben már annyira szerette őt, hogy keze után törekedett, bár tudta, hogy a leány már Frangepán gróf jegyese. Bizott magában, hogy ezt az akadályt is képes lesz legyőzni. Bizony merész vállalkozás volt ez; mert a leány a maga akaratjából lett Frangepán jegyese.

Zrinyinek e szerelmi regényét megint nevelőanyja, Poppel Éva tudta meg először. Széchy

[36] Mivel Zrinyi Miklós 1639-ben már megkérte Draskovich leányának a kezét, Zrinyi szerelmes verseinek eddigi chronoligiaii meghatározása magától megdől. Mert hiszen Kanyaró és Széchy azt hitték, hogy Zrinyi csak 1645-ben ismerkedett meg Draskovich Máriával.

Dénes ugyanis megfordulván Draskovich Gáspárnál, magától a leány apjától hallotta, hogy mire törekszik Zrinyi Miklós. Széchy Dénes menten megirta a dolgot Poppel Évának, tudván, hogy mennyire érdekli Zrinyi Miklós dolga, s mily nagy befolyása van nevelt fiára.

Széchy Dénes e fontos levele 1639 október 20.-án kelt. Idevágó része imigyen hangzik:

»Az többi közt Draskovich Gáspár uram jelenté azt is, hogy Zrinyi Miklós uram egynéhány izben elővette, szóval fogdosta is, hogy az lányának Tersáczky uramhoz való kötelességét valami móddal fölbontaná és az kisasszonyt ő számára tartaná. Arra egyebet nem felelt, hanem az lehetetlen dolog volna! Miért azelőtt, ha kelletett neki, nem találta meg őt felőle? Ezt értvén Zrinyi uram, tovább megyen szavába s kéri azon, hogy a leányát ki ne adja 17 esztendő alatt. Ő ez idő alatt az kisasszonynak kedvét keresi, okos emberekkel fog beszélni, hogy miképpen lehessen fölbontani azt a végezést. Erre az ur Draskovich reá felelt, hogy levél is költ ez dologról. Emellett kérli Zrinyi uram, hogy ne neheztelje, ha oda irogat hozzája. Amaz megengedte neki. Immár nagyságod veheti észben jól, az dolog miben legyen. Az bizonyos nagyságos asszony, hogy Draskovich reá felelt Zrinyinek, hogyha 17 esztendős lesz a leánya, s ő hozzá inkább akar menni, hogy nem fog ellent tartani abban.«

Széchy Dénes ehhez még azt a megjegyzést füzi, hogy Zrinyi »bizik, hogy az leánynak egynehány esztendőnek leforgása alatt kedvét találja és igy Zrinyi uramat fogja kedvelleni inkább sem hogy Tersáczky uramat«.[37]

[37] Regede, 1639. okt. 20. Széchy Dénes levele Batthyányhoz. (Lobkovitz Poppel Éva grófnéhoz.)

E levél szerint világos, hogy Zrinyi Miklós nem 1645 tavaszán, hanem már 1639. évben szerette meg Draskovich Gáspár leányát.[38] S nem is Erdődy Farkas, hanem Frangepán gróf volt a vetélytársa.

Zrinyi aztán hosszú ideig s buzgó kitartással udvarolt a leánynak. Bizonyos, hogy Mária Eusebia szivét sikerült megnyernie; mert a leány előbbi eljegyzését fölbontotta s 1645-ben Zrinyivel váltott gyürüt.[39]

Ugy látszik, hogy a lakodalmat 1645. év őszén akarták megtartani. Homonnai János ugyanis 1645 okt. 3.-án Klenovnikból arra kéri Batthyányt, hogy küldené el néki énekes gyermekét; »mert — irja — itt házasulandó személyek vannak s odaigértem«.

Valami akadály miatt azonban a lakodalmat elhalasztották a következő évre.

Draskovich Gáspár 1646 január 12.-én hivja meg Batthyány Ádámot és családját leányának, Mária Eusebiának és Zrinyi Miklósnak lakodalmára. »Az eskü és gyürüváltás — irja — már

[38] Draskovich Gáspár klenoviki kastélyában találta Zrinyi Homonnai Drugeth Jánost is. Széchy szerint csak itt ismerkedett meg véle. A valóság pedig az, hogy Zrinyi már kisdiák-korában iismerte Homonnai Jánost. Széchy több lapon át olyan jellemzést ád Draskovich Gáspárról, mely legnagyobb részben homlokegyenest ellenkezik a valósággal. Kivált, mikor Homonnai János »vérmes olasz véréről« beszél. Még különösebb, mikor a Draskovich lány szépségét, hidegségét, majd meg szerelmét festi lapokon át Erdődy Farkas iránt. Holott ekkor már Tersátzky grófnak volt a jegyese, akit maga választott.

[39] Zrinyi tehát közel hat évig udvarolt Draskovách Máriának. Nem igen valószinü tehát, hogy mikor Széchy Zrinyi szerelmét jellemezvén »a kitartásban való türelmetlenségét« emlegeti.

megtörtént, tehát csak a lakodalom van még hátra. Ezt pedig február 12.-én Praunek várában fogják kiszolgáltatni. Kéri Batthyányt, hogy feleségével és gyermekeivel legyen ott előtte való napon vacsorán és más napon a szokásos ebéden.[40] Maga Zrinyi Miklós január 29.-én hivja meg lakodalmára a Batthyány-családot »Lotumberg« várából. Tehát ekkor már menyasszonyánál időzött. Ő is megirja, hogy a lakodalom Praunek várában leend.

Zrinyi Miklós első szerelmének és házasságának ez a hiteles története. S ez a történet is bizonyitja, hogy a költők szerelmes verseit nem lehet és nem szabad történeti forrásnak használnunk, mert a »phantasia poetica« nem történeti igazság.

Bizonyos, hogy Zrinyi Miklós házasságát nem csupán családi körülmények, hanem politikai okok is hátráltatták. A törökkel való harcok, a harmincéves háború és Rákóczy György felkelése néha hónapokig távoltartották Zrinyi Miklóst. Ő maga is panaszkodik nagy elfoglaltsága miatt; mert hát ha a hazája és a királya szolgálatjáról volt szó, Zrinyi semmiből sem vonta ki magát.

Nem tudjuk, résztvett-e Zrinyi Miklós az igali győzelemben? Ha maga nem volt is ott, a katonái bizonyosan együtt harcoltak Batthyánnyal, mert ez 2891 emberrel támadta meg Igalt.[41]

[40] Lotumberg, 1646. január 12. Széchy azt hivén, hogy a lakodalom Klenovnik várában történt, egész sereg phrasist halmoz fel az »édes vonatkozások« stb. dolgában s rendén valónak találja, hogy »ahol fakadt és fejlett, ott nyerje meg a megszentelđő áldást is!«

[41] Az igali kótyavetyét 1641. április 6-án tartották meg Kis-Komáromban és Zalavárt. A zsákmányból minden emberre 4 frt 60 kr. jutott.

Ennyi emberrel pedig egymaga nem igen rendelkezett. Különben az 1640. évtől kezdve Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám rendesen együtt harcoltak. Az 1640. évben[42] Zrinyi Miklós lovasaival együtt Füzesen várta Batthyányt. Onnét kéri Batthyányt, irja meg, hova menjen, mert hiába nem akar fáradni.

Batthyány 1640 május elején felszólitotta Zrinyit, hogy vele együtt induljon a török ellen. A sietve irt levélben azonban elfeledé megirni a napot és a módot. Zrinyi tehát nem is indulhatott. Május 11-én kelt levelében tehát megirta Batthyánynak, hogy majd máskor szolgálatjára lészen. »Főképen — irja — az szomszéd törökök ellen igyekezzék kegyelmed valamit próbálni. Csak kegyelmed jól megirja, mibe legyen az dolog és egynéhány nappal azelőtt. Mi is Istennek segitségéből igyekezünk most egyik vár alá valamelyik nap«.[43]

A következő (1641.) évben a török betörései miatt maga a nádor is felkelést hirdetett. De igen kevesen akadtak, akik szavára megindultak. Ezért irta Forgách Zsigmond e jellemző sorokat: »Kellenék őnagyságának (t. i. a nádornak) ugy cseleködni, mint itt minálunk az pór-hadkor cselekedtek az paraszt generálisok s kapitányok, az kik renddel és által meg átaljárván az országot, valakit elől-utol találtak, csak mondták (neki): esküdjél koma, gyere; mert meg kell lenni! Ha nem jött, mindenéből zsákmányt hánytak![44]

Zrinyi és Batthyány azonban felszólitás nélkül is a harcnak adták magukat. De ezuttal nem együtt, hanem külön-külön küzdöttek. Az 1641.

[42] A levél kelet nélkül Füzesen iratott 1640-ben.

[43] Csáktornya, 1640. május 11.

[44] Sebes, 1641, okt. 10. Batthyány Ádámhoz.

év tavaszán irta Zrinyi Batthyánynak, jó egészségben van. »Csakhogy — ugymond — az szomszédok (t. i. a törökök) miatt gyakorta történik fáradságunk és nyughatatlanságunk.«[45]

Ugyane levelében számadó szolgát kért kölcsön Batthyánytól. Mivel a válasz késett, április 21-én ujra felkereste őt levelével. »Kegyelmed — irja — rólunk el is feledkezett, sem nem parancsol semmiből. Nem tudom mire vélni, holott én kegyelmednek igaz tiszta szivből szolgálni akarnék, csak kegyelmed szolgáltatna vélem. Mi hála Istennek, jóegészségbe vagyunk mind öcsémurammal együtt.«[46]

Amint a levél is mutatja, Zrinyi és Batthyány között valami elhidegülés támadt. Talán rosszakaró emberek hintegettek konkolyt közéjük. Julius havában Zrinyi hirtelen Bécsbe utazott. Mikor Bécsből visszatért, szokása ellenére semmit sem irt Batthyánynak. Ez természetesen csak olaj volt a tüzre. Még Forgách Zsigmondnak is feltünt Zrinyi hallgatása. Ezért irta Batthyánynak: »Zrinyi Miklós uram Bécsben létét, vissza is jöttét annyiból csodálom, hogy dolgainak exitusát kegyelmedtől titkolja. Noha ha éntőlem őkegyelme megkérdené, mondhatnék olyat, hogy kegyelmed őkegyelmének jóakarója«.[47]

Még ez év őszén Eszterházy Miklós javaslatára Zrinyinek meghagyták, hogy hagyja abba a török ellen folytatott harcait, s tartsa magát a dunántuli generális rendeleteihez.

Kettős sértés volt ez Zrinyire. Először tiltották attól, amit annyi lelkesedéssel folytatott; másodszor éreztették vele, hogy ő a kerületi generálisnak alantasa. Csoda-e hát, ha lelkét

[45] Csáktornya, 1641. ápril 12.
[46] Ozoli, 1641. ápril. 21.
[47] Garam, 1641. juli 24.

keserüség fogta el? Vehetjük-e neki rossznéven, ha még Batthyány iránt is elhidegült?

Ez év október 21-én volt Károlyvárosban Zrinyi Péter lakodalma Frangepán Katalinnal.[48] Megjelent ott Batthyány Ádám családja is. Zrinyi Miklós is ott lévén, bizonyára alkalmuk nyilt a kölcsönös félreértés megmagyarázására. Azonban minden jel arra mutat, hogy legalább Batthyány részéről az idegenkedés tovább is tartott. Tán igaza volt Zrinyinek, mikor ezt rosszakaratu ellenségei munkájának tulajdonitotta.

Az 1642. év tehát Zrinyinek sok keserüséget hozott. Bár a haza érdekében sok sértést és gorombaságot eltürt; bár kérve-kérte Batthyányt, hogy ne hallgasson a hamis információkra, engedékenységével nem sokra ment. Néha olyan hangon irt neki Batthyány, hogy csak a legnagyobb megerőltetéssel tudta magát a visszavágástól tartóztatni.

Batthyány egyik haragos levelében Zrinyi katonáira panaszkodott, akik egyik jobbágyát megkárositották. Levelében a többi közt azt irta, hogy ha Zrinyi vissza nem adatja az elragadott dolgokat, ő erővel veszi el.

Zrinyi, aki e dologról mitsem tudott, azonnal kijelenté, hogy maga elé hivatja a tetteseket, s ha a dolog igaz, mindent visszaadat velök. E bevezetés után rátér Batthyány fenyegetésére s nála szokatlan hangon utasitja vissza azt, irván: »De kegyelmed engemet avval ne fenyegessen, hogy erővel vonyatja el kegyelmed tülem; mert ha más respektusom nem volna, megvárnám, hogy vinnék el tülem! Magyarországban sem tartok jobbat annál, az ki valamit erővel vonjon tülem! Valami könnyünek tartja kegyelmed az erővel

[48] Frangepán Katalin magyar nyelven levelezett Batthyány családjával.

való vonyást! Mindazonáltal megkerestetem (t. i. a rablott dolgot) és ha itt lesznek az kegyelmed szolgái, odaadatom.«[49]

Zrinyi még tán el sem feledé Batthyánynak e támadását, mikor egy másik követte azt. Ezúttal Batthyány szolgája fosztotta ki Zrinyi emberét, de azért mégis ő fakadt panaszra.

Zrinyi igen mérsékelt hangon és jóindulattal felelt Batthyány panaszos levelére. Hiszen jól tudja, hogy nem Batthyány a hibás, hanem azok a gonoszlelkü emberek, akik őt folyton ellene uszitják. Levelének idevonatkozó része igy hangzik:

»Vettem eszemben az kegyelmed leveléből, hogy némely rossz embereknek informátióiból neheztel kegyelmed rám. De lássa Isten, okot nem is kerestem, nem is adtam reá és ha itt az sok emberséges emberek között eljöttek panasz nélkül az szolgáim, kiknek bizony más ember marhájára kevés szükségük vagyon: mentől inkább barátom és atyámfia szolgáit békével kellett hadniok. De kegyelmed — az imént látom — azt nem vette eszében. Édes bátyámuram! ha kegyelmedet oltalomért szolgálja az szolga, bizony engemet is azért. Az kegyelmed szolgája Horváth Miklós egy emberséges emberszolgámat igaz jártában föltámasztván reá az polgárokat is, mindenéből megfosztották és zsákmányt tettek belőle. Jóllehet, hogy gondviselésünk után megtért jobbára az marhája, de még most is hátramaradt benne. Igy lévén, az szolgám mellett bizony én is boszszut állhattam volna rajta, de tekéntvén kegyelmedet, nem cselekedtem. Kegyelmed pedig levelében az én jóakaratomért fenyegetőzik! Kegyelmedhöz édes bátyámuram nem illik egy rossz

[49] Év és hely nélkül. Batthyány feljegyzése szerint 1642-ben kelt.

emberért! Én kegyelmednek sohasem vétettem s kegyelmednek is ugy kellene megtartani az igazi atyafiságot. Én azt senkinek meg nem engedhetem, hogy szolgámat háborgassa!

U. i. Egy emberséges katona-ember, Ponkorczi Ferenc nevü velem kivánkozik az fölső hadban eljönni. Ha kegyelmed ellene nem volna, mivelhogy kegyelmed földén lakik, kérem engedje meg neki; én is minden időben vele együtt szolgálok kegyelmednek.«[50]

Amint a levél utóirata is mutatja, Zrinyi ekkor már erősen készült, hogy a (harmincéves) háborúban részt vegyen.[51] A következő levelében már a vonulásról is hirt ad. Batthyány ugyanis megijedvén attól, hogy Zrinyi az ő és Forgách Zsigmond jószágain vonul át, előre megirta neki, hogy másfelé vegye utját.

Zrinyi ez udvariatlan figyelmeztetésre minden harag nélkül azt felelte: »Ma szintén Regedén által költöztettem népemet és magam egy-két alteratiót érezvén, az doktor kedvéért betértem. Én egyenesen az németségen felmegyek. Bizonyosan azért elhigyje kegyelmed, hogy csak szándékomban sem volt, hogy az kegyelmed jószágára utamat fordétottam volna; mert tekintvén az jó atyafiságot, barátságot, inkább egynéhány

[50] Hely és hó nélkül. Batthyány jegyzése szerint 1642-ben kelt.

[51] Erre vonatkoznak Zrinyinek Bródból irt következő sorai: »Sok dolgomat hátrahagyván, kárommal is sietek Muraközben, hogy ott bizonyosabban érthessem palatinus uram őnagysága kegyelmed által való üzenetét. Azért kérem kegyelmedet ez levélmutató szolgám által bőségesen mindenről informáljon kegyelmed. Vagy ha pedig kegyelmed reá nem bizhatja, irja meg kegyelmed; én kegyelmedhez sietek mingyárást.«

felfölddel tovább kerülni akartam, hogy nem mint kegyelmednek ebbéli dolgában vétni igyekeztem volna. Kegyelmed énnékem parancsoljon, valamiben tudok s az alkalmatosság engedi, kegyelmednek örömest szolgálok. Isten kegyelmedet sok esztendeig tartsa jó egészségben.«[52]

A következő évben helyreállt a két derék férfiu között a jó viszony. Ismét barátságosan irogatnak egymásnak s közös erővel készülnek a harcra. Ez év tavaszán Zrinyi köszöntvén Batthyányt, a többi közt ilyen kéréssel fordult hozzá: »Az én váramban olyan szárazmalmot akarok, mint kegyelmedé Ujvárban. Az arra való mestert vagy molnárt küldje ide kegyelmed, atyafiuason kérem«.[53]

A kedvező tavaszi időjárást Zrinyi és Batthyány arra használták, hogy a törököt imitt-amott megrezzentsék. Eszterházy nádor leveléből tudjuk, hogy jó szerencsével harcoltak. A nádor azonban megtiltotta a török háborgatását s arra kérte Batthyányt és Zrinyi Miklóst, hogy minél jobb szerrel készüljenek s őfelsége hadához csatlakozzanak. Zrinyit illetőleg a nádor kijelentette, hogy nem kell felettébb terhelnie magát, elég ha száz lovassal indul.[54]

A nádor a Zrinyinek szóló előbbi levelét is Batthyányhoz küldé. Batthyány a Zrinyinek szóló levelet is felbontotta, aztán bocsánatkérés mellett

[52] Rakersburg, 1642. szept. 2. Egy évvel előbb (1641-ben) Csáky László kikelvén sógora, Batthyány Ádám vendégszeretete ellen, a többi közt e sorokat irta neki: »Az kegyelmed várának természeti vagyon, hogy mikor kapuját beteszik, szárnyas állatoknál egyebet magában nem bocsát, kitől oltalmazzon Isten minden férfiut, s kegyelmednek adjon boldog éjszakát.«

[53] Csáktornya, 1643. május 18.

elküldte. Zrinyi udvariasan felelte neki: »Elvettem az kegyelmed levelét, az kibe palatinus ur őnagysága levelét includálta kegyelmed. Édes bátyámuram! ne adja Isten, hogy bánnám, hogy kegyelmed felnyitotta, sőt inkább nagy confidentiának tartom«.[55]

Mind Zrinyi, mind Batthyány készülvén a külső háborúra, erősen toborozták a katonákat. Ugy látszik, hogy távozásuk előtt mégegyszer szerencsét próbáltak a törökön. Legalább ez tünik ki Zrinyi leveleiből, aki julius hó 26-án arra kérte Batthyányt, adja tudtul szándékát a török támadása ügyében; mert ő is vele fog tartani.

Zrinyi Miklós életirói azt tartják, hogy őkegyelme nagy lelkesedéssel s még nagyobb vágyakozással vett részt a harmincéves háboruban. A dolog nem egészen igy volt. A kényszerüség hozta magával, hogy Zrinyi Miklós a külföldi harcokban részt vegyen. Az udvar Zrinyitől és Batthyánytól is elvárta, hogy nagyobb haddal siessenek a táborba. Ezt meg kellett tenniök, mivel a király a török harcok miatt amugy is neheztelt reájok. Aztán mind Zrinyi, mind Batthyány nagyon jól tudta, mennyire ócsárolják Bécsben a magyarokat. Maga Batthyány Ádám irta: »Az magyarokat Bécsben szidalmazzák és semmi böcsületek nincsen, melyből semmi jót nem remélhetünk«.[56]

Az efféle politikai okok tették szükségessé a harmincéves háboruban való részvételt. De hogy Zrinyi Miklós nem valami nagy lelkesedéssel

[54] Lakompak, 1643. julius 6. Batthyány Ádámhoz.

[55] Csáktornya, 1643. julius 3. (»Darabos Gergely és Pandur Mátyás főemberszolgáimat küldtem kegyelmedhez; parancsát izenje meg kegyelmed velök.«)

[56] Ujvár, 1644. május 7. Baranyay Tamáshoz.

ment oda, az bizonyos. Hiszen itthon kellett hagynia mindent. Birtokai is örökös veszedelemben forogtak, a török ellen sem harcolhatott. Aztán a menyasszonyától is távol kellett lennie.

Minő hangulatban készült a külföldi háboruba, azt alábbi levelében maga megirja.

Zrinyi — mint maga irja — julius havában Ujvárra ment; mert azt hitte, hogy Batthyányt ott találja. Mivel azonban Batthyány nem érkezett meg, julius 29-én levélben adja tudtára a következőket: »Palatinus uram önmaga levelében azt irja, hogy valami száz lovast vinnék föl melléje és kegyelmeddel abbul az dologbul értsek. Nem tudom, őnagysága miképpen gondolta meg, hogy az véghelyt üresitsük, holott nem kisebb szükségünk az itthon való vigyázás! Azszerint az kegyelmed tetszését örömest értettem volna mind szándékját, hogyha el kellene is mennünk, kegyelmednek társaságommal szolgálhatnék. Ugy reménylem azért, hogy az öcsémuramnak[57] nem volna annyi akadékja az elmenetelben, mint énnekem; mivelhogy nehezleném szabású és csak száz lovassal mennem, sokkal penig kárunkra is eshetnék az török szomszédok miatt, az melyek bizony avval meg nem szünnek (az mint palatinus uram ünmaga irja), hogy az légrádiak levágtak bennök.

Más az, ünagysága jól emlékezhetik reá, azmit országunk szabadságáért énáltalam kegyelmednek izent. Talán nem ártana azt is felejtenünk teljességesen az ünmaga üzenetin kivül is, melyet az mostani felülésünkkel nem kevéssé láttatunk letörni csak egy particulárisnak hasznáért azmint értem.

Ezekrül szivem szerint akartam volna, ha kegyelmeddel beszélhettem volna; de ha alkal-

[57] Zrinyi Péternek.

matosságom mostan nem volt, azt velem máskorra halasztotta az szerencse. Mindazonáltal kérem kegyelmedet, mint kedves bátyámuramat, levelével is engem tudósitson, mivelhogy asszerint akarok én is cselekedni, azmint kegyelmed jónak itéli.«[58]

E levél kelte után Zrinyi nemsokára utnak indult seregével. Tudjuk, hogy ezuttal még télre sem jött haza, hanem künt táborozott. Az idő tavaszra sem fordult még, mikor itthon Rákóczi György megkezdte a háborút. Tehát oly idők következtek, mikor Zrinyinek a kardját s nem a tollát kellett forgatnia. Az 1644. évből mindössze csak három levelét sikerült találnunk. Az egyikben »nagy szive fájdalmával« érti Batthyány leveléből a török rablását. Nagyon bántja őt, hogy az eféléért bosszút nem állhatnak.[59]

Egy másik levelében arra kéri Batthyányt, adná át azt a lovát, melyen Szakolcán ült, mikor a császár őfelségét kisérték. Leslie gróf óhajtaná azt a lovat. Egyuttal értesiti Batthyányt, hogy sietve Bécsbe kell mennie; mert a császár hivatja őt.[60]

Nem tudjuk, kik voltak azok a rosszindulatu emberek, akik ezidőtájban Zrinyi Miklóst ismét Batthyány haragjába ejtették. Annyi bizonyos,

[58] Ujvár, 1643. julius 29.

[59] A quartélyból 1644. május 20-án.

[60] Hó és nap nélkül, 1644. Mivel. Zrinyi Miklós mār 1644-ben mint megtörtént dologra hivatkozik a szakolcai királyi találkozásra, tehát ez nem is történhetett 1645-ben. Széchy e talákozásról s Zrinyi harcairól azt irja, hogy azok 1645-ben, s nem később történtek. Ha ez igy volna, akkor Zrinyi az 1645. év nyarát nem tölthette volna menyasszonyánál. Már pedig bizonyos, hogy ott volt. Széchy tehát Zrinyinek 1644. évi harcait 1645-ben szerepelteti.

hogy olyasvalamit adtak Zrinyi szájába, amit őkigyelme sohasem mondott, de ami Batthyányt nagyon bánthatta. Zrinyi Miklóst módnélkül bosszantotta a róla terjesztett rágalom. Bosszuságát csak növelte, hogy nem tudta, kik e rágalom terjesztői. E lelkiállapotban irta Batthyánynak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb levelét. Nemcsak Zrinyi fennkölt gondolkozását jellemzi e levél, hanem egyuttal nemzetének ősi bünét is felfödi, mely bün Zrinyivel együtt oly sok nagyemberünknek keserité meg az életét.[61]

Batthyány Ádám nem volt haragtartó ember. Különben is jól tudta, hogy a sok mende-monda és rágalmazás még a legbensőbb barátságot is aláássa. Aztán jó magának is elég dolga volt a rágalmazókkal. Hisz ezek terjesztették róla, hogy — mint maga irja — ő a papok szolgája. Ezek vádolgatták őt Bécsben is.

Bár egy kötéssel sok sebet nem lehet béfödni, Zrinyi levele mégis megbékitette Batthyányt. Egy-két levélváltás és ismét helyreállt köztük a jó viszony.

Az 1645. év január 17-én Batthyány jókivánságait irta Zrinyinek az ujévre. A többi közt azt ajánlotta Zrinyinek, hogy jó lenne a törököt a szüntelen való csatázástól elszoktatniok. »Mert ha meg nem ijesztjük őket, szintén elhatalmaznak rajtunk. Kérem kegyelmedet, maga jó egészségéről neneheztelljen tudósitani.«[62]

Amint Batthyánynak ezen levele, valamint a későbbiek is mutatják, a haragja hamar lob-

[61] Ez érdekes levelet már másutt közöltük. Zrinyi keserüen panaszkodik benne rágalmazói ellen s élesen kikel azok ellen, akik a viszályt szitják.

[62] Batthyány Ádám a maga leveleinek fogalmazványait megőrizte s igy azt is tudjuk, mit irt ő másoknak.

bant, de hamar meg is aludt. Még inkább így volt ez Zrinyi Miklósnál.

Ez év tavaszán Zrinyi megirta Batthyánynak, hogy Ujvárott meglátogatja őt. Batthyány május hó 10-én kelt levele szerint örömmel veszi a hirt; mert szentül hiszi, hogy kölcsönös magyarázattal fognak egymásnak szolgálni. »Az mely panasz miatt — irja Batthyány — igen korpáz engemet, azt lám csak Körmenden irja, hogy megértette kegyelmed, ugy annyival inkább idejöhetett volna szolgáló atyafiához; mivel még eddig nem haragudott talán reám... Édes öcsémuram! Nem tudom, kivánja-e kegyelmed ugy, mint én kivánom azt, hogy az szomszédságban s atyafiak lévén is, szeretettel és szépen élnénk! Hát én kivánom aztat; de mit tegyek, ha nincs szerencsém hozzá s szolgálatomat sem kivánják venni.«

A németujvári találkozáson Zrinyi és Batthyány ismét megbékéltek. Valószinü, hogy ez alkalommal a török ellen intézendő támadásokról is tanácskoztak. Ez évben ugyanis a török csaták nagyon kezdtek mozogni. Már március hóban folyt ellenök a harc.[63]

Junius hóban Keglevich Péter meglátogatván Csáktornyán Zrinyi Miklóst, onnét irja Batthyánynak, hogy Zrinyi Homonnai uramat várta Grácból. »Az török — irja Keglevich — csaknem mindennap Muraközben vagyon, hordton hordja az embert«.[64]

Miután a harcok ugy-ahogy lecsillapodtak, Zrinyi Miklós még a nyáron menyasszonyához

[63] Keglevich Péter vicegenerális irja 1645. márc. 19-én, hogy Zrinyi Péter majdnem a Murába fulladt. Harc közben páncélostul a vizbe bukott. Különben a harca sikeres volt.

[64] Csáktornya, 1645. junius 29.

sietett, kit már nagyon régen nem látott. Homonnai János augusztus hó 14-én irja, hogy Zrinyi vacsora után érkezett s jó hirt hozott. Zrinyi szerint ugyanis a török császárnak Candiában 8000 emberét vágták le s több hajóját elvették.[65]

A békesség megkötésének a hire Zrinyit még Klenovnik várában érte. Ugy látszik, hogy Draskovich várában nem nagyon tetszett a Rákóczy György fejedelemmel kötött békesség. Homonnai ugyanis egészen leverve irta Batthyánynak: »Meglett uram az békesség; valamely rosszul csak lehetett, de megcsinálták, nem gondolván meg az emberek se az magok méltóságát, se más ember kárát. Meddig terjed és meddig tart, az jó Isten tudja. Én egyáltalában nem valami jót vagy megmaradást, de nagyobb veszedelmet ezen békességből következni reménylek. Palatinus uram őkegyelme is menti magát, hogy hire nélkül csinálták meg.«[66]

Ugy látszik, hogy Zrinyi Miklós még október elején is menyasszonya mellett tartózkodott. Homonnai ugyanis azt irta Batthyánynak, hogy házasulandó személyek vannak ott, tehát énekes gyermekét kéri.[67]

A linzi békesség megkötése után még nehezebb idők következtek az országra. Ez a békesség magában hordta a villongás magvait. S amint az országgyülés megnyilt, a vallási viszálykodás ujult erővel tört ki. S ez a viszálykodás gyülölködést támasztott még jobbjaink között is. Kigyó-

[65] Klenovnik, 1645. aug. 14.

[66] Klenovnik, 1645. szept. 10.

[67] Klenovnik, 1645. okt. 3. Zrinyi tehát az egész őszt Klenovnik várában tölté, tehát nem aprithatta a svédeket, ahogy Széchy irja!

követ fujtak egymásra; egymás ellen hadakoztak akkor, mikor az ország ezer sebből vérzett. Néhány emberért aztán az egész országnak szenvednie kellett.

Zrinyi Miklós ezen önző tusakodók közül kivonta magát. A vallási villongásnak ő antagonistája volt. Az igazi nemzeti lélek nem melengethet magában olyan érzést, mely a nemzeti élet és a nemzeti egység megrontására vezet.

Amig tehát az országgyülés tagjai egymás ellen hadakoztak s amig a felekezeti villongás tüzét élesztgették, Zrinyi Miklós a kardját villogtatta s lelke belső harmoniájában keresett megnyugvást.

Ki volt az, ki e nehéz időkben a töröktől fenyegetett vidékeket strázsálta és védte? Zrinyi Miklós és Batthyány Ádám! Ki áldozott vérével és pénzével a védtelenek és a megtámadottak érdekében? Zrinyi és Batthyány.

Nehéz idők jártak. A hosszu háborúk okozta gazdasági romláshoz, a végházak megmondhatatlan nyomoruságához járult még a török állandó portyázása. Szegény megmaradott falvaink egyformán szenvedtek a fizetetlen végbeliektől és a támadó törököktől. Egész faluk népe a szabad legénységre adta magát, hogy életét megtarthassa s hogy a szablyájával kenyeret szerezhessen.

Zrinyi tudta és érezte, hogy menteni kell azt, amit még menteni lehet. Tehát harcolt, bár a török ellen való hadakozást felülről erősen tiltogatták. Kisebbszerü harcok voltak ugyan ezek, de azért kicsinylenünk nem szabad; mert e harcok temérdek falut, nagy vidéket mentettek meg a végső pusztulástól s amellett a töröknek a harcikedvét is alábbszállitották. Ki tudta, ki értette ezt jobban Zrinyi Miklósnál?

A leveleiből látjuk, hogy szeme, füle állandóan résen van. Folyton kémli, minemü szándéka van ránk a töröknek. Minden pillanatban készen áll, hogy lecsapjon ott, ahol az ellenség megjelenik. Bátor, de óvatos; elszánt, de okos. A siker nem teszi őt elbizakodottá; a balszerencse nem veszi el kedvét. Gerjedez és gyullad állandóan az ország oltalmában.

Irodalmunk Zrinyinek e harcairól idáig alig tud valamit. Életirója a linzi békekötés után következő időről 60—70 lapos fejezeteket irt ugyan, de ezek mind oly dolgok, amikben Zrinyi Miklósnak semmi része nem volt. Zrinyinknek ez időben kelt levelei tehát ujságszámba mennek. Nemcsak a harcairól adnak ezek felvilágositást, de egyéb dolgait is föltárják. Igy aztán szemmel láthatjuk, hogy életirói adatok hiányában mennyi költött dolgot füztek az ő nevéhez.

Széchy a Zrinyi Miklósról irt ötkötetes életrajzában a legapróbb részletig elmondja az 1646—1647. évi országgyülés történetét. Elmondja azt is, minő hatással voltak az országgyülés tárgyalásai Zrinyi Miklósra. Mondanunk sem kell, hogy őt is a jelenlévők között szerepelteti. Sőt azt is kifejti, minő benyomásokat szerzett ott a költő, s minő hatással voltak azok államférfiui fejlődésére. »*Éppen azért — irja Széchy — jelenléte ezen a gyülésen felette fontos és nevezetes mozzanat életében.*«

Kijelenthetjük, hogy Zrinyi Miklós az 1646—1647. évi országgyülésen nem vett részt. A nevezett időt ő a török ellen való harcban töltötte. A leveleiben az okot is megmondja, mért maradt távol az országgyüléstől.

Az 1646. év elején Zrinyi a kanizsai basa seregét a Mura mellett megszalasztotta. Bár a támadó a török volt, őfelsége dorgáló levelet irt

Zrinyire.[68] A költőt mód nélkül bántotta e levél hangja s nem ok nélkül. Mindazonáltal a török támadásainak való ellenállástól nem tartotta vissza. Ott őrködött és vigyázott Csáktornya várában, honnét csak néhány napra távozott Körmendre, Zalamegye gyülésére.[69]

Május havában Batthyány már kérdést intézett Zrinyihez, vajjon eljön-e az országgyülésre? Zrinyi röviden felelé: »Az gyülésre való menetelemről kegyelmednek semmi bizonyosat nem irhatok.«[70]

Ugy látszik, hogy Batthyány ez ügyben tárgyalni akart Zrinyivel, mert két levélben is kérte őt, látogatná meg. Zrinyi megköszöni a két levelet s kijelenti, hogy szivesen menne oda, de lehetetlen odamennie. »Sok dolgaim — irja — melyekben untig uszok, nem engedik. Mindazonáltal ha biztat kegyelmed annak az kevés adósságnak megnyerésével, mostani szük voltomhoz képest elmennék.«[71]

Junius havában Batthyány, Keglevich Péter és Dobos György külön-külön levélben panaszkodtak, hogy a muraközi vitézek a tormaföldieket Kraliocra hajtották szolgálatra. Zrinyi — mint

[68] Széchy e támadást március havára teszi. Azonban előbb történt, mert március 4-én Zrinyi már imigyen ir Batthyánynak: »Az őfelsége haragos levélét nem hiszem hogy megérdemeltem volna anynyi sok fáradságu szolgálatommal és véres veritékemmel; főképpen most mely méltatlanul legyen, kegyelmed jól tudja.« (Csáktornya, 1646. március 4.)

[69] Csáktornya, 1646. április 6. Zrinyi kéri Batthyányt, adna neki szállást egy-két napra a körmendi várban. Zalamegye gyülését kell vezetnie.

[70] Csáktornya, 1646. május 16.

[71] Csáktornya, 1646. május 19.

maga irja — magához hivatta hadnagyait s kihallgatta őket. Kisült, hogy a vádból egy szó sem igaz. »Nem tudom, — irja ekkor Batthyánynak — ki informálta kegyelmedet. Hiszen Kralioc mint kegyelmed maga is tudja semmi oly félelmes hely, azkit palánkolni kellene. Talán öcsémuram vitézei tették?«[72]

Zrinyi ugyanez időben a hódolt polgárokkal várerősitési munkát végeztetvén, Batthyány ezért szemrehányással illette őt. Zrinyi 1646. junius 25-én Csáktornyán kelt levelében azt feleli, hogy ami a hódolt polgárokat (jobbágyokat) illeti, nem tudja mivel mentse magát. De ha a dolog őfelsége elé kerül, az is neki ad igazat: »mivel az polgárok ha mit kéremés szerint magok jóakaratjokból mivelnek, azt nem tulajdonithatni erőnek[73] és igy én körösztyén szerető urnak ismeröm kegyelmedet, látván kegyelmed az mi nyavalyánkat, kit török, kit pedig jobbára mirigy miatt, számtalan kárunkat is, kiket vallottunk: ha szintén mi nem hagynánk is, kegyelmed parancsolná az idevaló polgárságnak természet szerint való ellenségink ellen segitségnek munkájára s magunk s több őfelsége országi oltalmának épületire hajtatni«.

Zrinyi ismervén Batthyány lobbanékony természetét, ezt a levelét is békülő hangon fejezte be. »Ne vegye kegyelmed — irja — nehéz néven ez irásomat; a panaszokat félretévén tartson igaz atyafiának!«

Zrinyi a nyarat is Csáktornyán töltötte. Állandóan onnat irogat Batthyánynak.

Julius hó elsején például imigyen ir neki: »Az olaszországi posta minden jót hozott; az talán azért nem volna kedvünk szerint, hogyha

[72] U. o. junius 24.

[73] Erőszaknak.

velenczések törökkel megbékélnének, az mint kézzel lábbal rajta vannak.«[74]

Julius hó 20-án ugyancsak Csáktornyáról jó egészségéről tudósitja Batthyányt s jó török híreket kér tőle.

Ugyanez év nyarán irja Batthyánynak: »Az török szüntelen látogat bennünket, ki miatt vagyunk nyughatatlanságban.«[75]

A következő évben is jobbára Csáktornyáról keltezi a leveleit.

Ez év tavaszán Zrinyi véres csatát vivott a kanizsai basa ellen. Az ütközetben száz török elesett, sokan pedig rabbá estek. Zrinyi seregéből csak 20 ember esett el. De ezek között volt Erdődy Farkas is, az ő gyermekkori pajtása.[76]

A költő nemes szivét bánatba boritá ez a szomoru eset. Bár Erdődy Farkas halálát a saját hevessége és vakmerősége okozta, Zrinyi önmagát vádolá és gyötré halála miatt Még május 21-én is igy irt Batthyánynak ez esetről: »Az mostani próbáltatásunkban egyébképpen türhetéssel esvén az dolog, szegény Erdődy Farkas

[74] Csáktornya, 1646. julius 1. Münsterben — irja ugyanitt — a catholicusok beleegyeztek ugy hallom az egyházi jószágok abalienatiojába. — Ugyanez év julius 20-án Csáktornyáról jó hireket kér Batthyánytól s megirja neki, hogy jó egészségben van.

[75] Csáktornya, 1646. aug. 11.

[76] Széchy erről a csatáról azt irja, hogy néhány hónappal az országgyülés után történt. Tévedés ez; hiszen Zrinyi éppen azért nem ment az országgyülésre, mert a király haragudott reá Erdődy Farkas halála miatt.

uramon esött gonosz történet minden kedvünket szomoruságra forditá«.[77]

Tán Erdődy Farkas halálának a hire okozta, hogy a kanizsai támadásról ijesztő hirek terjedtek el. Akadtak olyanok is, kik nyiltan hirdették, hogy Zrinyi Miklós is elesett. Sándor prédikátor például megfordulván Kanizsán, Batthyánynak megirta a »*kanizsai veszedelem*« lefolyását. »Szegény Hagymássy — irja a prédikátor — ötöd magával vagyon az kapu fölött Kanizsán. Zrinyi Miklós gróf őnagysága feje volna az egyikben. Az hárma ki legyen, nem szólják; mert mind olyan horvát formán való üstökös katonák, hajokat is az szélnek bocsáták.«[78]

Az országgyülés ezenközben már a vége felé járt, de Zrinyi Miklós még mindég Csáktornyán tartózkodott. Május hó végén irta onnét Batthyánynak: »Édes bátyámuram! Elvettem az kegyelmed levelét, mellyel hogy látogat és hirekkel tudosét kegyelmed, megszolgálom kegyelmednek. Hála Istennek most türhető egészségben vagyok. Irja kegyelmed édes bátyám uram, hogy az gyülés vége felé vagyon. Talán én is el kezdek menni, hogyha az őfelsége haragjától nem tartanék ez mostani szerencsétlenségért Erdődy Farkas miatt.«[79]

[77] Csáktornya, 1647. május 21. Március hó 7-ikéről keltezett levele is van, melyben arra kéri Batthyányt, hogy egyik szolgájának az apjától reá maradt lovát és fegyvereit adassa meg.

[78] Bajom, 1647. május 27. A tatár hirekről is megemlékezik a jó prédikátor, irván: »Azután ha valaki tatár hirt viszen a Rábán által, ajándékozza meg nagyságod az farát száz pálcával. Máskor meggondolja aztán, ki szava után hazudjon.«

[79] Csáktornya, 1647. május 28.

Bizony helyesebb volt, hogy Zrinyi otthon őrködött s a portyázó törököket üzögette. Ezek ugyanis ez évben még a tél elején is rabolva kóboroltak.

A török portyázása ügyében irta Zrinyi Batthyánynak egyik legérdekesebb levelét, mely nemcsak az ő nemes gondolkozását tárja elénk, de hadi ismereteire is fényes világosságot vet.

Már hidegre fordult az idő, mikor Zrinyi Miklósnak pribék jelentette, hogy Kanizsán 3—4 ezer gyült török van. A törökök a Rábán hidat akartak verni, hogy a Körmendhez tartozó három falut megrabolják. De — irja Zrinyi — nem vihették véghez, tehát tizednapra megint összegyülnek és megkisérlik. »Én — irja — mindazonáltal nem hiszem, hogy mostanában ilyen sötétben és rossz utban oly messzi mehessenek. Talán lehetetlennek is gondolom. Hanem ha az holdvilág egész éjjel fog szolgálni — vagy hideg vagy meleg leszen — bizony azt tartom, bizonyosan eljönnek. Az török, az ki annyira megyen, fáradt, alélt. Egyszóval nem harcra való csak fele is. Most is hogy visszatértek oly szakadozva mentek, hogy száz jó lovasnak lett volna nyeresége az utolsó résziben. Édes bátyámuram! ezek igy levén hazánkat, köröszténységünket tekintvén, gondoltam magamban jónak lenni, hogy ezzel az levelemmel megtaláljam kegyelmedet, noha bizony jól tudom, hogy minden ember biztatásánál többre viszi az maga jó hire, neve s köröszténységnek szolgálni való buzgó kivánsága. És magátul maga lesz kegyelmed másnak nemcsak biztatója, hanem példaadója s nem akarja látni szerelmes hazánknak utolsó füstölgő üszökét boszuállás nélkül. Azért én édes bátyámuram, ha igy gondolja jónak, én igy végeztem magamban: én mihánt az török gyülekezetit meghallom Kanizsára, mindjárt póstán egy lovas által tudtára

adom kegyelmednek Lentibe. Kegyelmed ottan hagyja meg, hogy Körmendre vigyék póstán az levelet, úgy az hirt. De legjobb volna, ha nyugodt lovat adnának Lentibe az én katonámnak, az mely szóval is informálni tudná kegyelmedet. Nemcsak hirt adok én kegyelmednek, magam is minden tehetségemmel mentül több lovast, gyalogot kaphatok, Lentibe sietek előbb, hogysem az török megindul Kanizsáról, ha lehet. Immár édes bátyámuram kivántatik az, hogy kegyelmed mihánt az én katonámtól az hirt meghallja vagy levelemet látja, mindjárt nagy sietséggel Lentibe jövén mentől több lovassal s gyaloggal, előbb ha lehet, hogysem az török addig jönne. De hogyha olyan hamar nem lehetne is, bár elmenne föl az török, mindjárt, mihánt hallaná kegyelmed, hogy fölment az török, főképpen Szentgothárd felé, mindjárt utánna eljühetne kegyelmed Lentibe és ott egyezhetnénk meg együtt kegyelmeddel. Ha penig ott Körmend táján menne által az Rábán az török, ugy semmi félelem nélkül elgyühetne kegyelmed Lentibe. *Minden fundamentuma ennek az dolognak az hamarságon áll és az titkon!* Ha egyikben ezek közül fogyatkozás esnék, semmi jót nem várhatunk belőle.

Immár ha az Isten ugy engedné, hogy megegyezhetnénk Lentiben, lassan utánna mennénk. Az üdő, az alkalmatosság és az Isten megtanitana tovább, mit kellene cselekednünk.

Ez az én discursusom édes bátyámuram, melyhöz ha kegyelmednek kedve vagyon, kérem sietséggel tudtomra adja. És ha immár egyszer elvégezi magában, az élő Istenért senki szavátul, tanácsátul ne hagyja magát elverni. *Nem mindenkoron jobbak az külömböző tanácsok, hanem azmint Sándor mondotta: diu delibera, cito fac!* Az Uristen ugy adjon mindenhöz jó szerencséket,

ha ezeket, azmelyeket megirtam kegyelmednek, mind megtartom. Viszont rontson el, ha meg nem állom. Csak viszont kegyelmed énnekem erre feleljen. Még egynéhány particularitásról kell irnom. Egyik, hogy kegyelmed Lindván, Lentiben és Szécsiszigetiben megparancsolja, hogy mind éjjel, mind nappal engemet beeresszenek és hogy Lindvárul, Szécsiszigetiből velem eljöjjenek azhová szükséges. Egyszóval nekem adja kegyelmed az commendót ennek az három helynek pro hac occasione és azmeddig kegyelmeddel lehetek szemben.

Másodszor, hogy mihánt első fertálja lesz az holdnak, kegyelmed Körmendre gyüljön minden népével és ott legyen az utolsó fertálig.

Harmadszor, hogy egymást gyakorta tudósitsuk, az ki mi hirt hall.

Negyedszer, hogyha lehet, ezt az végezésünket senki se tudja.

Én magam akartam kegyelmedhez mennem, de azt mondák, hogy Rohoncon vagyon kegyelmed. Ennekem pedig az messzi ut. Ha kegyelmednek ehhöz az fölül megirt dologhoz kedve lészen és valahová közelebb jün, én mindjárt kegyelmedhez jövök. Az Isten áldja meg kegyelmedet és ezt az mi szándékunkat.[80]

Kegyelmednek igaz szolgája mig él és alázatos öcski

G. Z. Miklós.

Utóirat: Murai Szombatba hagyja meg kegyelmed, mikor hirt adok én nekik mindjárt jőjenek oda, hová én megirom.«

Szokatlan jelenség, hogy Zrinyi még a tél derekán is a török csatákat leste. Bizonyára

[80] Ujudvar, 1647. november 26. (Sürgős levél.)

enyhe volt a tél, azért járogattak künt a török és a magyar csapatok. Az 1648. év januárjában Zrinyi köszöntvén ujévkor Batthyányt, a többi közt imigyen irt vala néki:

»Talán paraszt voltam eddig édes bátyámuram, hogy az ujesztendőben kegyelmedet levelem által meg nem látogattam, de mivelhogy kegyelmed engem praeveniált, ugyanúgy is kivánok kegyelmednek sok uj esztendőket és boldogságos jókat, jó egészséget mind az maga kedvesivel egyetemben. Örömmel láttam az kegyelmed levelét, de kegyelmednek idevaló szándékját még nagyobb örömmel hallottam. Szivem szerint örülök rajta, hogy olyan szerencsés leszek, hogy kegyelmedet, mint jóakaró bátyámuramat házamnál láthatom együtt az én jóakaró öcsémurammal, Gróf Eszterházy László urammal. Én itt mind az törököket lesem, de az Uristen az sok esővel látva elforditja minden szándékomat s azt gondolom, hogy kikeletig csak itt kell sárt gázolnunk s egyéb dolgunk sem lesz.«[81]

Két héttel később irt leveléből kitünik, hogy bizony még február havában is a töröknek vetendő lesen járt az esze. A lesvetésre Batthyányt is meghivta irván neki:

»Édes bátyám uram! Ismég sok ideig nem lészen ilyen alkalmatosságunk az próbában. Ha kegyelmed akaratja, én jónak mondanám. Lentire jönne és Kányavárra alá, ottan én kegyelmedet elől találhatnám, vagyha Szécsiszigetinél akarna kegyelmed. Az les felől itt nem szólhatunk, hanem összehozván Isten bennünket, akkor

[81] Datum in Dekanocz, 1648. január 16.

végezhetünk és tanácskozhatunk. Az Bálint[82] most akart csatára menni és vissza Pölöske felé térni; de én nem eresztettem, meddig kegyelmedtől választom nem lészen«.[83]

E levele végén melegen ajánlja Batthyánynak, hogy őrizze magát a hirtől s ne adja tervöket a végbeli kapitányoknak tudtára a terminus előtt, hanem csak az indulás napján.

Nem tudjuk, Batthyány mit válaszolt a felszólitásra. Valószinüleg magához kérte Zrinyit s vele együtt lelkes barátját Eszterházy Lászlót is. Ez utóbbi ugyanis február 8-án Fraknóról örömének ad kifejezést, amért Batthyány fölajánlotta magát Zrinyinek. Bizony — irja — én is mennyid magammal lehetek, el nem maradok! Három nappal későbben ugyanő irja, hogy sok galibás dolgai miatt nem mehet Batthyányhoz. »Zrinyi uram is ott lévén — irja — igen bánom, kinek kérem ne neheztelje kegyelmed szolgálatomat mondani.«[84]

A közösen megbeszélt lesvetés azonban elmaradt. Legalább Eszterházy László azt irja, hogy Zrinyi uram szándokának megváltozása neki is jólesett. »Ugy lévén az, mint kegyelmed irja; mert nagyobb lett volna annak füsti, hogy sem magában az dolog, ha valami történet szerint esett volna kegyelmeteken.«[85]

Ha a körülmények nem is engedték, hogy Zrinyi és Batthyány terve télviz idején megvalósuljon; azért nem ejtették el azt. Csak alkalmasabb időt vártak a végrehajtására. Zrinyinek

[82] Zrinyi Miklós egyik kapitánya: Szabó Báliint.

[83] Csáktornya, 1648. febr. 3.

[84] Fraknó, 1648. febr. 11.

[85] Pozsony, 1648. febr. 13. Eszterházy László Batthyány Ádámhoz.

március hóban kelt levelei világosan mutatják, hogy a megállapitott tervet állandóan szem előtt tartották.

Március hó 4-én Zrinyi jelenti Batthyánynak, hogy 13 légrádi hajdu elhozta a barcsi fő dezdáragát negyedmagával. Szabó Bálint is künt volt csatán, de ő semmit sem hozott.[86] »Az törökök — irja Zrinyi — tiz bőrhajót csináltak s mutogatják az polgároknak. De az nem egyébre való, hanem hogy minekünk arra vesszen az eszünk, ük pedig eljárjanak az dolgukban!« De mi csak maradjunk megállapodott tervünk mellett.[87]

Egy héttel későbben ulariai udvarházából irja: »Én itt szorgalmatosan tudakoztam mindenütt az török felől, de én is ugy találtam, hogy mostan csendességben legyenek. Hogyha azért valami bizonyos hireim érkeznek, kegyelmednek azonnal értésére adom. Mindazonáltal nem árt ezen az holdvilágon vigyázásban lennünk.«[88]

A rossz időjárás miatt a törökök nem mozoghattak. Március hó 17-én irja Zrinyi Batthyánynak, hogy a hegyeket ellepte a hó s lovon nem járhatni. Bőjtre tehát csak annyi tengeri marhát küldhet, amennyit az emberek a hátukon által hozhatnak.

A következő napon kelt levelében pedig a nagy hideg miatt panaszkodik. — »Mind kétségbeesnek az emberek — irja — az esztendőnek jó voltáról.«

Ugyanitt megemliti, hogy a török négy muraközi hajdut megszoritott. »Istennek segitségéből

[86] Zrinyi leveléhez mellékelve van Szabó Bálint kapitánynak horvát nyelven irt jelentése.

[87] Ex Nova Curia (Ujudvar), 1648. március 4.

[88] In curia Ularia, 1648. március 11.

még az idén az mostani cselekedéseket megtromfoljuk.«[89]

Március 27-én már Csáktornyáról irja Batthyánynak, hogy Fillér Mihály nevü prédikátor neki is megirta a török hireket, de ő nem hiszi azokat. »Mindazonáltal — irja — nem árt az vigyázás«.[90]

Ugy látszik, hogy Fillér Mihály mégsem piaci hireket irt volt Zrinyinek. Néhány nap mulva ugyanis a kanizsai sereg rabolva indult a hódolatlan falvakra. Szerencsére Zrinyi talpon volt s két izben is megverte a kanizsai sereget. Erről a szerencséjéről imigyen értesitette Batthyányt:

»Az minemü szerencsét adott az jó Isten kanizsai török ellen két nap egymásután, tudom eddig hirével vagyon kegyelmednek. *Az egész kanizsai török ellen megharczoltunk pénteken* csak az udvari és dragonerek seregeimmel, noha azok is az harcz után érkeztek. Nem tudjuk, még kik vesztek török közül. Mi mindnyájan egészségben jöttünk meg. Két sebes esett köztünk. Noha nem sok nyereségünk vagyon, de nagy szerencsén mentünk által... Egy szál kardot küldtem kegyelmednek; szépnek is jónak is itélem tenni. Kegyelmed az én jó akaratomat vegye, ne az ajándékot«.[91]

Egy hét sem mult el s a török már ujra Zrinyi birtokaira tört. Ez alkalommal a törökök lesre akarták őt csalni, azonban Zrinyi mindjárt észrevette, mi légyen szándékuk, s nem

[89] In curia Ularia, 1648. március 18.

[90] Csáktornya, 1648. március 27.

[91] Csáktornya, 1648. április 6.

engedte magát tőrbe csalni. Jó kedvvel és bizakodva irta aztán Batthyánynak:

»Szemlátomást látjuk az Isten irgalmát, hogy minden jóakaratját elvette az töröktől, mind magunkon, mind másokon experiálhatjuk. Most esmég mikor irom ezt, hirem jöve, hogy számtalan török ment föl Ördöglika felé, de bizony engemet rá nem vesznek édes bátyám uram most, mikor az szerencsétlenség mindenütt forr az törökre. *Serényen tartsuk magunkat, de okosan mindazonáltal és el ne bizzuk magunkat!* Kegyelmed gonosz néven ne vegye, hogy ilyeket irok kegyelmednek, ha egy conventiós szolgájának tanácsát csöndes füllel hallhatni.«[92]

Ez időben történt az uj kanizsai basának bevonulása. A bevett szokás szerint ez alkalommal igen sok török vitéz gyült össze Berzencén és Kanizsán.[93] Zrinyi azonban nem hitte, hogy gonosz szándékkal gyültek össze. Hiszen — irja Zrinyi — »az éjszaka rövid és az holdvilág sem szolgál mostanában«, tehát az idő nem alkalmas a portyázásra.[94]

Ismeretes dolog, hogy a király még 1647 december végén bánnak nevezte ki Zrinyi Miklóst. A báni eskü letevése azonban csak az 1648.

[92] Csáktornya, 1648. április 11.

[93] Darabos György, Zrinyinek jeles légrádi kapitánya jelenti, hogy az uj basa feles néppel bevonult Kanizsára. E jelentés mellékelve van Zrinyinek április 13-án kelt leveléhez.

[94] Levele végén Zrinyi ezzel a kéréssel fordul Batthyányhoz: »Édes bátyámuram! Az kegyelmed jószágában az minemü fapalaczkot csinálnak, küldjön kegyelmed nekem olyat hatot; kettei egy pintes legyen, kettei egy icczés, kettei messzelyes.«

év tavaszán esett meg Bécsben.[95] Mivel ekkor a török harcok már javában folytak, Zrinyi csak nehezen szánta magát az utra. Éppen ezért Bécsbe utazása előtt imigyen irt Batthyánynak:

»Az törökök reám jó okkal nem haragudhatnak; mert sem rajtok nem mentem, sem csatát nem bocsáttam. Avval is megbizonyosodik, hogy első nap egy ló-terh bőrhajót nyertünk tőlük, azkiken általjárván, két domasini hajdut vágtak le: ugy vártam meg Ördöglikánál. Mindkétszer ott vertem meg őket.«

Az bizonyos, — irja tovább — hogy a török a kölcsönt visszaadni igyekszik. »De az Isten jó és az ő szerencséjök rossz ez idén. Ahhoz az mi vigyázásunk accedáljon. Én kegyelmeddel való végezésem szerint ahhoz tartom magamat s nem fogyatkozik meg bennem és az én szómban kegyelmed.. De tudtára akarom kegyelmednek adni, hogy király és császár urainktól Bécsben vagyok citatus az esküvés letételére, s ha akkor történik valami az én itt nem létemben, kegyelmed ne itélje szóm meg nem tartásának.«

[95] Zrinyi maga irja, hogy a király Bécsbe hivatta át az eskü letevésére. Széchy ellenben Prágába utatatja őt március elején s ott téteti le vele az esküt. Azonban, mint láttuk, Zrinyi március havában hazulról irogatja a leveleit, tehát nem is mehetett Prágába. Széchy rendkivül hosszan leirja Prága városának fejlődését, palotáit, szépségeit stb. Elmondja, minő hatással voltak Zrinyire Prága müvészi emlékeii, minő templomokat nézett meg stb. Végre március 16-án leteti vele Prágában az esküt. A valóságban azonban Zrinyi ekkor otthon tartózkodott s március 17-én és 18-án hazulról ir Batthyánynak levelet. Ezt cselekszi e hó végén is. Sőt április hóban is a birtokáról keltezi a leveleit. Szóval Széchy könyvének ez a lelkesen megirt fejezete is költészet.

Levele végén megírja még Batthyánynak, hogy Bécsbe menet Grácba is befordult s hogy egy általag malosát, egy általag olajt, egy darab parmasant s friss tengeri halat küldött neki.

Levelének utóirata igy hangzik: »Jó volna az kegyelmed irásaként rávenni most az törököt; de meddig az füvön föl nem veszik az lovak magokat, nehéz volna«.

Zrinyi e fontos leveléről hiányzik a kelet és a hely. Batthyány Ádám azonban az 1648. év január havától junius végéig irt levelek közé sorozta. Hogy a levél ez év tavaszán kelt, az bizonyos; mert hiszen a füvelésről ir, amely április és május hónapokban szokott megesni. Mivel pedig Zrinyi május közepén már visszajött Bécsből és Csáktornyán tartózkodott, tehát az eskü letevése május első felében történhetett.[96] Hazaérkezése után természetesen ismét a törökkel való harcok foglalják el. Junius hó 2-án ugyan azt irja Batthyánynak, »az törökök oly nagy csöndességben vannak, hogy mióta felverettem volt őket, azóta csak egy török sem jött által Muraközbe«.

Ez a csöndesség azonban a viharnak az előjele volt. A török készülődött.

Zrinyinek különben ezuttal Varasdon volt dolga. Az uszkok ügyében tanácskozott ott a

[96] Csáktornyáról irja Zrinyi 1648. május 17-én: »Ez elmult napokban Bécsben mentemben Ivanovics nevü főember-szolgámat magammal elvittem több főember szolgáimmal. Azonban mig odajártam a szolgája (t. i. Ivanovicsé) itthon maradván lovaival és fegyverével, legjobbik lovát pár pisztolostól és karabinostul, minden szerszámmal együtt ugymint lopva elvitte.« E levélből kitünik, hogy Zrinyi főember szolgáit és fővitézeit is magával vitte Bécsbe az eskü letevésére.

királytól kinevezett bizottság, melynek Zrinyi is tagja volt. A nevezett bizottság legelőször is elnököt akart választani. A gráci kamara feje azonban magának vindikálta az elnökséget. »De az magyar és az horvátországi commissariusok — irja Zrinyi — nem engedvén, őfelségét kelletett megtalálnunk felőle; kire őfelsége kegyelmesen resolválván magát, engemet választott s ordinált azon commissiónak fő praesidensének«.[97] Ezenközben Zrinyihez is eljutottak a török készülődésről szóló hirek.

Keglevich Péter vicegenerálisnak már junius elsején jelentették, hogy a törökök Iharos mellett a Csicsó nevü puszta várhelyet, vagy a Légrád alatt fekvő Földvárat akarják megépiteni. E célból rendkivül sok boszniai és pozsegai munkást hozattak Kanizsára.[98]

A töröknek ez a készülődése aggasztani kezdé Zrinyi Miklóst. Junius 7-én már imigyen készitette elő Batthyányt:

»Mindennap és minden órában számtalan hireim érkeznek az töröknek Kanizsára való gyülekezetéről, ugy annyira, hogy talán soha egyszer annyi számtalan török Kanizsára nem gyülekezett, amint mostanában, sőt minduntalan gyülekezik, ásóval, kapával s hunmi egyetmás hadakozó eszközzel. Nem ártana, ha kegyelmed az végházakhoz közelebb nyomakodnék mennél többed magával és Lentibe szállna kegyelmed, hogy igy egymáshoz közel levén, correspondeálhatnánk.

[97] Csáktornya, 1648. junius 2. Érdemes megemlitenünk, hogy Zrinyi az uszkokat állandóan rácoknak nevezi.

[98] Türcs Miklós levele Keglevichhez 1648. junius 1. Keglevich Türcsnek levelét azonnal elküldé Batthyánynak.

Mert azmint hallom és értem Csicsót akarnák az törökök megépiteni, melyet ha véghez vihetnének, az országnak nagy kárára és praejudiciumára lenne«.[99]

Két nappal későbben irja Zrinyi: »Az törökök tegnap korán reggel az légrádi parthoz jöttennek volt ugyan felesen és az légrádi utat bévágták.[100] Meddig vágják ezután, kegyelmednek mostanában meg nem irhatom. Hogy Csicsót és Földvárat megépiteni fogják, az volt az hire, de az mint én *török barátaimtól* értettem, abból talán semmi nem lesz.«[101]

Az ember figyelmét akaratlanul is megkapják Zrinyi Miklósnak e szavai: török barátaimtól értettem! Hát Zrinyinek, a török legnagyobb ellenségének is voltak török barátai? Igenis voltak. Hiszen, hogy többet ne emlitsünk, Zrinyi maga mondá: »Melek basát én nagyon szeretem«. Batthyánynak is megirta, hogy Hasszán aga nevü barátja e napokban volt nála.[102] Tudjuk azt is, hogy mikor a tudós Evlia Cselebi meglátogatta

[99] Csáktornya, 1648. junius 6.

[100] A bévágás nem egyéb, mint gyepü készitése hatalmas levágott fákból. Az ilyen bévágásokkal az utakat és a keleteket tették járhatatlanokká.

[101] Csáktornya, 1648. junius 9. Keglevich Péter junius 7-én irja Batthyánynak, hogy tudósitsa rögtön Zrinyit a törökök készülédéséről. A kanizsaiak ugyanis mind talpon vannak és rablani mennek valahová. — Keglevich junius 10-én már azt jelenti, hogy a török Komár felől öt zászlóval tart istrázsát s ott hál a kanizsai mezőn. Ha — irja — Zrinyit az Isten idehozná s Batthyány egyetértene vele, reájok lehetne ütni.

[102] 1651. január 6.

őt Csáktornyán, Zrinyi megölelte és megcsókolta őt s a török követséget fényesen megvendégeltette. Ezt a kanizsai török vitézekkel is többször megcselekedte. Jellemző Zrinyi Miklósunkra, hogy még bizalmas leveleiben sem használ soha a törökök ellen tiszteletlen szót. Pedig még Eszterházy Miklós nádor is pogány ebeket emleget, mikor a törökökről ir. Igy tesznek a kortársai is. De Zrinyi, a törököknek legnagyobb harcos ellenfele, ezen a téren is különbözött kortársaitól. Az ő leveleiben a törökök mint szomszédok s nem mint pogány ebek szerepelnek. Soha magyar iró vagy költő nem irt ugy a törökök bátorságáról, vitézségéről stb., mint Zrinyi Miklós. Tudjuk, hogy a Szigeti Veszedelemben is mily szépen énekelte meg Musztafa budai basa emberségét, Demir kán erejét, az ifju Delimán vitézségét, a hős Rezmán vakmerőségét stb.

Mindez világosan hirdeti, hogy Zrinyi Miklósunk alaposan ismerte a hazai törököket. S aki ilyen ismerettel és tapasztalattal rendelkezett, az durva szitkokat nem is használhatott a törökök ellen. Az igazi vitéz a vitézséget és az emberséget az ellenségben is megbecsüli. Ezt tette Zrinyi Miklósunk is.

Zrinyi és Batthyány az 1648. év nyarán fölkészülvén a török ellen, szerencsét akartak próbálni. Azonban a beállott nagy esőzés miatt semmihez sem foghattak. Batthyány a rossz időjárás miatt alá sem jövén, levélben mentette magát. Zrinyi Miklós szeretettel felel neki:

»Irja kegyelmed, hogy az rossz idő miatt szándékunknak el kellett mulni és emiatt engem követ. Nincs abban semmi vétek, jól tudja kegyelmed, hogy *az vitézség nem az földi embereknek, hanem az hatalmas Istennek dispositióján áll!* Kitől még várhatunk oly jó és alkalmas időt,

mely Istennek kegyelmességéből az töröknek gyalázatjára s veszedelmére eshetik«.[103]

Zrinyi az 1648. év második felében is bizonyára több levelet váltott Batthyányval, de ezek közül egyet sem sikerült megtalálnunk.

A következő (1649.) évből is alig akadtunk egy-két levelére. Batthyány régi szokása szerint ez évben is meghivta Zrinyit farsangra. A költőnek azonban semmi kedve sem volt a mulatságra. Nem is ment el, hanem udvarias hangon kimentette magát, irván: »Istenért kérem kegyelmedet, ne tulajdonitsa idegenségnek, hogy kegyelmed szolgálatjára el nem mehettem«.[104]

Különben mint minden évben, ugy 1649-ben »sok tengeri marhát« küld Batthyánynak szeretetreméltó sorok kiséretében böjti eleségnek.[105]

Augusztus hó 28-án kelt levelében arra kéri Batthyányt, tenne igazságot azon latrok ügyében, akik dobravölgyi jobbágyaira ütöttek s ökreiket elrabolták.[106]

Zrinyi Miklósnak ez évben igen fájdalmas megbántást kellett elviselnie. A hazája érdekében megvásárolta a szécsiszigeteti jószágot s rendbehozván a várat, a kapitányi tisztséget kérte a királytól. Jelentéktelen, apró kis tisztség volt ez, fizetés nélkül. Szécsisziget azonban a dunántuli generális kardja alá tartozván, Batthyány Ádám közjogi szempontból ellenezte Zrinyi Miklós ki-

[103] Csáktornya, 1648. junius 22. — Keglevich Péter junius 17-én irta Egerszegről Batthyánynak: »Ilyen gonosz időben, mig jobbra nem fordul, az próbának ugyan nincs helye, az mint kegyelmed irja. De Zrinyi uram is tudom azont fogja gondolni.«

[104] 1649. febr. 7.

[105] Károlyváros, 1649. január 3.

[106] Csáktornya, 1649. aug. 28.

vánságának teljesitését. S a király Batthyány informatioja alapján csakugyan megtagadta Zrinyitől a szécsiszigeti kapitányi cimet.

Gondolhatjuk, mint esett ez a tüszurás a hatalmas embernek. Fájdalmas voltát csak növelte az a körülmény, hogy egyik legjobb barátjától és rokonától kellett azt eltürnie. S Zrinyi mégsem ragadtatta el magát; mégsem veszett össze Batthyányval. Komoly és férfias hangon irt levélben tárja föl panaszát s Batthyány belátására bizza az ügy elbirálását.

Tudom, — irja — hogy tudja kegyelmed, miképpen és mi okokból s legfőképpen hazánk szolgálatjára nézve indittattam szécsiszigeti jószágot várával együtt Malekóczytól megvennem, és mivelhogy örökös uráé törvényünk szerint az maga várának kapitánysága praetendálása, irtam volt őfelségének, hogy ugy mint annak, nekem conforalja a szigeti kapitányságot. De üfelsége kegyelmedtül más informátiot vevén, sem nekem, sem másnak nem adta. Én mindazonáltal nem busultam azon semmit!

E bevezetés után elmondja, hogy a szécsiszigeti várat a saját költségén nagyszerüen megcsináltatta. »Egy végházban — irja — egy kapitány sem cselekedte azt, amit én Szigetben.«

Mivel derék kapitányát: Kocsi Jánost nagyobb tisztségre emelte, helyébe Borbély István nevü katonát tette meg szécsiszigeti kapitánynak. Ez a Borbély Lentiben szolgált őfelsége zsoldjában, de szécsiszigeti szolga volt s Zrinyi engedélye nélkül ment Lentibe. »Én — irja Zrinyi — azt tartom felőle, hogy jó ember, vagy hogy penig vakok országában félszemü király. Elvégeztem volt vele, hogy Szigetben szolgáljon őfelségének, és mikor hazament volna, neki kapta Szecsődy az (lenti) kapitány, addig elverte mint az ebet, aztán az fogságban tette,

az mely szokatlan dolog országunkban. Édes bátyámuram mi elköltünk immár arrul az édes disciplinárul, azmelyet az atyáink is nem emlithettek. És az jó vén kapitánynak megmaradhatott volna annyi esze, hogy lágyabban kell az vitézlő rendet zabolázni s elég lett volna megarestálni s kegyelmedhez az causát küldeni s kegyelmedtől az sententiát várni. De hogy meg is vereté, abban senkit nem mást, hanem az én böcsületemet sértette; mert én az mi kegyelmes királyunknak árulója nem vagyok! Nem idegen fejedelmet ment szolgálni! Másodszor szabad a vitézlő rendnek nagyobb promotioért az állásában elhagyni. Harmadszor arra is respectusának kellett volna lenni, hogy nagyobb szolgálatot tehetett volna Borbély István Szigetben gondviselőül, hogy sem Lentibe két lovu katonául. Negyedszer semmi dologért nem szabad az katonát megverni törvénytelenül. Hun van hát ennek az törvénye? Én tudom ezeknek mind fundamentuma leszen az, hogy nem szabad az végházból kimenni; generális szabadsága nélkül nem szabad az szolgálatot elhagyni«.

»Itten édes bátyámuram, kitérek matériámból s az kegyelmed engedelméből teszek kegyelmedhöz egy kérdést. Muraközből az mely katonáim elmentek, mért kellett kegyelmednek azokat megfogadni, most azok három rendbéliek. Elsők, azkik jó engedelemből mentek el; mások azkik elszöktek másoknak hitegetésére; harmadikok, melyeknek lopásokért akasztófán kellett volna függni. Ezek minden három rendbéliek kegyelmednél akadtak meg! De én nem bánom, talán kegyelmed szerencsésebb praeceptoruk lészen, hogy sem én voltam. De az bizony dolog valamint hogy nem országunk s urunk szolgáltatja, hogy mi is ketten veszekedjünk. Szinte ugy nem országunk szolgálatja,

hogy kegyelmed ezekkel az aprólékokkal igyekszik az maga szolgálatjától elidegeniteni engemet, azki kegyelmednek oly jóakaró szolgája vagyok s atyafia. Azok bizony az kegyelmed szolgálatjától elröpülnek, mint az fecskék és én ugyan megmaradok! Más az, hogy kegyelmed azokat megfogadja, azkik az császár fizetéséről elszöktek«.

E jellemző sorok után arra kéri Batthyányt, hogy mint igaz biró, itélje meg az ügyet s bocsássa Borbély Istvánt Szécsiszigetbe. »Holott penig — ugymond — kegyelmed inkább kedvez üneki (t. i. Szecsődynek), én protestálok Isten előtt, hogy vétkese nem akarok lenni az véghely elpusztulásának és valami más nagyobb veszedelemnek. Eddig is többet cselekedtem, hogy sem tartoztam volna«.[107]

Bizonyos dolog, hogy Batthyány Zrinyi óhajtása szerint intézte el az ügyet. A jó viszony ugyanis nem bomlott meg köztük. De Zrinyi lelkében azért megmaradt a sajgó érzés, amit a méltatlanság keltett benne. Mikor Batthyány 1650. január havában a leánya lakodalmára hivta őt, Zrinyi az országos ügyekkel állott elő, melyeket semmi uttal el nem mulaszthat.

E levele végén olvashatjuk e figyelemreméltó sorait: »Az erdélyi fejedelemnek és az ő öccsének örömest irtam volna, de nem tudtam, ha volna-e mód az elküldésben? Ha azért vagyon, avagy leszen mód benne, tudósitson kegyelmed felőle idején édes bátyámuram«.[108]

Zrinyi e soraiból világosan kitünik, hogy Batthyány Ádám is levelezgetett az erdélyi fejedelemmel.

Batthyány másodszor is meghivta Zrinyit a

[107] Csáktornya, 1649. szept. 26.
[108] Csáktornya, 1650. január 23.

leánya lakodalmára, s egyuttal ezüstenemüt is kért tőle kölcsön.

Zrinyi az egyik ezüstös ládáját mindjárt elküldötte. A másikat nem küldhette; mert azt Horvátországban őrizték. »Ha — irja — a másikja itt lett volna, azt is szeretettel elküldöttem volna«.

A meghivást azonban ezuttal sem fogadta el. »Mivelhogy én — irja — bornemissza vagyok, az tánczrul is fogadásom vagyon, nem vélem, hogy vigasztalhatnám kegyelmeteket. Sőt talán bánkódásra matériát adnék! Énnekem kegyelmed más dolgokban parancsoljon; mert az én elementumom az kegyelmed szolgálatja«.[109]

Ugy látszik, hogy Batthyány még harmadik kisérletet is tett Zrinyi meghivására. Január 31-én ugyanis azt irja a költő, hogy a lakodalomra nem mehet el, »majd recompensálja távolmaradását«.[110]

Bár Zrinyi vonakodása azt a hitet kelti az emberben, hogy némileg neheztelt Batthyányra, mégsem igy volt. Bármit kért tőle Batthyány, a legnagyobb előzékenységgel teljesité kivánságát. Február havában például arra kérte Zrinyit, adassa vissza Turós Miklós pénzét, melyet Légrádon visszatartottak. Zrinyi február 6-án a legudvariasabb hangon feleli, hogy a pénz visszaadása még Batthyány levelének vétele előtt megtörtént.[111]

Április 20-án meg Zrinyi kéri Batthyányt, hogy egy szegény, települt jobbágyától ne vonja

[109] 1650. január 26.

[110] Ujudvar, 1650. január 31. — Zrinyi Péter is kimentette magát február 2-án kelt levelében. Tehát ő sem jelent meg a lakodalmon.

[111] Podbreszt, 1650. febr. 6.

meg jóindulatát.[112] Ezuttal meg Batthyány sietett a kérés teljesitésével.

Zrinyi junius havában Varasdon tartózkodott s vezette az uszkokok ügyében a tanácskozást. Onnét irta Batthyánynak: Az rácok felől való commissioról kötelességem szerint tudositanom kell kegyelmedet. Azmely immár itt Varasdon elkezdetett s jó móddal procedal. Ha kegyelmednek praetensioi volnának, küldje ide irásait és privilegiumait.[113]

Zrinyi a varasdi tanácskozások után a nyarat betegen huzta át. A törökkel való harcokban épp azért nem igen vehetett részt. Amint azonban egészsége helyreállt, ismét serege élére állt s strázsálta a Muraközt.

A következő (1651.) évben a török mit sem törődvén a békességgel, már tavaszkor megkezdte a portyázást. Megtámadta Egerszeget és Pölöskét s nagy károkat okozott mindenfelé. S történt ez akkor, mikor a mieinket erősen tiltották a harctól.[114]

Ez a türhetetlen állapot nemcsak vezéreinket, de minden józanon gondolkozó emberünket mélyen elkeseritette. Pálffy Pál nádorispán irta Batthyánynak az egerszegiek és a peleskeiek romlása alkalmával: »Ugy vagyon bizonyára édes

[112] Csáktornya, 1650. április 20.

[113] Varasd, 1650. junius 20.

[114] Ez év tavaszán Zrinyi Miklós Grázban járt. Eszterházy László irja 1651. április 16-án Batthyánynak Kismartonból: »Zrinyi Miklós uram itt vala nálam két napig. Az kegyelmed izenetit is megmondtam őkegyelmének, aki ajánlja szolgálatját kegyelmednek s kéri is, hogy kegyelmed megbocsássa őkegyelmének, hogy avval az alkalmatossággal kegyelmednek szolgálatjára el nem mehetett, mert ide is csak alig érkezhetett dolgai miatt, terminusa lévén Grazban. Postán kellett őkegyelmének Grazba menni.«

gróf uram, hogy a nagy Isten ostora s méltán bününkért való büntetése vagyon rajtunk; mivel szemeink előtt való veszedelmünket s fele nyájunknak romlását nézvén, nem merjük ellenségünket bántani, attól tilalmaznak bennünket... Isten előtt adjon számot, valaki oka ennek.«[115] Néhány nappal későbben ugyanő irja: »Az török csatázása soha meg nem szünik mindaddig, mig az zablát szájokban ugy amint kivántatik, meg nem ránthatjuk s le nem ültetjük őket«.[116]

Az eféle dolgot Batthyány és vele együtt Zrinyi Miklós is félig-meddig biztatásnak vették s mikor a török mozogni kezdett, ők is sietve felkészültek. Nagyobb harcokra azonban csak az év nyarán került a sor.

Ez év elején különben Zrinyi és Batthyány között ismét némi elhidegülés támadt. Az okot erre a hajduk fosztogatásai adták.

Kósza hajduk kárt tévén Batthyány jobbágyának, elégtételért ismét Zrinyi Miklóshoz fordult. A költő e követelésre méltatlankodva felelte: »Elhigyje kegyelmed, hogy az én hatalmamban volna, kegyelmed második levelét nem vártam volna. De én édes bátyámuram, kegyelmed gondolja meg, hogy azki az öcsémuram idejében történt és hajduk cselekedték, miképpen hozzam én azt helyére; holott azok az csavargó hajduk közül csak egy sincs, kik azelőtt voltak Ternischán. Ha meg akarnának ölni érette, én nem tehetném szerét! Hanem ha azt parancsolja kegyelmed, hogy én magam adjam meg az árát, azt megcselekedhetem«.[117]

Bár Zrinyi teljesen ártatlannak érezte magát

[115] Stomfa, 1651. május 23.
[116] 1651. junius 3.
[117] Csáktornya, 1651. április 23.

ez ügyben, Batthyány levelét leküldé Légrádra. A légrádi vitézek Batthyány levelében olvasván, hogy őkigyelme Pandur Jankó vajdát vádolja azzal, hogy jobbágyának pénzét elragadta, Zrinyihez intézett levelükben kijelenték, hogy nem Pandur, hanem egy Telekóczy nevü pribék vitte el a pénzt több tolvaj társával. »Mi vajdák — irják a légrádiak — mindnyájan megfelelünk, Pandur Jankónak semmi vétke nincsen abban az dologban; mert mikor azt az pénzt elvették, igen beteg volt Pandur Jankó«.[118]

Igy állván a dolog, Zrinyi Batthyánynak szemére hányta igaztalan vádolását. »Hogy mások cselekedetiért — irja — kegyelmed engemet és embereimet háborgasson és marhájokat elvegye, kegyelmed maga is gondolhatja, mely nehéz és csaknem szenvedhetetlen. Kérem kegyelmedet az Istenért, tegyen kegyelmed véget az ilyen idegenségnek, mert bizony ha kegyelmed atyámfia nem volna is, nem kellene ezt várnom kegyelmedtől«.[119]

Batthyány Zrinyinek e levelére május 10-én válaszolt. »Az mely panasz miatt — irja — igen korpáz engemet, azt lám csak Körmenden irja, hogy megértette kegyelmed s ugy annyival inkább ide jöhetett volna szolgáló atyafiához; mivel még eddig nem haragudott talán rám... Édes öcsémuram! nem tudom, kivánja-e kegyelmed ugy mint én kivánom azt, hogy az szomszédságban s atyafiak lévén is, szeretettel s szépen élnénk. Hát én kivánom aztat, de mit tegyek, ha nin-

[118] A légrádi vajdák fejenkint gróf Zrinyi Miklóshoz, 1651. április 26. Ezt a levelet Zrinyi ugyancsak április 26-án elküldé Batthyánynak, hogy belássa tévedését.

[119] Körmend, 1651. május 7.

csen szerencsém hozzá s szolgálatomat se kivánják venni.«

Ilyen gondolkozásu ember lévén Batthyány, Zrinyit hamarosan sikerült kiengesztelnie. Külömben is a fontosabb események egymásra utalták a két nagy embert.

Augusztus hónapban a török sereg megszállta Kis-Komár várát. A mieink vitézül tarták magukat s a török kénytelen volt elvonulni. Zrinyi akkor betegen feküdt Csáktornya várában. Onnét irta augusztus 20-án Batthyánynak, hogy Szécsiszigetet épitteti s a várnak gondját viseli. »Noha nekem — irja — onnat semminemü hasznom nincsen, nem is egyebért másért, hanem ország javáért és hasznáért vettem azt az kis jószágot, kinek az országgyülésig gondját is viselem kegyelmed kedvéért. Akkor talán az nemes ország valami segitséggel fog lenni.

Én nem kivánom az kegyelmed generálisságából Szigetet kivenni; mert tudja kegyelmed azt, énnekem kicsiny böcsületem lenne abból az kapitányság titulusábul. Hanem mindazonáltal gondját viselem, az mint kegyelmed irja, egy fokáig. Csak lássam, micsoda gratuitus lábort rendel hozzá kegyelmed. Kiskomáriakat, ha még egy nap késett volna az török alatta, megsegitettem volna varasdi generálissal együtt. Azután is megsegitem, ha szükséges leszen.«

Batthyány sietve értesitvén őt a komári támadásról, Zrinyi ágyban fekve felelte neki:

»Ágyban talált az kegyelmed levele; mert hideglölés lefektetett. Immár szintén nyolc órakor vagyon estve. Ma érkezék hirem, hogy ismég tegnap Komárom[120] alá volt az török. Sok lüvést

[120] T. i. Kis Komár.

hallottuk Légrád felé. Mihánt hallottam ma, mindjárt Bálint kapitányomnak[121] megparancsoltam, hogy száz lóval Kanizsa alá menjen és lármát csináljon, hogyha az török most is Komárom alatt volna, térne meg az lüvésre.[122] Azért akarám ezt kegyelmednek megirnia, hogy lássa kegyelmed, mely kicsin időm vagyon hozzá. Holnap kegyelmeddel alig gyülhetünk össze; egy nap nem mehetünk Körmendre és ugy talán heában fáradnék. Mindazonáltal hónap mindjárt öszszegyülekezünk és együtt leszünk itten Tornischa táján. Én valamennyi népet kaphatok, mindgyárást megyek Körmend felé, ha kegyelmednek második levelét veszem. Az Istenért, irjon kegyelmed idején és hamar; én mindazt cselekszem, mit kegyelmed fog irni. Kegyelmed levelében megirta, hogy Rohonczon lesz, de nem irta meg Körmenden mikor lesz kegyelmetek, hogy odajühetnék nagyobb alkalmatossággal. Azért azt is irja meg kegyelmed, mikor és hova kell jönnöm. De még jobb volna, ha az próba napot tudnám, csak egyenesen mennék oda; mert ha Körmendre megyek, nagy hire leszen. Én mindenképpen ráérkezem, de meg nem indulok, meddig kegyelmed nem ir, mit cselekedjem. Én magam odamennék kegyelmedhez, de az mint mondom, beteg vagyok és ha elmennék, nálam nélkül nem gyülekeznék úgy az nép, sem úgy hir nélkül. Mégis kérem kegyelmedet az Istenért, siettessen kegyelmed az irással és hozza végig egy ember, nem úgy mint ezt, ha ugyan változtatni fogja is az lovat. Osztán olyat küldjön kegyelmed az ki szóval is tud engem in-

[121] Szabó Bálint.

[122] Zrinyi Miklós e cselfogása sikerült is, mert a török abbahagyta Komár vivását.

formálni. Adjon Isten mindnyájunknak szerencsét. Szolgálok gróf Puchom[123] uramnak.[124]

Ujudvaron az ágybul, ma, hétfőn, 21. aug.«

A kegyelmed szolgája
C. Zrinyi Miklós.

Bár a költőt a láz gyötörte, igérete szerint azonnal felülteté katonáit. Augusztus 24-én már jelenti Batthyánynak: »Én ma Lentibe, holnap Egerszegre, szombaton kegyelmeddel Szentgrótra megyek s az kegyelmed ordinatiójára tartom magamat, csak idején tudhassam«.[125]

Szept. hó 2-án már maga a nádorispán irta Batthyánynak, hogy Zerényi, Puchaim és Eszterházy László feles néppel Kanizsa alá ment. Valamivel későbben ugyanő irja, hogy Kanizsánál szerencsésen harcoltak s Zrinyi egyesülvén Batthyánnyal, Kiskomárhoz szállott.

Szeptember hó 22-én Zrinyi már Csáktornyán volt. Mivel ez év nyarán a német katonák Lenti épitésére hajtották szécsiszigeti jobbágyait, őkigyelme e törvénytelenség ellen erősen tiltakozott. »Én — irja Batthyány generálisnak — annak az helynek épületire sem vigyázására egyáltalán véggel nem viselhetek gondot;[126] mert ha magam jószágát is más épületekre hajtják, soha nem tudom miképpen kell cselekednem, hogy Sziget pusztán ne maradjon..... Azt is

[123] Puchaim.

[124] Év hiányzik. Batthyány szerint 1651-ben kelt a levél.

[125] Tornischa, 1651. aug. 24. Ugyanezen napon Keglevich Péter vicegeneralis irja Batthyánynak: »Igen jó lesz ha Zrinyi uram eljönne. De ha nem jönne, nem tudom kegyelmed heába Alsólindvára parancsolt-e?«

[126] Lenti ugyanis Batthyány generális kardja alatt állott.

adhatom kegyelmednek tudására, hogy egy héttel ezelőtt négyszáz török jött volt az Mura partra. Ottan kiválogatván magok közül az jobb-jobb lovast, általküldötték az kotori mezőre. Szinte történet szerint ott találtam őket akkor lesni. Hála Istennek, jó szerencsét adott az Uristen. Odabasát hármat fogtunk, más köz törököket is; egynéhányat levágtunk bennök; alig szaladott hirmondónak egy vagy kettő. Az én katonáimnak is hála Isten jó szerencséjök vagyon. Csaknem mindennap hordják az törököt.«[127]

Bár Zrinyi ez évben állandóan jó szerencsével harcolt, ellenségei mégis azt hirdették, hogy a török megverte őt. Akadtak itthon is, Bécsben is olyan emberek, akik még az ilyen hirnek is örvendettek. Szomorúan jellemzi ez Zrinyi korát és egynémely kortársát!

Zrinyi ellenségei Bécsben is terjesztgették a hiobhireket. »Bécs — irja a nádorispán — rakva volt avval, hogy gróf Zrinyit az török megverte és az érsekujvári hostátot fölégette. De hogy mindezek külömben vannak, Istennek legyen nagy hála. Mindezeket ki hirdette, megmondjuk, ha szemben leszünk.«[128]

A derék nádorispán Batthyány Ádámnak irta e jellemző sorokat; annak a férfiunak, aki fölvilágositotta őt, hogy Zrinyi rágalmazói hazudnak, mint az ebek.

Valamivel későbben a nádorispán ujra fölkeresi levelével Batthyányt. E szép levele is

[127] Csáktornya, 1651. szept. 22. — A derék Eszterházy László irja szeptember 26-án Batthyánynak: »Az török egyébaránt vesztegségben vannak, hanem Muraközre próbáltanak. Feles magok kárával térteneк meg, kit örömest érlettem. Azután is adja Isten, hogy igy járjanak az ebek.«

[128] Bécs, 1651. nov. 26. Pálffy Pál nádor levele.

mutatja, mily nagyra tartotta ő Zrinyi Miklóst s mennyire óhajtotta boldogulását. »Zrinyi Miklós uram szerencsétlensége felől való hirt — irja Pálffy — mi sem tartottuk bizonyosnak s igaznak, tudván, hogy az olyan költött uj hirek őkegyelme ellenségeitől jönnek s származnak. Irtunk kétizben őkegyelmének, de egyik levelünkre sem jöve válaszunk. Ugy kivánjuk, hogy a jószerencse szolgáljon őkegyelmének, hogy jobban nem is kivánhatjuk«.[129]

Ismerjük Pálffy Pál nemes gondolkozását, tehát ez a hang nem lephet meg bennünket. Az azonban már ujságszámba mehet, hogy az erdélyi fejedelemmel és a fejedelemasszonnyal való levelezést ő közvetiti! Pálffy nádorispán például december 6-án a következő sorokat irja Batthyánynak: »Fejedelemasszony őkegyelme irván e napokban nekünk, kért azon, hogy az adjungált, Zrinyi uraiméknak szóló leveleit pro celeriori transmissione kegyelmedhez dirigáljuk.«[130]

Három héttel későbben Pálffy már ujra jelenti Batthyánynak: »Az mi az fejedelemasszony Zrinyi uraiméknak szóló leveleit illeti, azokat megküldöttük őkegyelmöknek«.[131]

Zrinyi ezidőtájt Tornischán tartózkodott s gyógyittatta magát. Innét irta Batthyánynak november havában: »Nem is egyébért adtam magamat az doktorok kurája alá, hanem hogy

[129] 1651. dec. 2.

[130] 1651. dec. 6.

[131] 1651. decz. 30.

az előbbeni, az elmult nyári betegeskedésimnek utját meggátolhassam«.[132]

Van ez időből Zrinyinek még egy levele hely és év nélkül. Csak okt. 16-a olvasható rajta. A tartalma azonban azt sejteti, hogy ez a levél is 1651-ben kelt. Zrinyi e levele szerint Puchaimot várta magához s Batthyánytól kért felvilágositást érkezése felől. »Kérem szeretettel kegyelmedet édes bátyámuram, — irja — adja értésemre, mikor fog őkegyelme idejönni és mikor várjam kegyelmeddel együtt. Azt tartanám Regedére legjobb volna jönni; onnan aztán vizen alá Ujudvarig«.

Hogy ez a találkozás a török harcokkal függött egybe, mondanunk sem kell.

A következő (1652.) évben Zrinyi és Batthyány ritkábban váltanak egymással levelet. Valószinü, hogy Zrinyi Miklósnak második házassága s egy ideig való elvonulása volt ennek az oka.

Batthyánynak két szolgája: Veér és Teszty Mihály uraimék Zrinyi szolgáit megrabolták. Zrinyi ezeket elfogatta, hogy törvényt tartson felettük. Áprilisban azonban Batthyány közbelépett érettök. Zrinyi ápril 6-án azt feleli Batthyánynak, adják vissza a nevezettek az elrablott dolgokat s akkor ő fölszabadul kötelessége alól.

[132] Tornischa, 1651. nov. 27. »Parancsoljon kegyelmed — irja a levele végén — szeretettel szolgálok.« — Batthyány egy szegény ember ügyében irván, Zrinyi azonnal teljesité a kérelmet. Batthyány egy másik kérésére pedig imigyen felelt: »Azmi Sylvester uram dolgát illeti, megengedtem az idei dézsmát és hegyvámot őkegyelmének. Az másika felől kérem kegyelmedet, ne terheljen. Jól tudja kegyelmed, hogy bucsuvétlen és sine ulla gratiarum actione ment el tülem, az kinek én jó ura voltam.« (1651. okt. 15.)

Máskülönben — irja — »ugy mint azok, mind pedig ennek az országnak feje, tartozom az igazsággal, amely őkegyelmöknek sulyos lészen«.[133]

Zrinyi találkozni akarván Batthyányval, Körmendre gyülést hirdetett. Batthyány azonban nem jelenhetett meg Zalamegye gyülésén. Zrinyi ezen nagyon sajnálkozott. Mivel Batthyány ugyanekkor megirta neki, hogy a végházakat fizetni fogják s a posztó elé szekereket küldjön, Zrinyi csodálkozva kiált fel válaszában: Micsoda ujság ez? »Énnekem — irja — nincsen módom benne, hogy az posztóért küldjek. Nem is akarok első lenni, azki ilyen ujságot kezdjek. Vagyon commissariusoknak arra rendelt költségök s találnak elég szekeret azért. Bánom, hogy búsétanom kell kegyelmedet, de köteles vagyok vele, holott ha hasznát akarom venni az jobbágyomnak, oltalmaznom is kell.«

Ez évben halt meg Zrinyinek egyik legjobb barátja és bajtársa: Eszterházy László. A vezekényi csatában esett el még más három Eszterházyval együtt. A lesujtó hirt Batthyány irja meg Zrinyinek, aki szept. hó 4-én felel neki: »Bizonyára nem kicsiny és kevés szomorusággal és bánattal értettem Eszterházy László uram esetét. De kérem kegyelmedet szeretettel, tudósitson kegyelmed engem, hogy esett az dolog és ez az gonosz és véletlen szerencsétlenség«.[134]

Ismeretes dolog, hogy Zrinyi ezidőben sürübben kezd érintkezni az erdélyi udvarral. Pálffy nádor és Batthyány Ádám is azt teszi. Pálffyt Puchaim még a király előtt is vádolta, hogy Rákóczival tart. Mindebből csak annyi igaz, hogy a nevezett három nagy ember barátságosan érint-

[133] Csáktornya, 1652. április 6.
[134] Csáktornya, 1652. szept. 4.

kezett a fejedelmi udvarral s örült, ha a fejedelem sikereit hallhatta.[135]

Zrinyinek és Batthyánynak ez ügyben váltott leveleit idáig még nem sikerült megtalálnunk. De talán ezek is előkerülnek idővel.

Az 1653. évből is Zrinyinek csak egyetlen levelét sikerült megtalálnunk. Batthyány Ádám feleségének a halála alkalmával irta ezt. Mivel — mint maga irja — az országos ügyek miatt a temetésre nem mehet, tehát levélben fejezi ki részvétét. »Szivem szerint bánom — irja — hogy az Uristen asszonyomat őkegyelmét, az kegyelmed szerelmes házastársát ez világból kivette és magához szólitotta s kegyelmedet mostanában avval megszomoritotta, viszont meg is vigasztalja«.[136]

A következő (1654.) év tavaszán Zrinyi és Batthyány egy fületlen pribék tolvajlásai ügyében váltanak néhány levelet.[137] Junius hó 11-én Zrinyi Miklós Ráckanizsáról ir Batthyánynak néhány jobbágy érdekében. Ezt, valamint későbben irt apró kivánságait is Batthyány készséggel teljesitette. Hiszen szept. 21-én ő maga irja Zri-

[135] Széchy Batthyány Ferencet még negyed századdal halála után is szerepelteti s őt is azok között emlegeti, akik II. Rákóczi György sikerének »magyar szivük igaz érzésével örvendettek«. (III. köt. 36. lap.)

[136] Csáktornya, 1653. május 27. — Ez év augusztus 27-én Barkóczy László Zrinyi udvarába küldé fiát, hogy ott tanuljon. Ez alkalommal irta Batthyány Ádámnak: »Ez levelem praesentáló fiamat: Barkóczy Ferencet bocsátottam s expediáltam ugy hogy bán uramhoz, gróf Zrinyi Miklós uramhoz menjen és őkegyelmével legyen s ha alkalmatossága adatik, Velencében is elmenjen.«

[137] Batthyánynak Zrinyihez irt levelei az ügyben április 4-én és április 15-én keltek.

nyinek: »Kivánom ezután is édes öcsémuram, hogy nemcsak ilyen, de más nagyobb dolgokban is szolgálhassak s kedveskedhessem kegyelmednek, maradván mindenkor az kegyelmed igaz jóakaró atyafia.«

November hóban Zrinyi birtokvásárlás dolgában ir Batthyánynak s jelenti neki, hogy Eördögh Péter, akit Nyitrára a mesteruramhoz küldött, nagyon megkésett.[138]

Ez Zrinyi Miklósnak az utolsó levele, melyet a körmendi levéltár rengeteg missilis levele között találnunk sikerült. Mivel a körmendi levéltár missilesei rendezetlenek, valószinü, hogy még több Zrinyi-levél is akad ott, de ezeknek fölkutatása nagy munkába kerül. A fáradságot azonban nem szabad kimélnünk; mert ha valaki, ugy Zrinyi Miklós megérdemli, hogy élete teljes világitásban álljon előttünk. Ez azonban csak úgy lesz lehetséges, ha a kutatók a családi levéltárak anyagát teljesen átveszik s a Zrinyire vonatkozó leveleket és följegyzéseket napvilágra hozzák. Ma már elmondhatjuk, hogy Zrinyi Miklós müködéséről elsőrangu eszthetikai és politikai tanulmányaink vannak. Ha a reá vonatkozó levéltári anyagot föltárjuk, akkor a mai fogyatékos életrajzok helyébe Zrinyihez méltó, teljes és hü életrajz megirása is lehetségessé válik. Tartozunk ezzel Zrinyi Miklósnak is, meg magunknak is. Tehát fel a munkára! Kutassunk és dolgozzunk, hogy a közhelyek unos ismétlése, az üres és a valótlan motivumok fölhalmozása és az értéktelen találgatások helyébe azt adhassuk, ami Zrinyinkkel történt, amit Zrinyi cselekedett és teremtett.

[138] Csáktornya, 1654. nov. 21.

VIII.

KISÉRLETEK A MAGYAR HADERŐ FEL-OSZLATÁSÁRA 1671—1702

Kisérletek a magyar haderő feloszlatására 1671—1702*

XVII-ik század második felében a magyar vitézi élet s vele együtt a magyar hadszervezet és hadviselés nem fejlődésnek, hanem inkább hanyatlásnak indult. A hanyatlás okait azonban nem a magyarságban, hanem a politikai és a gazdasági viszonyokban kell keresnünk. A magyar nép a másfél százados háboruban rendkivül megfogyott. Csapás, de egyuttal életkérdés is volt rá nézve, hogy uj elemekkel pótolja az emberanyagban támadt hiányt. A délvidékről szakadatlanul felfelé igyekvő szláv népek azonban a kulturának legalacsonyabb fokán állottak, s habár hamar magyarosodtak, durva erkölcseik s kiolthatatlan rablási ösztönük[1] rombolólag hatottak a magyar hadinépre. A megélhetés módja amúgy is napról-napra nehezebb lett, a fizetés is mindig hosszabb és hosszabb időre kimaradt s igy nem is vehetjük rossz néven, hogy a végbeliek a rácok példájára szintén a fosztogatásra adták fejöket. A megélhetés nehézségeinek növekedésével együttjárt a fegyelem rohamos felbomlása. Ott, hol a katonaság rongyokban járt, ahol a legveszélyesebb időkben is hat-hét éven

* Ez értekezést a Történeti Társaság a Szilágyi Sándor-féle dijjal jutalmazta.

[1] Ezt mind a haditanács, mind az udvari kamara elismerik; az utóbbi például 1699. nov. 15-iki felterjesztésében a rácokról ilyen kifejezéseket használ: »*cujus fides cum fortuna stare solet*«, vagy »*so ist doch schwehr zu glauben, dass ein von Natur auf den Raub inclinirendes Volk*« stb.

át egy fillér zsoldot vagy egy harapás kenyeret sem kapott, fegyelemről szó sem lehetett. S ahol fegyelem nincs, ott egészséges hadügyi fejlődés sem lehet.

A XVII-ik század utolsó évtizedeiben a magyar hadinép politikai tekintetben is teljesen megváltozott helyzettel állott szemben. A végbeli élet egykori virágkorában a magyar vitézeket az a ki nem alvó remény lelkesitette, hogy a törökön sikerül erőt venniök s Magyarország csillaga még felragyog Buda fölött. Tehát minden erejöket, lelkök egész gyülölségét a török ellen irányitották. Az egykori remény s vele együtt a lelkesedés is kialvófélben volt; a gyülölet is elszállt. Nemzetiségi szempontból most a német sokkal veszdelmesebbnek látszott a töröknél. A magyar hadinép érezte és éreznie kellett, hogy az évről-évre nagyobb számban behozott német katonaság őt a végházakból lassan-lassan teljesen kiszoritja. A kenyérkérdésen kivül ez a dolog a nemzeti büszkeségbe is belevágott. A magyar hadinép vérzett és harcolt idáig; ami végházunk még volt, azt ő tartotta meg eddig a török ellen s igy nem birta megérteni, miért zárják ki éppen őt hazája védelméből, miért veszik el éppen tőle a kenyeret? Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a valláskérdés is üldözés tárgya lett, egészen természetes következménynek kell tartanunk, hogy az egykori törökgyülölet teljesen a németek ellen fordult. Ez a kiolthatatlannak látszó gyülölet[2] hadiszempontból igen káros volt, mert egyrészt az együttmüködést lehetet-

[2] Inquisitions-Commissarii Relation (1678. szept. 9.) cimü hivatalos jelentésben olvashatjuk e sorokat: »welche (t. i. a magyar nemzet) wider die Teutsche *von einem gleichsamb angebornem und unversöhnlichen, keineswegs verdienten Hass brennet«.* (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.605.)

lenné tette, másrészt meg azt eredményezte, hogy a magyar katonák a gyülölt némettől még azt sem kivánták eltanulni, ami különben hasznukra vált volna.

Mindezek a körülmények világosan megmagyarázzák a magyar vitézi élet hanyatlását; megmondják, miért nem lehetett nálunk szó egészséges hadügyi fejlődésről.

Amióta Nádasdy Ferenc (a fekete bég) a huszár kezébe kópja helyett puskát adott,[3] a magyar hadak fegyverkezésében nevezetesebb ujitás alig történt. Hacsak azt nem vesszük ujitásnak, hogy naszádosainkat a régi, *nyilsebes és könnyü magyar naszádok* helyett, Gmundenben készült otromba hajókra ültették. A szervezet és a beosztás terén sem történt nevezetesebb ujitás. A magyar csapatoknak nagy hátránya volt, hogy csak a végházak védelmére, a könnyü harcokra és a portyázásokra voltak betanitva. A sok apró csapatot a végházak veszedelme nélkül nem is lehetett összevonni s igy egységes vezetés alatt lévő, *jól betanitott mezei hadseregünk nem volt.* Ez az oka, hogy nagyobbszabásu háborút — teljesen magyar sereggel — nem folytathattunk.

A végházak magyar hadi népe egy dologban azonban helytállt: a portyázó török csapatokkal szemben, a kisebb harcokban, a sarat derakasan megállta. A hosszu küzdelmek s a még hosszabb nélkülözések ugyanis megedzették a magyar katonát s ahol a személyes bátorság és vakmerőség döntötte el a harc sorsát, ott a mieinknek vereségétől sohasem kellett tartani. Ezek a különben kiváló erények a XVII-ik század végén már korántsem birtak oly nagy jelentőséggel, mint régente. A nagyobb harcok eredményét

[3] Erről a nevezetes ujitásról a külföldi államok követei is magasztalással szólottak.

már nem a személyes vitézség döntötte el. S valljuk be őszintén, hogy a modern haditudománnyal és hadivivmányokkal a mi szegény végbeli vitézeink bizony nem tartottak, sőt nem is tarthattak lépést. Még kevésbé dicsekedhettek azzal, hogy fegyvereik és felszerelésük megfeleltek a kornak.

De akárhogy állott is a dolog, könnyü lovasságunk régi jó hirnevét még mindig megtartotta.[4] Kollonics Lipót, akit ebben a dologban elfogultsággal alig vádolhatunk, maga irja I. Lipótnak, hogy a három magyar huszárezred (Deák, Kollonics és Pálffy) a francia háboruk alatt (ex genio populi et methodo militandi) egész Európában dicsőséget aratott.[5] A Deák Pál-féle *norma* egész Európában ismeretessé lett s a könnyü lovasezredek felállitásánál ezt a normát még félszázad mulva is emlegették.

Gyalogságunkról s egyéb fegyvernemünkről ilyen magasztaló nyilatkozatokat már nem igen mondhatunk. A magyar végházakban különösen a tüzérség és ennek felszerelése volt gyarló. Batthyány generális még 1679-ben is azt jelenti, hogy a Kanizsa körül fekvő összes végházakban egyetlen használható ágyu sincsen.

[4] Az 1653. évben, mikor Puchaimb generalis és társai a magyar végházakat megvizsgálták, jelentéseik alapján az udvari kamara a magyar huszárokról igy nyilatkozott: »*Und weilen die teutsche Völker ohne hungarische Reutterey in selbigem Königreich nit subsistiren können*« — tehát 1512 uj huszárt kell verbuválni. (Közös p. ü. lt. fasc. 14.530.)

[5] Közös p. ü. lt. fasc. 14.835. Referat. Die Einrichtung der Hungarischen Granitzen, 1699 nov. 15. »wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so renomirt, und bei dem Feindt in zimblichen Respect geweset seyn« ... stb.

Amit itt a magyar csapatok fogyatkozásáról és harcképességének hanyatlásáról mondottunk, az az állandóan végházainkban élő, ugynevezett *szabad német zászlóaljakra* is vonatkonatkozik. Mivel ezek a végházakból ki sem mozdultak s mivel még a portyázásokban sem vettek részt, harcképességük még kevésbé haladt a korral. A rendes német katonasággal azonban egészen máskép vagyunk. Tudjuk, hogy a XVI-ik században és a XVII-iknek első felében hazánkba küldött német katonaság legnagyobbrészt a németség legsilányabb eleme volt s az akkori magyar katonával az összehasonlitást ki nem állta. A XVII-ik század második felében azonban már egészen másféle csapatokat küldöttek hozzánk. Montecuccoli seregében ugyan még teljesen használhatatlan elemek is voltak s a törökök Szentgotthardnál a *Nassaui* és a *Kielmansegg*-féle ezredeket az utolsó emberig levágták, anélkül, hogy azok bennek csak valami kárt is okoztak volna, de ugyancsak Montecuccoli táborában kitünően képzett ezredek is voltak. A XVII-ik század végén, főleg a hosszú felmentő háboruban, mikor a külföldi fejedelmek versenyre keltek a kitünő csapatok küldésében, szemenszedett, jól szervezett és remekül betanitott ezredeket hoztak hazánkba. Ezek a haditudomány terén a világ bármely nemzetével sikraszállhattak. Ránk nézve azonban elemi csapás volt hihetetlen étvágyuk, szomjuk és kiolthatatlan gyülöletük minden iránt, ami magyar.

Minél jobban fejlődött a német haditudomány s minél kiválóbb lett a német katona, uralkodóink és a haditanács szemében a mi éhező és rongyos katonáink, kik minden nemzeti fölkeléskor otthagyták a császár szolgálatát, annál kevesebbet értek. A német főtisztek elfogultsága és gőgje a magyar csapatok felől való amúgy is kedvezőt-

len hangulatot az udvarnál csak növelte. Ennek természetes következménye az lőn, hogy végházainkat és városainkat erőnek erejével német hadakkal igyekeztek megrakni. A legsajnosabb ebben az igyekezetben az, hogy a bécsi kormányszékek nemzetellenes törekvéseinek támogatására magyar főurak is mindig akadtak.

*

A magyar történetirók III. Ferdinánd kormányzásáról meglehetős jóindulattal szoktak irni. Pedig ha a politikai, a gazdasági és a vallási ügyek terén az ő intézkedéseit mélyebben vizsgáljuk, mindazon bajok csiráit megtaláljuk, melyek később I. Lipót uralkodása alatt Magyarország gazdasági és politikai romlását okozták. II. Ferdinánd volt az első, aki még az alacsonyabb hivatalok és katonai tisztségek betöltésénél is a nem római katholikus vallásuakat céltudatosan mellőzte. Ezzel az eljárással véghazáinkban elvetette a gyülölködés magvait, s megtörtént, hogy ugyanazon végház régi vitézei kardot fogtak egymás ellen. Igy 1659-ben a pápai katonák között oly élessé lőn a vallási gyülölség és civódás, hogy a protestánsok összeesküvést[6] szőttek katholikus tisztjeik ellen. Ennek következtében a három legvitézebb protestáns vallásu vajdát: *Acsádi Balázst, Kőrösi Ferencet* és *Tholdi Mártont* vasraverve a győri tömlöcbe hurcolták.[7]

III. Ferdinánd volt az, aki az országgyülés kikerülésével és a nádor kijátszásával halálos csapást mért a magyar kereskedelemre, mikor 1651-ben a magyar marhakereskedést állami monopoliummá tette.

[6] A haditanács használja e szót.

[7] Országos Levéltár: Insinuata consilii aul. bellici.

III. Ferdinánd árasztotta el végházainkat rácokkal, s e tettével végzetes példát adott utódának arra nézve, hogy miként lehet, a bécsi kormányszékek meggyőződése szerint megbizhatatlan magyar katonaságot a magyarfaló rác katonákkal helyettesiteni. A rendek belátták a veszedelmet, mellyel a rácok hadbafogadása jár, s többször kérték a királyt, hogy bocsássa el a rác katonaságot. Ferdinánd azonban kérésükre nem hajlott, sőt az 1655. évi junius 24-én *Kapellet Péter* fővajda, *Vályi Zsigmond, Fogas Péter, Rácz János* és *Monaszterly Péter* rác vajdák kérelmére a török elől a királyi végházakba, főleg Győrbe és Komáromba vándorolt rácoknak kiváltságlevelet adott.[8] A királlyal együtt a bécsi kormányszékek is a rácok megtartása mellett kardoskodtak.[9] Sőt a magyar végházak megvizsgálására Puchaimb vezetése alatt kiküldött bizottság is a rácok megtartása mellett nyilatkozott.[10] A rácok támogatásánál a magyar katonaságra nézve még veszedelmesebb volt III. Ferdinánd-

[8] Közös p. ü. lt.

[9] Ugyanott 1655. ápr. 16. Az udvari kamara a többi között igy ir: »Bie Rätzen sollen billich nicht allein intuitu meritorum, dass sie zu des Reiffenbergs Zeiten (Bethlen idejében) Comorn erhalten helfen, sondern auch wegen der Camer aignen Interesse geduldet.«

[10] U. o. Hung. fasc. 14.555. A jelentés szerint mikor egyesek a rendkivüli német katonaság kivezetését sürgették, a primás és a nádor ellenezték azt. »Der Herr Erzbischof und Herr Palatinus den Nutzen, welchen sie von selbigen Völkern haben, selbsten remonstrirt.« A rácokról meg a bizottság kimondotta: »Dass die Rätzen lenger geduldet werden möchten, mit Versicherung, wann Klagen wieder sie einkommen, man darunter inquirirn und dem Befund nach Remedierung vorkehren werde.«

nak azon törekvése, hogy minél több német katonát helyezzen Magyarországba. Ez az utóbbi dolga már nemcsak hadi, hanem gazdasági és nemzetiségi szempontból is végzetes következményeket vont maga után. Mert minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret s annál inkább növelték a két nemzet között a gyülöletet. Hogy gazdasági szempontból is nagy terhekkel s nagy bajokkal járt a német katonák szaporodása, nem szükséges hosszabban fejtegetnünk.

Mielőtt III. Ferdinánd a német csapatok szállitását megkezdte volna, előbb a magyar államférfiak között akart magának hátvédet szerezni. Azt ugyanis jól tudták Bécsben, hogy az országgyülés sohasem fog beleegyezni a német katonaság növelésébe; tehát arra kerestek módot, hogy egyes főurak segedelmével, szép csöndben, észrevétlenül csempészhessék be hozzánk a német csapatokat. Az udvari kamara erre a célra a királynak elsősorban *Wesselényi Ferencet ajánlotta, mint olyant, akit mindenre fel lehet használni.* És Wesselényiben csakugyan nem csalatkoztak. III. Ferdinánd sajátkezüleg irt levelekben buzditotta Wesselényit terveinek támogatására, s ő a maga részéről mindenre készségesen vállalkozott. Az 1654 évi február 21-én válaszolván III. Ferdinándnak Regensburgban január 15-én kelt levelére, a többi között azt irta, hogy Felső-Magyarországban magára vállalja őfelsége kivánságának teljesitését s a községeket és a városokat *kettős büntetéssel* kényszeriti a német katonaság befogadására és eltartására.[11] Egy másik levelében meg azt jelenti, hogy bár a fel-

[11] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.531. és 14.532. Ott vannak Wesselényi levelei és az ezen ügyre vonatkozó jelentések.

vidéken gyülölik a német katonaságot, ő a városokat és a községeket mégis kényszeriteni fogja a német katonaság befogadására.

Wesselényit enemü törekvéseiben Lippay Gáspár, a magyar kamara elnöke is tőle telhetőleg támogatta. Ez az ember minden törvénytelenségre kész volt; s nemcsak helyeselte III. Ferdinánd terveit, hanem még sürgette is, hogy mennél több német katonát hozzanak Magyarországba.[12]

E két magyar főur támogatása mellett a harmincéves háború befejezése után egyre jöttek a német csapatok. A bányavidéki és felsőmagyarországi végházakat: Ujvárt, Füleket, Trencsént, Lévát, Tokajt, Szendrőt stb. német katonával rakták meg. Mikor Kálló és Szatmár Rákóczi kezéről visszakerült, az ott lévő 900 főnyi magyar katonaságból csak 350-et tartottak meg, az elbocsátottak helyébe pedig német csapatokat küldtek.[13]

Az 1658. évben Wesselényi intézkedésére — *necessitatibus illius temporis exigentibus* — a Csallóközbe is császári csapatokat vezettek.[14]

Mikor a lengyelországi háborut befejezték, 1660-ban a császári hadakat innét is Magyarországba küldték[15] s a haditanács a magyar kancelláriát még azzal biztatta, hogy a német

[12] U. o.

[13] U. o. fasc. 14.544. Ex consilio bellico, 1659. jul. 25.

[14] Wesselényi rendelete. Túrszakállos, 1658. aug. 9. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.561.

[15] Országos Levéltár: Insinuata cons. bellici, 1660. ápr. 12. »Certa militum germanorum manus, *non abstantibus articulis, necessitate nimirum ita postulante* introducatur.«

hadsereg Magyarországnak hasznára és üdvére leszen! Heister serege Makoviczán át vonult hazánkba. A sziléziai csapatokat Osztrosics Mátyás és Senkovics vezették be Jablunkán át Trencsén, Turóc, Árva, Liptó és Sepes megyékbe.

A haditanács ugyan ez alkalommal is kijelentette, hogy a német csapatok eltartásának terhét nem Magyarország viseli, de az efféle kijelentéseknek semmi értékük sem volt. Már 1653-ban kimondották, hogy a bevezetett német katonaság az igaz katholikus vallást fogja védeni, jó és szigorú fegyelmet fog teremteni, s eltartására reparticiót fognak kivetni.[16] Az 1655 évi április 6-án III. Ferdinánd személyes vezetése alatt az udvari kamara tanácsot tartott, s ez alkalommal kimondották, hogy a nálunk lévő rendkivüli német katonaságot részben a bányavárosokra kiállitott váltókkal fizetik. A király elnöklete alatt lévő gyülés azt is kimondotta, hogy ezt a fizetési módot titokban kell tartani,[17] s ha a magyar rendek panaszkodnak, azt kell felelni, hogy a bajon segitenek.[18]

A megyék hivatalos jelentéseiből tudjuk, hogy a német csapatok élelmezése milyen rettentő csapás volt a felvidékre. Tudjuk azt is, hogy az erőszakosságban és a fosztogatásban még a rácokon is tultettek s a bécsi kormányszékek mégis azt hirdették, hogy a német csapatok Magyarország üdvére lesznek s szigorú fegyelmet fognak tartani. Pedig egymásközött maguk is meg-

[16] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.529.

[17] »Zumahlen dieser modus gar nit zu publicirn, sondern in gehaimb zu halten.«

[18] Auch schon sonsten ain Mithel gefunden werden denen teutschen Völkern ihre Verpflegungsgelder zu zubringen.« (Ex consilio bellico, 1655. ápr. 10.)

vallották, hogy az örökös tartományok megmentése és kimélése céljából küldték hozzánk a németeket, — *weilen die extraordinari teutsche Völker die maiste Insolentien verüben!*[19]

A német katonaságnak betelepitése együtt járt a magyar hadinép apasztásával. Az 1649. évi országgyülés ugyan kimondotta, hogy a végházak hadinépét az 1609-ben megállapitott számra kell emelni, de ezt a törvényt mindig kijátszották. Az 1609-iki megállapodás szerint a végházak hadinépének 20,097 emberből kellett volna állnia. Ebben a számban III. Ferdinánd koráig rendesen 4500 állandó német katona volt, most pedig az összes magyar katonaság száma csak 11,040 emberre rugott, a többi német volt. A magyar katonaságot III. Ferdinánd 1652-ben a rendek sürgetésére mindössze csak 1512 huszárral növelte.[20] Ha ehhez hozzávesszük az osztrák *Landschaft*-tól fizetett 766 huszárt és 1050 hajdut, ugy 1652-ben és a következő években a magyar katonaságnak 14,368 emberből kellett volna állnia. A helyőrségek szaporitásával egyidőben Batthyány ajánlatára tul a Dunán több végházat teljesen megszüntettek s helyőrségüket máshová helyezték át. A megszüntetett erősségek közt volt Egerszeg, a magyar vicegenerális eddigi székhelye,[21] továbbá Kányavár, Szentgyörgyvár, Keménd, Magyarosd, Tótfalu és Limpach.[22]

[19] Közös p. ü. lt. Hung. 1655. ápr. 16.

[20] E huszárokat igy osztották be: Szendrő kap 309, Putnok 50, Diósgyőr 50, Ónod 100, Ujvár 250; Verebély 50, Léva 100, Palánka 50, Gyarmat 50, Szécsény 50, Fülek 100, Nemti 100, Szentgrót 50, Kapornak 50, Kiskomár 100 uj huszárt. (A haditanács 1653. máj. 23-iki rendelete szerint.)

[21] Ezentul Szentgróton lakott.

[22] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.527.

A 20.097 emberben megállapitott állandó katonaságban azonban még annyi sem volt a magyar, mint amennyit papiroson kimutattak. S amig a magyar hadinép száma folyton apadt, addig a német katonaság aránytalanul szaporodott.

Hogy az összes magyar katonaság számáról és beosztásáról világos képet alkothassunk, adjuk itt az 1652. évi május 25-én kiadott császári végzés alapján felemelt állandó létszámot.

A jelzett császári rendelet Győr, Komárom, Magyaróvár, Pozsony és a balatoni végházak magyar hadinépét a régi állapotban hagyta és nem emelte. Ezen várakban a magyar és a német katonaság együttesen 2060 főre rugott, havi 14,522 frt 35 kr. fizetéssel. A bányavidéki végházakban igy oszlott meg a hadinép:

Érsekujvár: 600 német gyalog kap havi 4996 frtot, 764 huszár 4391 frtot, 150 hajdu 434 frt 15 krt, 31 tüzér 332 frtot és 26 rendkivüli alkalmazott 373 frtot.

Léva:	100 német havonkint	971	frt	— kr.
	100 hajdu	287	„	— „
	200 huszár	976	„	45 „
	12 tüzér	130	„	— „
	9 rendkivüli alkalmazott	75	„	— „
	egy hóra a kiadás	2439	frt	45 kr.
Palánka:	147 huszár	758	frt	— kr.
	94 hajdu	272	„	— „
	5 tüzér	56	„	— „
	6 rendkivüli	33	„	— „
	havonkint	1119	frt	— kr.
Nógrád:	79 huszár	490	frt	— kr.
	134 hajdu	410	„	— „
	10 tüzér	110	„	— „
	3 rendkivüli	46	„	— „
	havonkint	1056	frt	— kr.

Szécsény:	300 huszár	1482 frt — kr.
	200 hajdu	575 „ — „
	9 tüzér	96 „ — „
	10 rendkivüli	74 „ — „
	havonkint	2227 frt 30 kr.
Verebély:	150 huszár	760 frt — kr.
	100 hajdu	270 „ — „
	2 rendkivüli	19 „ — „
	havonkint	1049 frt — kr.
Fülek:	497 német gyalog	1777 frt — kr.
	150 hajdu	431 „ — „
	300 huszár	1541 „ — „
	25 tüzér	268 „ — „
	7 rendkivüli	106 „ — „
	havonkint	4123 frt — kr.
Buják:	25 huszár	179 frt 37 kr.
	50 hajdu	143 „ 45 „
	3 rendkivüli	21 „ 30 „
	havonkint	344 frt 12 kr.
Somoskő:	21 hajdu	58 frt 45 kr.
Hámoskő:	(?) 21 hajdu	58 frt 45 kr.
Hollókő:	20 hajdu	61 frt 15 kr.

Szögin: (?) 95 huszár, 142 hajdu, 2 puskamüves és 6 rendkivüli: havonkint 1003 frt.

A Kanizsával szemben lévő és a báni végházak hadinépe igy oszlott meg:

Körmönd:	150 huszár[23]	1163 frt 35 kr.
	100 hajdu	280 „ — „
	havonkint	1443 frt 35 kr.

[23] Ide van számitva a kerületi főkapitány fizetése is.

Egerszeg:	15 német				
	190 huszár[24]	1061	frt	30	kr.
	136 hajdu	364	„	—	„
	3 tüzér	40	„	—	„
	3 rendkivüli	63	„	—	„
	havonkint	1528	frt	30	kr.
Peleske:	25 huszár	131	frt	—	kr.
	67 hajdu	185	„	—	„
	1 tüzér	10	„	—	„
	havonkint	326	frt	—	kr.
Kapornak:	100 huszár	439	frt	15	kr.
	50 hajdu	140	„	—	„
	1 tüzér	10	„	—	„
	havonkint	589	frt	15	kr.
Egervár:	25 huszár	119	frt	37½	kr.
	50 hajdu	140	„	—	„
	1 tüzér	10	„	—	„
	havonkint	269	frt	37½	kr.
Kéménd:	10 huszár	40	frt	—	kr.
	30 hajdu	81	„	15	„
	havonkint	121	frt	15	kr.
Majoros és Tótfalu:	2 huszár	8	frt	—	kr.
	29 hajdu	76	„	15	„
	havonkint	84	frt	15	kr.
Kiskomár:	30 német	532	frt	—	kr.
	193 hajdu	547	„	—	„
	215 huszár	1044	„	45	„
	3 tüzér	34	„	—	„
	3 rendkivüli	36	„	—	„
	havonkint	2193	frt	45	kr.

[24] A vicegenerális fizetése is ide van számitva.

Zalavár:	15	huszár	60	frt	— kr.
	91	hajdu	267	„	30 „
	1	puskamüves	10	„	— „
	1	rendkivüli	8	„	— „
		havonkint	345	frt	30 kr.
Szentgyörgyvár:	5	huszár	20	frt	— kr.
	39	hajdu	111	„	15 „
		havonkint	131	frt	15 kr.
Szentgrót:	75	huszár	319	frt	37½ kr.
	50	hajdu	140	„	— „
	1	puskamüves	10	„	— „
		havonkint	469	frt	37½ kr.
Vér:	6	huszár	24	frt	— kr.
	20	hajdu	52	„	30 „
		havonkint	76	frt	30 kr.
Németi:	185	huszár	618	frt	30 kr.
	87	hajdu	257	„	30 „
	2	rendkivüli	14	„	— „
		havonkint	889	frt	60 kr.
Szécsisziget:	24	huszár	135	frt	— kr.
	56	hajdu	170	„	— „
	1	puskamüves	10	„	— „
		havonkint	315	frt	— kr.
Limbach:	50	huszár	239	frt	15 kr.
	50	hajdu	140	„	— „
		havonkint	379	frt	15 kr.
Kányavár:	8	huszár	32	frt	— kr.
	33	hajdu	98	„	45 „
	1	rendkivüli	4	„	— „
		havonkint	134	frt	45 kr.

Muraköz:	100 huszár	478 frt 30 kr.
	200 hajdu	560 „ — „
	havonkint	1038 frt 30 kr.
Légrád:	200 hajdu, havonkint	572 frt.

Eszerint a Kanizsával szemben levő végházak hadi népe 2733 főre rugott.

A báni katonaság állt 300 huszárból (1888 frt), 200 hajduból (650 frt) és egy rendkivüli alkalmazottból. Ezek havi zsoldja 2550 frt volt.

A felsőmagyarországi végházakban a hadi nép igy oszlott meg:

Kassa:	125 huszár[25]	1220 frt — kr.
	325 hajdu	747 „ — „
	13 tüzér	60 „ — „
	5 rendkivüli	39 „ — „
	havonkint	2066 frt — kr.
Tokaj:	98 huszár	507 frt 48 kr.
	98 hajdu	228 „ — „
	2 rendkivüli	33 „ — „
	havonkint	768 frt 48 kr.
Szendrő:	86 német gyalog	733 frt 36 kr.
	103 hajdu	282 „ — „
	557 huszár	1974 „ 24 „
	10 tüzér	48 „ — „
	4 rendkivüli	39 „ — „
	havonkint	3076 frt 60 kr.
Putnok:	168 huszár	652 frt 12 kr.
	68 hajdu	166 „ — „
	2 tüzér	11 „ — „
	4 rendkivüli	18 „ — „
	havonkint	847 frt 12 kr.

[25] A kerületi főkapitányság személyzetének fizetésével együtt.

Ónod:	300 huszár	1151 frt 48 kr.
	200 hajdu	442 „ — „
	2 puskamüves	11 „ — „
	4 rendkivüli	43 „ — „
	havonkint	1647 frt 48 kr.

Szádvár:	50 huszár	244 frt — kr.
	50 hajdu	110 „ — „
	2 puskamüves	11 „ — „
	havonkint	365 frt — kr.

Murány:	50 német	436 frt — kr.
	50 huszár	196 „ 48 „
	50 hajdu	115 „ — „
	havonkint	747 frt 48 kr.

E hivatalos kimutatás szerint az összes magyar végházakban csak 12,584 magyar katona volt és ezeknek fizetése a német katonasággal együtt havonkint 53,477 frtra rugott. A kimutatásból világosan látható, hogy a végházainkban lévő német gyalogság zsoldja több mint kétszer akkora volt, mint a magyar huszároké. De azt is láthatjuk, hogy *az ujonnan Magyarországba hozott csapatokat nem vették fel e kimutatásba.*

Mivel a király elhatározta, hogy az állandó katonaságot nálunk 20,097 emberre emeli, s mivel a már emlitett 1512 huszáron kivül több magyar katonát nem fogadott, tehát csupán a végházakban mintegy 8000 német elhelyezésére lehetett számitani.

A német katonaság folytonos szaporitása és a félannyiba sem kerülő magyar hadi nép szakadatlan apasztása uj terheket és uj bajokat hozott az országra. Mivel jövedelem annyi nem volt, hogy az egész haderőt rendesen fizethették volna, a magyar hadi nép huzta a rövidebbet. A

fizetésben ugyanis az utolsó mindig a magyar katona volt.

Mivel a magyar kamara a hadi nép fizetésére reá rótt évi 75,000 forintot nem birta előteremteni, s mivel az udvari kamara sem rendelkezett pénzzel, a katonák vagy nem kaptak fizetést, vagy pedig (nagy ritkán) pénz helyett posztóval, sóval és fegyverekkel fizették őket. Igy például 1653-ban a kanizsai végházak hadi népének pisztolyokat és karabélyokat küldöttek. A 4 frtos karabélyt azután 6 frtba, a 6 forintos pisztolyokat pedig 9 frtba számitották.[26] Ugyanekkor az érsekujvári katonaság fizetés helyett 20,019 kupa (bödön), a lévai meg 4865 kupa osztrák főtt sót kapott.[27] A legtöbb katonát azonban pénz helyett mégis posztóval fizették ki, mert ez volt a legjobb üzlet. Az udvari kamara ugyanis a posztó végjét 14—20 forinton vette, bécsi rőfökben. A katonáknak ugyanezen posztó végjét 48 frton adták, de nem a bécsi, hanem a sokkal rövidebb brabanti rőffel mérve. A legszokásosabb fizetési mód az volt, hogy egy évre 4 havi zsoldot készpénzben, hat havit pedig posztóban adtak. De az ilyen fizetés öt-hat évben csak egyszer esett meg. Az 1656. évben a nagy nyomorban sinlődő magyar hadi népnek a király megigérte, hogy még az évben tiz havi zsoldot adat nekik. Az igéret azonban igéret maradt. A hadi tanács a nádort és az esztergomi érseket mindenáron arra akarta birni, hogy a katonáknak ezuttal csak öt havi zsoldot adjanak. Az esztergomi érsek azonban a tiz havi fizetést követelte. »Non video — irja 1656 február 4-én — illam securitatem, sed

[26] Közös p. ü. lt. fasc. 14.531. Regensburg, 1653. szept. 16.

[27] Közös p. ü. lt. fasc. 14.530.

contrarium experior, quia etiam illis paucis, in confiniariis quos habuimus spoliamur.«[28] Ha a király — ugymond — tiz havi zsoldot igért, akkor tartsa is meg szavát. Az érsek erélyes föllépése nem sokat használt, mert mire a fizetésre került a sor, a kiutalványozott összeg már csak négy havi zsoldra olvadt le.

A nagy pénzhiány ez időben egy igen fontos szervezeti ujitásra is okot adott. A magyar csapatok ugyanis már több mint egy század óta ötvenes kompániákból állottak és minden ötven huszár élén egy kapitány, minden ötven hajdu élén egy vajda állott. Hogy minden száz embernél egy tiszti fizetést megtakaritsanak, elrendelték, hogy a magyar kompániák ezentul 100 emberből álljanak. Ez az ujitás a magyar tiszteknek — bár hatalmuk és tekintélyük növekedett — sehogy sem tetszett. Az 1656. évi március havában folyamodtak is őfelségéhez, hogy ha már a kompániák ember-számát százra emelték,[29] legalább adjanak minden száz ember mellé egy helyettes tisztet (vicekapitányt) is. Forgács Ádám kerületi főkapitány is ilyen értelemben irt s azt ajánlotta, hogy hat emberrel kisebbitsék a kompániákat s e hat ember zsoldjából fizessék a vicekapitányokat, mert 100 ember vezetésére egy tiszt igen kevés. A kompániáknak hat emberrel való kisebbitését sem az udvari kamara, sem a hadi tanács nem fogadta el, mert Magyarországon már

[28] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.537..

[29] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.537. »Antea singuli nostrorum in sua compagnia quinquaginta equites habuerunt, ad quos pro solutione personali viginti quinque florenos habuimus menstruatim. Et quia gratia vestrae maiestatis numerus militum jam sit auctus, ut in qualibet compagnia debet esse centum equites... dignetur etiam viceductores creandos et constituendos ordinari« stb.

ugyis nagy volt az elkeseredés a magyar katonaság folytonos apasztása miatt. De a vicekapitányi (lieutenant) állások szervezését a kormányszékek már azért sem ellenezhették, mert Forgács Ádám ez ügyben magával őfelségével tanácskozott[30] s a király az ő ajánlatát el is fogadta. Igy jött létre a magyar csapatokban a mai értelemben vett hadnagyi (lieutenant) állás. Az ujitást egyelőre csak a bányavidéki végházakban alkalmazták ugyan, de lassan-lassan általánossá lett.

A török háború kitörése semmit sem lenditett a magyar csapatok anyagi helyzetén. Egyeseknek sikerült ugyan kevés zsákmányra szert tenniök, de a várakban hagyott őrségek a nagy fizetetlenség miatt annál többet szenvedtek. A nyomor némelyik végházban irtóztató volt. Az 1664. év január 15-én maguk a titkos tanácsosok jelentik a királynak, hogy a magyarok a várakban csapatosan pusztulnak. *Csupán csak Pápán és Győrött száznál több magyar vitéz halt éhen* (vor Hungern gestorben), *s a pápai várban még háromszáz sulyos betegen fekszik.*[31]

A várva várt fizetés azonban csak a következő 1665. évben jött meg; de ekkor sem fizették ki az egész hátralékot, hanem csak tiz hónapit. A felsőmagyarországi végházakban például (Putnok, Diósgyőr, Onod, Tokaj, Szatmár, Kálló és Szendrő) négy havi zsold fejében kifizettek 31,708 frtot, hat havi zsold helyett pedig posztót adtak.[32]

[30] Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1656. ápr. 7. »In conformitate der mit ihn gehaltenen, und von ihro Majestät gnedigisten approbirten conferenz.«

[31] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.566. Schreiben an die k. Majestät von dero gehaimben und deputirten Räthen. 1664. jan. 15.

[32] A posztót 49.999 frtba számitották.

Ugyanezen 1665. évben a vasvári békesség teremtette uj helyzet és Érsekujvár elvesztése a végházak ujabb rendezését tette szükségessé. A bányavárosok vidékén több régi végház megszünt s viszont több uj katonai állomás keletkezett. A török magatartása Érsekujvárott ugyanazt kivánta volna, hogy a magyar katonaságot legalább e vidéken szaporitsák, de ezt nem tették. Ellenben 1665 március 23-án elkészitették az uj beosztást és az uj fizetési rendszert a bányavárosok vidékén levő magyar hadi nép számára. Ezen uj rendszer szerint a katonaság fizetését jelentékenyen felemelték. A főkapitányok ezentul havi 130 frtot, helyetteseik (oberlieutenant) pedig 65 forintot huztak. Egy-egy huszárkompánia 100 emberből állott; azaz volt benne egy kapitány havi 52 frt, egy hadnagy 26, egy zászlótartó 16, egy őrmester 9, egy trombitás 7, három káplár együtt 18, és 92 közhuszár havi 4 frt fizetéssel. A hajdu kompániák szintén száz emberből állottak; azaz volt bennük egy vajda az inasával (sambt einem jungen) havi 20 frt, egy hadnagy (lieutenant) 15, egy zászlótartó 10, két dobos és kilenc tizedes 41 frt 15 (egyenkint 3 frt. 45) krajcár, és 85 közhajdu havi 2 frt 30 kr. fizetéssel. A magyar hadi nép száma a bányavárosok vidékein nagyon megapadt; azért a török kézre jutott végházak hadi népét is ide helyezték. De számuk még igy is jóval kisebb volt mint 1653-ban. Az összes magyar katonaság 1665-ben a bányavidéki véghelyeken igy oszlott meg: Sellyén volt 100 huszár, Semptén 200 huszár, Galgócon 200 huszár és 200 hajdu, Nyitrán 400 huszár és 200 hajdu, Szentbenedeken 100 huszár és 100 hajdu, Léván 300 huszár és 200 hajdu, Korponán 200 huszár és 200 hajdu, Füleken 400 huszár és 300 hajdu, Sztregovárott (?) 100 huszár és 100 hajdu, Szádvárott

25 huszár és 25 hajdu, Szentantalon 100 huszár és 100 hajdu. Összesen volt tehát 3550 ember, havi 15,227 frt zsolddal.[33] Magyar főkapitányságok voltak Semptén, Nyitrán, Léván, Korponán és Füleken. A főkapitányok vicéjét hivatalosan főhadnagynak (oberlieutenant) nevezték. Tüzérség a legtöbb végházban nem volt. Füleken volt 26 tüzér, Léván egy; ezenkivül mindössze még 9 puskamüvest találunk együttesen.[34]

Mondanunk sem kell, hogy az itt jelzett katonai létszám, de meg a fizetés is csak a papiroson szerepelt. A valóságban ennek a hadi népnek fele sem volt meg. Fizetést meg éppen ebben a sulyos időben a katonák hat éven át nem kaptak. És most olyan időszak következett a magyar hadi népre az egész országban, amilyet másfél száz év óta nem élt. Sokszor olvassuk a német irók munkáiban, hogy a magyar katona engedetlen és fegyelmezetlen volt. Ez az állitás csak bizonyos évekre illik, de általánosságban a valósággal ellenkezik. Nemcsak a magyar katonára, de a világ bármely népének hadi népére is elmondhatjuk, hogy a jó fegyelem alapja a rendes fizetés. De hol van az a katona, aki fegyelmet tartson akkor, mikor fizetését, melyből él, hat éven át nem kapja; mikor félmeztelenül az éhséggel küszködik? Ez volt most a mi vitézeinknek sorsa. Régente, ha zsoldját nem is kapta rendesen, életét és családját fönntarthatta munkájából és abból a földecskéből, amit a várbirtokból kapott. De most a török portyázása és folytonos

[33] Az 1652-iki összeirás szerint a bányavárosok vidékén levő végházakban 4627 magyar katona volt.

[34] Közös p. ü. lt. Hung. 1665. márc. 23., Die Einrichtung der neuen Gränitz. Bezahlung. (Ex consilio bellico.)

terjeszkedése miatt földjét — ha még volt — nem mivelhette. Az általános nyomor miatt munkát sem kapott. Mi volt tehát hátra? Magyar főtiszteink jelentéseikben e kérdésre világosan megfelelnek. *A magyar katona előtt — irják — csak két eshetőség áll: vagy éhen kell halnia, vagy rablóvá kell lennie.*[35]

A magyar hadi nép nyomoráról a hadi tanács és az udvari kamara elegendő jelentést kapott, de a bajon segiteni vagy nem igyekezett, vagy nem tudott. A veszély tehát egyre nőtt. A legtöbb végházban a rend és a fegyelem teljesen felbomlott. A katonák éheztek, s kétségbeesésükben vagy a török ellen portyáztak, vagy a királyi községeket fosztogatták. Még a legkiválóbb és legfegyelmezettebb magyar tisztek sem ellenezték a portyázást és az erőszakos élelemszerzést, mert hiszen ők maguk látták legjobban, milyen nyomor és kétségbeesés nehezedett a hadi népre. Egyes helyeken, igy például a balatoni végházakban, fejvesztés alatt tiltották a portyázást, de ennek sem volt eredménye. Babocsay Ferenc keszthelyi kapitány Montecuccolihoz irt jelentésében valamennyi társa nevében kijelenti, hogy a vitézek egyhangú határozattal kimondották: ha nem fizetik őket, távoznak. Négy év óta — irja Babocsay — egyetlen fillért sem kaptak, s ha a fizetés gyorsan nem jő, nincs mód őket az éhségtől és pusztulástól megmenteni.[36]

A Kanizsa körül fekvő végházak és a báni

[35] Olvashatunk ez időből jelentéseket, melyek szerint a végbeliek felnőtt leányaikat a töröknek elzálogositották, hogy családjukat az éhhaláltól megmentsék.

[36] Közös p. ü. lt. Babocsay levelei Montecuccolihoz, és a haditanács 1668. május 14-iki jelentése a balatoni végházak iszonyu nyomoráról. (Hung. fasc. 14.564.)

várak hadi népe még rosszabbul állott. Ezek már teljes hat éve egy fillért sem láttak. Végre 1668 január havában 1400 vég posztót küldtek le nekik. De a hadi nép legnagyobb része a posztót nem fogadta el. Már semmit sem tehetek — irja Batthyány főkapitány — a kétségbeesett néppel, mert hatodik éve, hogy egy fillért sem kapott. Legalább négy havi zsoldot adjanak a szegényeknek; mert az általánossá vált portyázás különben véget nem ér.[37]

Mivel a bán hadi népe szintén hat év óta nem kapott fizetést, s mivel pénzt sehonnan sem tudtak teremteni, Zrinyi Pétert még 1668 augusztus havában sem lehetett installálni.[38] Az installációkor ugyanis, régi szokás szerint, a hadinép zsoldját ki kellett fizetni. Ezért Zrinyi Péter folyton sürgette a fizetést. Végre már csak azért könyörgött, hogy legalább valami fizetést adjanak katonáinak, s neki hátralékos zsoldjából legalább 4000 frtot utalványozzanak. Erre azután a hadi tanács elrendelte, hogy a *legközelebbi fizetéskor* a bán a hadinépének négy havi zsoldot vigyenek.[39] Ugyanekkor Lipót császár Zrinyinek a kért 4000 frt. helyett 2000 frtot utalványoztatott.

Amig a magyar katonaságot ilyen módon kétségbeesésbe kergették, azalatt a számban évről-évre növekvő német katonaság, bár sokkal jobban volt fizetve és élelme rendesen kijárt, még nagyobb csapás gyanánt nehezedett a népre.

[37] Batthyány Kristóf levelei a haditanácshoz. Az idézett levél 1668. május 23-án kelt.

[38] Közös p. ü. lt. Zrinyi Péter két levele 1668. augusztus havából. »Quandoquidem — irja — installatio mea hucusque semper ex hoc defectu prorogata in praesentiarum quoque inde dependeret.« (Hungarica, fasc. 14.564.)

[39] Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1668. aug. 2.

A német katonaság ugyanis nem a törököt, nem a hódoltságaikat fosztogatta, hanem egyes-egyedül a magyar népet. Már 1668-ban azt irta a magyar kamara a királynak a német katonaságról, hogy szóval elmondani vagy tollal leirni nem lehet, amit a katonák a szegény népen elkövetnek.[40]

A bajok orvoslása helyett Lipót még több német katonát küldött Magyarországba. Bár az egész magyar hadi nép fizetetlenül nyomorgott, 1668. julius 17-én csupán a Sparr- és a Strassoldo-ezredek kiegészitésére 873 németet küldött Magyarországba.[41] Ugy látszott tehát, hogy a magyar katonaságot szántszándékkal hagyták a maga sorsára, hogy helyébe annál könnyebben hozhassák be a német katonaságot. Ezt a föltevést a későbbi következmények teljesen igazolják.

Az 1669. évben a magyar hadinép állapota nemcsak hogy nem javult, hanem még rosszabbra fordult. Montecuccoli, Andrimont, Bercsényi és Rothal, kiket az ország különféle részeibe küldtek a végházak megvizsgálására, a magyar katonák állapotát vigasztalhatatlannak találták. Bercsényi Miklós vicegenerális jelentéséről a haditanács 1669 április 1-én e jellemző szavakat mondja: »der Herr Vicegeneral hat solche grosse Unordnung, Ungehorsamb, Widerwertigkeit, Excessus und entblöste Garnisonen befunden, dass es vast nicht zu beschreiben; es kan auch keine Disciplin eingeführt, noch einige Ordnung gehalten werden, weilen die wenige Gränitzer, so noch

[40] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.565. »Tantis ab iis germanis praesidiariis vexationibus, aerumnis et pressuris miseram plebem affigi, ut nedum calamo sufficienter exprimi, sed vel effari vix possint.« (1668. szept. 15.)

[41] Közös p. ü. lt. Per imperatorem, 1668. jul. 17.

übrig seyn, alle umb die Bezahlung ruefen.«[42] A balatoni végházakról ugyanekkor Babocsay azt jelenti, hogy a katonák igen sokan éhségtől üzve török földre mennek és török alattvalókká lesznek.[43] A kállai huszárokról és hajdukról meg Sennyey Ferenc kapitányuk és Csáky Ferenc kassai generális jelentik, hogy elhatározták a zászlók és a fegyverek letételét.[44]

A Kanizsával szemben levő végházak végtelen nyomorukban Gersei Pethő László zalavári főkapitányt küldték Bécsbe, hogy részükre fizetést sürgessen. »Lovainkat és fegyvereinket már eladtuk — irják — s most a falvakban koldulunk; portyáznunk már nem lehet, mert Batthyány generális a legszigorubb fegyelemben (in severissima disciplina) tart bennünket.[45]

Még a Felsőmagyarországon levő német katonaság is mozogni kezdett. Az 1669. évi junius 1-én a haditanács maga jelenti, hogy a Strassoldo-ezredben veszedelmes beszédeket hangoztatnak és összeesküvést igyekeznek létre hozni.[46] Pedig ezeknek nem sok okuk volt a panaszra, mert a szatmári, kállai, ónodi, tokaji, szendrői és diósgyőri várakba helyezett Strassoldo- és Star-

[42] Közös p. ü. lt. Hung. 14.566. Ex consilio bellico, 1669. ápr. 1.

[43] Közös p. ü. lt. 1669. március 4. »Nam — irja Babocsay — alioquin impossibile est famelicum militem in confinibus contineri posse.«

[44] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567. Csáky levele, 1669. szept. 25. »Turmatim ad eundem capitaneum (Sennyey) concurrentes valedixissent vexilla et arma deponere voluissent.«

[45] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.569. »Universi milites et officiales confiniorum Canisae oppositorum.«

[46] Közös p. ü. lt. Hung. Ex consilio bellico, 1669. junius 1.

hemberg-gyalogezrednek és az egy századnyi dragonyosnak havonkint 3053 portio járt ki s minden portio fejében naponkint két font kenyeret kaptak. Különben ez időtájt (1669) a Magyarországon elhelyezett német regimentek eltartásához az örökös tartományok papiroson 1.698,300 frttal járultak.[47] Habár ez az összeg nem is jutott mindig a rendeltetése helyére, mindamellett a német katona sorsa a magyarokéhoz képest mégis irigylendő volt.

Midőn már minden jel arra mutatott, hogy a királyi magyar csapatok teljesen felbomlanak, *Kollonics Lipót* nyitrai püspök egyszerre oly tervvel állt elő, melyet ha megvalósitanak, vagy azt legalább mások követik, a magyar hadi nép sorsán egyszerre segitettek volna.

Kollonics Lipót a nyitrai várat, melynek ő volt a főkapitánya, kizárólag magyar katonaság védelmére bizta. Nyitrán már Kollonics püspöksége előtt is hatszáz emberből állt a helyőrség, — de csak papiroson. Ő azonban a hatszáz katonát tényleg összehozta, még pedig a rendes fizetés mellett. Eszerint Nyitrán volt:

1 főkapitány havi	130	frt	—	kr.	fizetéssel
1 főhadnagy havi	65	„	—	„	„
2 huszárkapitány (à 52 frt)	104	„	—	„	„
4 hadnagy együtt	104	„	—	„	„
4 zászlótartó együtt	64	„	—	„	„
4 trombitás együtt	28	„	—	„	„
4 őrmester együtt	36	„	—	„	„
12 káplár együtt	72	„	—	„	„
368 közhuszár együtt	1472	„	—	„	„

[47] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.566. Csehország 455.500, Morva 151.800, Szilézia 303.700, Alsó-Ausztria 282.420, Felső-Ausztria 141.220 és Belső-Ausztria 363.660 frttal.

Gyalogság:

2 vajda két inasával együtt havi	40 frt	— kr.	fizetéssel
2 hadnagy együtt	30 „	— „	„
4 zászlótartó együtt	20 „	— „	„
4 dobos és 18 tizedes együtt	82 „	— „	„
170 közhajdu együtt	425 „	— „	„

Rendkivüli alkalmazottak:

1 főporkoláb (oberburggraf)	12 frt	30 kr.	fizetéssel
1 káplán	12 „	— „	„
1 börtönőr (tömlitzer)	6 „	30 „	„
1 seregdeák	20 „	— „	„

Az egész helyőrség egy havi fizetése tehát 2723 forintra rugott.[48] Kollonics azonban úgy egyezett meg katonáival, hogy a nevezett öszszegnek csak felét fizeti, a másik fele helyett pedig a püspökség birtokán minden katonának földet ád; a kilenced és tized fizetése alól őket felmenti s végül minden katonának, aki tiz éven át kifogástalanul szolgált, nemességet adományoz. Ez az eljárás annyira bevált, hogy Nyitrának volt a legrendesebb helyőrsége. Kollonics ugyanezen módon ötven emberrel még másutt is kisérletet tett, s az eljárás ott is kitünően bevált.

Erre azután Kollonics hosszabb jelentést küldött ő felségéhez, és ebben amig egyrészt a

[48] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567. Kollonics *Vorschlag*-ja.

saját eljárását ajánlotta, addig másrészt az egész magyar katonaság eddigi beosztásának és fizetési rendszerének megváltoztatását sürgette. A magyar hadi nép, ugy ahogy most van, — irja — őfelségének és a magyar királyságnak semmi szolgálatot sem tehet, legfeljebb a törököt izgatja s az utasokat és a kereskedőket fosztogatja. Ahol a papiroson száz katona van, ott a valóságban még tizet sem találhatni. Ez a csekély szám védelmet senkinek sem nyujthat, de arra untig elegendő, hogy tömérdek kárt okozzon. A magyar hadinép elfajulásának az egyedüli oka a rossz és bizonytalan fizetés. *Ezek a szegény emberek már hat év óta egy falat kenyeret s egy fillérnyi pénzt sem kaptak.*[49] A nyomor oly nagy köztük, hogy seregesen renegálnak. Magában Érsekujvárban 250-nél több renegát van, akik mind végházbeli magyar katonák voltak. Ezeket a török néhány hét előtt Kandiába vitette. A szemmel látható nyomor és kétségbeesés miatt a tisztek a katonákat nem is büntetik. Ennek a következménye a teljes zürzavar és Magyarország romlása.

Az is nagy baj — folytatja Kollonics, — hogy a magyar katonaság rendkivül sok helyre van szétosztva s igy a nagyobb erőnek ellent nem állhat.[50] Ezeken az állapotokon változtatni

[49] »Indem diesen armen Leuten schon in das sechste Jahr kein Bissen Brod, noch ainziger Pfennig ist geraicht worden, aus welchem noch die andere Übel alle nothwendig erfolgen müssen.« (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567.)

[50] Dass in so viel Orthen diese ungarische Soldatesca zerstreuter ausgetheilt ist, allwo sie Nutzen zu schaffen zu schwach, aber stark genug böses zu thun.«

kell. Az az egy bizonyos, hogy a magyar katonát nélkülözni nem lehet; mert különben a portyázó törököket senki meg nem fékezi s a hódoltság napról-napra nagyobb mérveket fog ölteni. De az is bizonyos, hogy a mai viszonyok közt meghagyni nemcsak hogy nem tanácsos, hanem káros és veszedelmes.

Kollonics, miután nézetét kellőleg kifejtette, azt ajánlotta, hogy az ő nyitrai fizetési rendszerével tegyenek kisérletet s a szétszórt magyar katonaságot lehetőleg csoportositsák.[51] Erre nézve a következő tervet ajánlotta elfogadásra: Jelenleg — irja — a bányavidéki 11 végházban 2200 huszár van. Ehelyett elegendő, ha csak 1550 huszárt tartanak, még pedig Komáromban 50-et, Semptén 400-at, Nyitrán 400-at, Léván 300-at és Füleken 400-at. A nevezett 11 végházban most 1497 hajdu van. Szerinte elegendő volna, ha Komáromban 297 hajdut, Semptén 100-at, Korponán 100-at, Nyitrán 200-at, Léván 200-at és Füleken 300-at, azaz összesen csak 1197 hajdut tartanának. A huszároknak most havi 4 frt, a hajduknak pedig havi 2½ frt zsoldjuk van; de ha az ő nyitrai rendszerét alkalmazzák, akkor egy huszár havonkint 2 frtba, egy hajdu pedig 1 frt 15 krajcárba kerül.

A haditanács Kollonics javaslatát teljesen magáévá tette s 1669 junius 1-én az udvari kamarához intézett átiratában majdnem szórul-szóra

[51] Kollonics itt megfeledkezett a kis végházak rendeltetéséről; mert a magyar hadinép éppen azért volt annyira megosztva, mivel rendkivül nagy területeket kellett őrizni a portyázó török hadak ellen.

ismétli, a telekosztást is melegen ajánlja, végül a végbeliek fizetését is megsürgeti.[52]

Ugyanakkor a kiküldött commissariusok is szólnak Kollonics tervéről, de őket Kollonics ajánlatából csak a magyar katonaság reductiójának eszméje ragadta meg. Felterjesztésükben (az udvari kamarához) melegen ajánlják a magyar katonaság számának apasztását. *Sőt fölvetik azt az eszmét is, vajjon nem volna-e helyesebb, ha csak papiroson tartanának magyar katonaságot, a valóságban pedig mindnyáját elbocsátanák.*[53]

Az udvari kamara ez eszmét szivesen fogadta. Hamarosan el is határozták, hogy ez ügyben Kolloniccsal és a haditanáccsal conferentiákat tartanak.

Ezalatt a magyar főtisztek mindég veszedelmesebb hireket irogattak a magyar hadinép nagy szenvedéseiről. A haditanács is folyton sürgette a fizetést, sőt ő felsége is kimondotta a

[52] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567. Ex consilio bellico, 1669. jun. 1. A haditanács szerint is a fizetés elmaradása az oka minden bajnak: »weilen aus derselben so lang Ausbleibung alles Übel, nemblich nicht Leistung der Dienst, Beraubung der Christen, Beunruhigung der Türken, Mordt, Verrätherey und Renegirung des Glaubens erfolgt, massen sich in Neuheusel allein über 250 renegirte Gränitzer sollen befunden haben so vor wenig Wochen in Candiam geschickt worden. Also dass hieraus endlich nichts anders als lauther Confusion, Ruin und Verlust des Königreichs zu besorgen ist.«

[53] Közös p. ü. lt. Hung. 1669. junius: »Dahero sich fragt, ob es notwendig die ungarische Völker würklich, oder dergestalt nur auf den Papier zu halten, und ob sich diese Veränderung, Reducierung und Verlegung würdet thuen lassen.«

szót, hogy a szükséget szenvedő magyar végbeliekre nagyobb tekintettel kell lenni.[54]

A sürgetések és a királyi végzések azonban semmit sem értek. Nem volt pénz, s az udvari kamara még kölcsönt sem tudott szerezni. Pedig a veszedelem már komoly jelleget öltött magára. A konstantinápolyi kajmakám ugyanis megjelent az ugyanott lévő császári residens előtt s csupán az ujabb időből több mint kétszáz sérelemmel állott elő. Egyuttal kijelenté, hogy ha e sérelmeket nem orvosolják, a szultán a császárnak hadat üzen.[55] Mondanunk sem kell, hogy a sérelmek mind a magyar hadak portyázásából és fosztogatásából keletkeztek. Ezt bizonyitja az a körülmény is, hogy a török közel 70.000 elhajtott ökör árának megtéritését követelte.

Az 1670. év tavaszán a haditanács ujra megsürgette a fizetést. A veszedelem megszüntetésére — irja — csak egy mód van: fizetni kell a katonát, s ha nincs pénz, kölcsönt kell felvenni.[56] Március hó 24-én a haditanács ujra nógatta az udvari kamarát. A bányavidéki katonák — irja — mindég merészebben beszélnek. Máris kijelentették, hogy ők testvéreik ellen nem

[54] Közös p. ü. lt. 14.567. Ex consilio bellico, 1669. május 2. Ebben az átiratban van őfelsége ezen resolutiója: »auf das nothleidende hungarische Gränitzwesen mehrere Reflexion zu machen, damit die Bezahlung erfolgt«.

[55] Közös p. ü. lt. Ugyanott a haditanács jelentésében.

[56] Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1670. febr. 21. »Das beste Defensions-Mittel is die Gränitz-Bezahlung.«

harcolhatnak, s kétségbeesésből leteszik a zászlót.[57]

Végre hatévi sürgetés után az udvari kamara hozzálátott a fizetéshez. Először is a bányavidéki véghelyek hadinépét akarták elcsendesiteni. A hatévi hátralék helyett azonban csak tizhavi zsoldot szántak nekik, négyhavit készpénzben, hathavit posztóban. A négyhavi zsold 69.347 frt 20 krajcárra rugott. Az özvegyeknek ugyanezen időre 1250 frt járt. A hathavi posztóra 104.021 frtot és az özvegyeknek külön 2000 frtot számitottak. A fizetés 1670 április havában Eszterházy generális és Bercsényi Miklós vicegenerális jelenlétében megkezdődött.[58] A fizetéskor Eszterházy, Bercsényi, Koháry (füleki), Csáky (lévai) főkapitányoknak, továbbá a korponai és a nyitrai kapitányoknak seregdobot és főzászlót is kellett volna adni, de erre egyelőre nem volt pénz.

Azalatt, mig a bányavárosok vidékén a fizetést megkezdték, a közbejött gyászos események miatt a többiek még jó ideig várhattak megvigasztalásukra. A Magyarországba vezetett német katonaságot legnagyobbrészt Felsőmagyarország végházaiban helyezték el, s ahol a magyar hadinép fölöslegesnek vagy veszedelmesnek látszott, azt minden kielégités nélkül elbocsátották. Igy tettek 1671-ben a kassai kétszáz magyar hajduval is. Azokat meg, akiket egyelőre még el nem bocsátottak, meghagyták előbbi nyomorult állapotukban. Az 1671. évi április havában a felsőmagyarországi hadinép alázatos folyamodásában meghatóan festi nyomorát. Kálló, Szatmár, Ónod, Szendrő, Diósgyőr és Putnok

[57] U. o. Ex consilio bellico, 1670. márc. 24.

[58] Közös p. ü. lt. Hung. 1670. ápr. 24. Hofkriegs-zahlambts Bericht.

magyar vitézei együttesen kijelentik, hogy bár hét év óta férfiasan harcoltak a terjeszkedő törökök ellen, zsoldot még sem kaptak. Ma már végső nyomorban sinylődnek; a türhetetlen nyomor arra kényszeritette őket, hogy lovaikat, fegyvereiket és egyéb holmijokat eladják.[59] Kérik tehát őfelségét, szánja meg nyomorukat s fizettesse őket.

Amikor Bécsben a rebellis magyarok nagy részével már végeztek, az ujonnan keletkezett politikai viszonyok hatása alatt a magyar haderő életkérdése ujra napirendre került. Azok, akik ez ügyhöz hozzászóltak, Magyarországnak egytől-egyig szemenszedett ellenségei valának. Tőlük tárgyilagosságot vagy jóindulatot várni nem lehetett. Igy hát nem csoda, hogy a laxenburgi tanácskozásokban a legtöbben a magyar haderő megszüntetése mellett nyilatkoztak. Ezen tanácskozásokban az udvari kamara és az alsóausztriai kamara tagjain kivül résztvettek a haditanács kiküldöttei is. Mivel egyszerre az egész magyar haderőt megszüntetni veszedelmesnek látszott, ugy döntöttek, hogy a felsőmagyarországi, a bányavidéki és kanizsai-báni (mintegy 11.000 főből álló) magyar haderőt, 3000 emberre szállitják le,[60] nyolcezret pedig a szolgálatból elbocsátanak. Mivel a győrvidéki végházakban is 2248 magyar vitéz volt s a laxenburgi tanácskozásokban ezekről nem határoztak, csak ké-

[59] Közös p. ü. lt. Hung. 14.572. »Universi confiniorum regni Hungariae superiorum, utpote Kálló, Tokaj, Szatmár, Ónod, Szendrő, Diósgyőr et Putnok milites praesidiarii«. — »Arma — irják — equos, caeterosque militares apparatus nostros ob hoc telum necessitatis intolerabile distrahere, vitamque miseram taliter redimere necessitati sumus.«

[60] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.572.

sőbb mondották ki, hogy a győrvidéki hadinép létszámát is leszállitják 1000 emberre. I. Lipót a laxenburgi tanácskozások alkalmával hozott határozatokat 1671 dec. 11-én szentesitette.[61] A magyar haderő reductiójával egyidőben mind a katonák, mind a magyar tisztek fizetését alaposan leszállitották. A német katonaság ellátása és fizetése a régiben maradt.

Hogy a magyar katonaság fizetésének leszállitásáról fogalmat szerezhessünk, itt adjuk a *bányavidéki* magyar hadinép létszámát a régi és az uj fizetéssel.[62]

Rangfokozat:	Régi fizetés magyar pénzben havonkint :	Uj fizetés német pénzben havonkint :
1 kerületi főkapitány (generális)	750 frt — kr.	300 frt — kr.
1 hadnagy (vicegenerális)	370 „ — „	150 „ — „
5 főkapitány à 130 frt	650 „ — „	400 „ — „
5 vice-főkapitány (obristlieutenant) à 65 frt	365 „ — „	200 „ — „
11 huszárkapitány à 52 frt	572 „ — „	330 „ — „
21 hadnagy (lieutenant) à 26 frt	546 „ — „	252 „ — „
21 zászlótartó à 16 frt	336 „ — „	168 „ — „
21 őrmester à 9 frt	189 „ — „	126 „ — „
21 trombitás à 7 frt	147 „ — „	126 „ — „

[61] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.576. Ex consilio bellico, 1671. dec. 22.

[62] Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.583. Aufsatz, was der hungarischen Mannschaft an denen gesambten hungarischen Gränitzen, sowohl der alten als auch der neuen Einrichtung nach, auf zwei Monat Soldt in Geldt abzuführen wäre . . . stb.

Rangfokozat:	Régi fizetés magyar pénzben havonkint :	Uj fizetés német pénzben havonkint :
61 káplár à 6 frt	366 frt — kr.	244 frt — kr.
1957 közhuszár à 4 frt	7828 „ — „	5971 „ — „
100 komáromi huszár a várparancsnokkal és a tisztekkel	855 „ 20 „	684 „ 16 „

Gyalogság:

14 vajda (sambt seinen Jungen) à 20 frt	280 frt — kr.	140 frt — kr.
14 hadnagy (lieutenant) à 15 frt	210 „ — „	112 „ — „
14 zászlótartó à 10 frt	140 „ — „	70 „ — „
28 dobos à 3 frt 45 kr.	105 „ — „	70 „ — „
126 tizedes (rottmaister) à 3 frt 45 kr.	472 „ 30 „	315 „ — „
1218 közhajdu à 2 frt 30 kr.	3045 „ — „	2436 „ — „
297 komáromi hajdu (naszádos) a tisztekkel együtt	1009 „ — „	807 „ 12 „
78 tüzér	808 „ — „	624 „ — „
38 rendkivüli alkalmazott	447 „ 30 „	357 „ 36 „
Összesen	19450 frt 60 kr.	13882 frt 64 kr.

A reductio alkalmával a magyar hadinép már nagyon meggyengült számban. Százan és százan odahagyták zászlaikat, hogy az elviselhetetlen nyomortól meneküljenek. S mivel helyökbe másokat nem fogadtak, a meglevő haderő a török portyázások ellen elegendő védelmet már nem nyujthatott. Hogy e hadinép számáról és beosztásáról világos áttekintést szerezhessünk, itt adjuk a magyar királyság magyar haderejének összeirását a reductio előtt. Ez az összeirás akkor

készült, mikor a végházak részére a tiz havi fizetést (öt havit pénzben, öt havit posztóban) kiosztani szándékoztak. A reductio alkalmával ezt az összeirást használták alapul.[63] Hadinépünk tehát 1672 előtt igy oszlott meg:

Bányavidéki végházak Komárom nélkül:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Sempte	200	—	—	1	1095	30
Sellye	100	—	—	—	496	—
Nyitra	400	200	—	4	2747	30
Tapolcsány	100	100	—	—	794	45
Lipótvár	100	—	—	—	496	—
Léva	300	200	2	9	3252	30
Korpona	200	200	—	4	1718	—
Kékkő	100	100	—	—	794	45
Fülek	400	300	26	11	3381	15
Szádvár	25	28	—	—	175	—
Dévény	100	100	—	—	794	45
Összesen:	2025	1228	28	29	15744	40

Győri végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Győr	303	269	30	9	2265	13
Szentmárton	—	50	1	—	124	60
Csesznek	14	51	3	—	199	60
Pápa	200	250	11	5	1627	—
Veszprém	197	300	9	2	1606	—
Tata	50	100	7	2	311	40
Keszthely	100	100	1	1	844	20
Tihany	20	50	1	1	275	25

[63] Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.579 Berdóczy István jelentése a nemes kamarához, 1672. szept. 4.

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Vázsony	40	74	2	1	419	15
Szigliget	10	25	—	—	225	—
Csobánc	20	25	—	—	171	15
Összesen:	954	1294	65	21	8068	48

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Komárom	100	297	30	25	2376	15

Kanizsai végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr
Körmend	150	100	—	—	1444	50
Egerszeg	300	150	4	5	2016	15
Pölöske	30	70	1	—	361	45
Egervár	25	50	1	—	269	37
Lövő	46	42	—	—	321	30
Zalavár	15	100	—	1	354	15
Szgyörgyvár	25	40	—	—	218	45
Szentgrót	25	50	1	1	273	37½
Wöhr (?)	16	20	—	—	116	30
Lenti	100	100	—	2	782	30
Szécsisziget	50	100	1	—	529	15
Alsólimbach	50	50	—	—	379	15
Kányavár	—	15	—	—	38	45
Összesen:	832	887	8	9	7104	09½

Muraköz:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Domosics és Dornisko	100	100	—	1	761	45
Goricsán	—	50	—	—	140	—
Kottori	—	100	—	—	280	—
Légrád	50	200	—	—	760	—
Összesen:	150	450	—	1	1941	45

Báni végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
A báné (leib-kompanie)	100	—	—	1	1174	30
Wrest	50	50	—	—	502	11¼
Werkisevink	50	50	—	—	502	11¼
Sredisko	50	50	—	—	502	11¼
Pokupsko	50	50	—	—	502	11¼
Összesen:	300	200	—	1	3172	75

Felsőmagyarországi végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Kassa	—	200	16	4	916	48
Szendrő	350	150	5	3	1238	45
Ónod	350	200	2	3	1463	48
Putnok	002	100	2	3	1003	—
Diósgyőr	109	100	1	2	649	—
Tokaj	100	100	2	—	748	45
Kálló	200	200	1	5	1377	—
Szatmár	200	200	5	4	1579	15
Összesen:	1509	1250	34	24	8975	01

Volt tehát összesen 5870 huszár, 5606 hajdu, 165 tüzér, 110 rendkivüli alkalmazott, azaz 11751 fő, melynek egy havi zsoldja

magyar pénzben	47400 frt	33½ kr.
német pénzben	39818 „	40 „

A reductio végrehajtására a terv már 1671. április 3-án készen volt. E terv szerint a szolgálatban hagyott hadinép igy oszlott meg:

Győrvidéki és balatoni végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Győrött két huszárkapitány és egy vajda alatt	150	766	100	298	45
Szentmártonban egy hajduhadnagy és egy tizedes alatt	—	—	18	63	45
Csesznеken egy őrmester alatt	10	45	20	52	30
Pápán	100	496	90	272	30
Veszprémben	100	496	90	272	30
Tatában egy huszárhadnagy és egy vajda alatt	40	201	40	128	45
Keszthelyen egy huszárkapitány és egy vajda alatt	50	267	40	123	45
Tihanyban egy huszárhadnagy és egy hajdu zászlótartó alatt	15	82	30	85	—
Vázsonyban	25	124	30	85	—
Szigligeten egy hajduhadnagy alatt	5	20	20	63	45
Csobáncon	5	20	20	63	45

Bányavidéki végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Komárom	50	238	100	298	45
Sempte	100	496	50	150	—
Nyitra	100	496	100	298	—
Léva	100	496	50	150	—

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdú	Zsoldja frt	kr.
Fülek Ajnácskővel és Somoskővel együtt	150	735	200	597	30

Kanizsavidéki végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Egerszeg	150	740	100	298	45
Lövő	30	147	15	40	—
Zalavár	25	124	50	155	—
Szentgyörgyvár	—	—	15	38	45
Wöhr	—	—	15	50	—
Szentgrót	15	65	25	77	30
Lenti	100	496	50	150	—
Szécsisziget	30	156	40	116	15
Alsólimpach	—	—	15	51	15
Kányavár	—	—	15	51	15
Muraköz	50	238	80	233	45
A bán népe	100	496	80	233	45

Felsőmagyarországi végházak:

	Huszár	Zsoldja frt	Hajdu	Zsoldja frt	kr.
Kassa	50	272	—	—	—
Szendrő	100	496	100	298	45
Ónod	70	347	100	298	45
Putnok	40	227	50	150	—
Diósgyőr	40	227	50	150	—
Tokaj	50	272	50	150	—
Kálló	50	272	50	150	—
Szatmár	100	496	100	298	45

Eszerint tehát a győri és a balatoni végházakban volt 500 huszár és 498 hajdu havi 4027 frt zsolddal, a komáromi és bányavidéki vég-

házakban 500 huszár és 500 hajdu havi 3955 frt 15 kr. zsolddal, a kanizsai és báni végházakban 500 huszár és 500 hajdu 3958 frt 15 kr. havi zsolddal és a felsőmagyarországi végházakban 50 huszár és 500 hajdu havi 4105 frt 15 kr. zsolddal.

Az uj fizetési rendszer és a kidolgozott beosztási terv szerint a hadfizetőmesterek és a mustra-mesterek a reductiót az 1672. év nyarán kezdték meg. Vagyis akkor fogtak e veszedelmes munkához, mikor egész Felső-Magyarország forrongásban állott, mikor a nagy fizetetlenség miatt kétségbeesett katonáinkról azt jelentették, hogy *az Istent nem várják oly szivesen, mint az erdélyi hadat.*[64] A reductio nehézségét és veszélyességét az a körülmény is növelte, hogy a hat-hét évi zsoldot váró katonáknak az elbocsátáskor végkielégitésül csak két havi zsoldot szántak és a szolgálatban megmaradtaknak is csak ennyit adtak.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, könnyen elképzelhetjük, minő megrázó jelenetek játszódtak le, mikor 7—8000 régi harcedzett vitéznek koldusbotot adtak a kezébe s mikor a magyar katonaságot meggyalázó császári végzéseket felolvasták! Tul a Dunán és a báni végházakban Lueger Vilmos hadfizetőmester hajtotta végre a reductiót. Batthyány Kristóf generális, bár köszvénye miatt alig tudott járni, a császári végzések végrehajtására készségesen vállalkozott.[65] Luegerrel együtt sorba járták a végházakat s a kijelölt számon kivül a többi katonát két havi zsolddal elbocsátották. Az elbocsátottak között 927 hajdu és 302 huszár volt. Ezeket azzal az

[64] Lueger jelentése. Közös p. ü lt. Hung. fasc. 14.579.

[65] U. o. Lueger jelentése.

igérettel kecsegtették, hogy nemsokára ismét szolgálatba léphetnek. A megmaradott hadinép főtisztjei Luegernek kifejtették, hogy ennyi emberrel lehetetlen a török portyázásokat megakadályozniok; mert hiszen a török Kanizsa várából 2—3000 emberrel szokott portyára indulni, s ők az összes végházakban együttesen most csak ezeren lesznek. Erősen kikeltek a fizetés leszállitása ellen is. Minderre Lueger csak annyit felelt, hogy ami panaszuk van, adják be őfelségéhez.[66]

Az elkeseredett tisztek közül többen letették a kardot. Orehóczy vicebán is lemondott katonai tisztéről s a báni hadinépet egy 30 frt fizetésü egyszerü kapitányra bizták.

A meghagyott katonaságnak kihirdették, hogy ezentul minden negyedévben pontosan fizetik. a katonák ez igéretben nem biztak, uj esküt tenni nem akartak. Végre Lueger ugy egyezett meg velök, hogy egyelőre csak szent Mihály napjáig tegyék le az esküt. Ez junius 18—22. napjai között meg is esett.

A felsőmagyarországi rekuctiónak semmi eredménye sem lett; mert mikor a katonák meghallották, mi készül ellenök, legtöbben a felkelőkhöz állottak.[67] A bányavidéki végházakra ezután került volna a sor. De itt már oly nagy volt a forrongás és oly sok katona otthagyta a

[66] Közös p. ü lt. Hung. fasc. 14.575. A felső-magyarországi 2500 magyar katona reductióját 1000-re a király a haditanács átirata szerint 1671. dec. 22-én resolválta. Végrehajtására két commissariust küldtek.

[67] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.579. Ex consilio bellico, 1672. szept. 16. A haditanács a katonáknak még fizetést sem mert adatni, mert — ugymond — a rebellisek nem fizetést, hanem kötelet érdemelnek.

szolgálatot, hogy a reductio végrehajtására egyelőre gondolni sem lehetett. Az 1672 évi szept. 16-án a haditanács már azon igyekezett, hogy a bányavidéki végházak népét a ribilliótól valahogy elvonja. E célból meghagyta Eszterházy generálisnak, hogy az összes hadinépet vonja magához és szálljon táborba.[68]

A haditanács rendeletére Eszterházy azt felelte, hogy ő szivesen száll a mezőre, de nem hiszi, hogy egyetlen katona is kövesse. Előbb tehát fizessék a hadinépet, mert különben nem engedelmeskedik.[69]

Megjegyezzük, hogy a bányavidéki katonaság reductiójára nem is volt nagy szükség, mivel száma már ugy sem sokkal több volt ezernél. De még ezt a nehány embert sem akarták megtartani.

A magyar katonaság elbocsátásának főszerzői: Lobkovitz, Hocher, Lamberg, Montecuccoli, Dietrichstein, Czernin, Waldstein, Pötting és Sinzendorf eközben folytatták tanácskozásaikat. Ők már előbb elhitették a felséggel, hogy ha az eddigi magyar haderő helyett csak 3000 magyar katonát tartanak, a fegyelem javul s az ország védelme biztositva van. »Dieses Werk — irják — tanquam fundamentum der künftigen Gränitz-Defension und Sicherheit.« A háromezer magyar katonát — irják 1672 március 29-én kelt hosszú jelentésükben — ezentul német módra kompániákba kell fogni s belőlük ezeret Felső-Magyarországban, ezeret a bányavidéki végházakban és ezeret tul a Dunán kell tartani. Több magyarra

[68] Ugyanott.

[69] Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.526. »grosser Abusus vorgeloffen, und denen Soldaten das Proviant an Brod, Wein und Saltz etc. in gar zu hohen Wert solle«.

nincs szükség; de ezeket negyedévenkint, minden levonás nélkül, rendesen kell fizetni. Eddig ugyanis gyalázatosan fizették, s a posztót, a kenyeret és a sót méregdrágán adták nekik.[70]

Ugyancsak az urak a reductio után igy irnak őfelségéhez: Felséged elhatározta, hogy a magyar katonaság fizetését leszállitja s az eddigi létszámot 3000-re redukálja. A rendezés megtörtént s az elbocsátott katonáknak (hat-hét évi helyett) kéthavi zsoldot adtak. *A felsőmagyarországiak azonban mind a lázadókhoz álltak,*[71] s a ribillió ott mindent elsöpört. A bányavidéki népet ekkor Eszterházyval a táborba vezettettük, hogy a lázadókhoz ne csatlakozhassanak. Ezeknél a reductio még nem történt meg, de most okvetlenül végre kell hajtani.[72]

Miután a király kivánságára egy ügyben julius 15-én (1673) még egy gyülést tartottak, ott kimondották, hogy a bányavidéki magyar katonaságot is redukálni kell. Egyuttal elhatározták, hogy »*ad evitandum odium nationis*« a megmaradt 3000 magyar katonát ezentul évenkint fizetik, még pedig felében posztóval; *a 21 frtos posztót ezentul 48 frt helyett 40 frtban adják a katonáknak* és nem brabanti, hanem bécsi rőffel mérik.[73]

Alig hogy a reductio megtörtént, már is mu-

[70] »In Oberungarn aber nit allein die Abgedankte, sondern auch diejenige, welche man gegen Darreichung der zwei Monat Soldt in Diensten behalten, zu denen Rebellen geschlagen«.

[71] Ezt a referádát a nevezettek 1673-ban május 4-én I. Lipót előtt felolvasták, s ő meghagyta, hogy ez ügyben még egy gyülést tartsanak.

[72] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583.

[73] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.577. A meghivás czélját igy irják meg neki: »in aggiustando opere novarum impositionum sive gabellarum loco noviter introductae repartitionis«.

tatkoztak következményei. Az elbocsátott magyar katonák helyett a végházakat németekkel rakták meg. Szatmárba 3040, Patakra, Tokajba és Ecsedbe együtt 3045, a többi felsőmagyarországi helyekre pedig (Kassa, Eperjes, Murány, Szendrő, Putnok, Szádvár, Bártfa, Sáros, Füzér, Kisvárda és Balog) 4910 német katonát küldtek. Mivel a napról-napra növekvő német katonaság ellátását Magyarországra akarták háritani, a nemrég behozott repartitio helyébe uj impositio tervét kellett kidolgozni. Erre a célra már 1671 julius 18-án Zichy István kamaraelnököt is Bécsbe hivatták. Mivel a tanácskozások alkalmával a porták számáról ujabb összeirás nem volt kéznél, alapul az 1647—1648-iki összeirást vették. Kimondották, hogy a mostani *Verpflegungs-Repartition*-t eltörlik s a német katonaság ellátására behozzák az accisákat és az impositiót. A német katonaság ellátására a számitások szerint 436.002 frt 45 kr. kellett. A 32 vármegye között ezt akkép akarták felosztani, hogy a régi 7215 porta mindegyikére 60 frt 43 dénárt vetnek ki évenkint. Ha pedig ez lehetetlen, ugy a portákat csak évi 40 frttal sujtják, és a többit az accisákból pótolják.

Ezen impositiók kivetésére azonban szükséges volt a porták ujabb összeszámitása. Ezt a munkát a felség egész Felső-Magyarországban Spankaura és Joanelli kamaragrófra, Alsó-Magyarországban pedig Heisterre és Zichy Istvánra bizta.[74]

Egyuttal 1672 május 25-én kiadta az accisákra vonatkozó rendeletét is. A repartitiók miatt — mondja Lipót — rengeteg sok volt a panasz. Atyai jóindulata és veleszületett kegyessége arra

[74] Közös p. ü. lt. Hung. 14.577. Ex consilio bellico, 1672. május 25.

inditották őt, hogy ezek helyébe az accisákat hozza be. Az uj rend 1672 junius 1-én kezdődik.[75]

Az uj rendnek, azaz a reductiónak második hatása abban nyilatkozott, hogy a felkelők ügye egyszerre hatalmas lépéssel előre haladt. Az elbocsátott 7—8000 jó vitéz ugyanis majdnem kivétel nélkül a felkelőkhöz csatlakozott. A harmadik hatás az volt, hogy a török kénye-kedve szerint kalandozhatott; mert a német katonaság fel nem tartóztatta. A gyalogságnak ugyanis a törökökkel szemben alig lehetett hasznát venni, lovasság meg kevés volt, s még ez a kevés sem ismerte a török harcmódját. Egyszóval a bécsi kormányszékek hamarosan meggyőződtek róla, hogy a magyar katonaság elbocsátásával óriási baklövést követtek el. S mikor ez országszerte világossá lőn, a hibát egyik a másikra igyekezett tolni. Bünbaknak az alsóausztriai kamarát tették meg, mivel ez sürgette legjobban, hogy az egész magyar katonaságot elbocsássák.

De nemcsak az elbocsátott katonákkal volt baj. A megmaradottak is erősen mozogtak, s attól lehetett tartani, hogy valamennyien a felkelőkhöz csatlakoznak. Az igéreteket ugyanis, amiket a reductio alkalmával tettek, nem tartották meg. Elmult az első negyedév, azután utána a második és a többi, de a magyar katona hiába várta fizetését. A nyomor ismét eltürhetetlenné lett. Felső-Magyarországból Volkra gróf jelenti, hogy a magyar katonaság hihetetlen nyomorban sinlődik, csapatosan betegednek és halnak, s ha a bajon

[75] Az uj rend szerint a városokban minden mázsa hus után 30 krt (50 dénárt), minden csöbör bor után 18 krt (30 dénárt), minden csöbör pálinka után 30 krt (50 dénárt) és minden csöbör sör után 9 krt (15 dénárt) szednek.

nem segitenek, ujabb zavarok támadnak.[76] Horvátország rendei 1673 tavaszán szintén a hadinép végtelen nyomoráról értesitik a haditanácsot.[77]

A bányavidéki végházak ügyében még Eszterházy Pál generális adta elő a panaszokat. Oly hihetetlen a nyomor — irja 1673 szept. 25-én —, hogy a katonáknak lehetetlen tovább szolgálniok. Magában Ujvárban — ugymond — több török van, mint magyar az összes bányavidéki várakban. *Pedig amellett a magyar katonaság napról-napra fogy, mert a meghaltak és a csatában elesettek helyébe ujakat fogadnunk nem szabad. Szegény magyar katonák már teljesen elveszitik bizalmukat s az a hitük, hogy őket teljesen meg akarják semmisiteni! Az utóbbi 14 év alatt csak 17 havi fizetést kaptak.*[78] És ezen megfogyatkozott, szegény néppel szemben ott állanak a hatalmas török végházak: Ujvár, Surány, Esztergom, Párkány, Nógrád, Hatvan, Hollókő, Buják, Szécsény, Vác és Eger. A német

[76] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583. 1673. okt. 11. »wasgestalt — irja Volkra — die Soldaten so über der Theis liegen, häufig anfangen zu erkranken und zu sterben, auch eine neue Revolte und grosse Confusion durch der Soldaten Excessen in Oberungarn zu besorgen.« A magyar katonaság itt az utóbbi nyolcz év alatt csak két havi fizetést kapott.

[77] Ugyanott. Status et Ordines Regnorum Croatie et Sclavoniae ad consilium bellicum.

[78] Közös p. ü. lt Hung. fasc. 14.583. »quin imo —irja — in dies deficiunt, nam eorum loco qui aut morbo extincti sunt, aut gladio hostili occubuere, alios inscribere per expressum consilii bellici mandatum vetamur. Sicque in dies pauciores reddimur, adeo quidem, ut in nonnullis confiniis vix tot reperiantur milites, qui ad custodiam sufficiant, quod ipsimet confiniarii miseri videntes, animis plane deficiunt, neque aliud sibi persuasum habent, quam quod totaliter exterminari debeant«.

várőrségek, bár azelőtt mindég a magyar generális hatósága alá tartoztak, most hallani sem akarnak a függésről.

Ugyanekkor a kanizsai végházak hadinépe is előadta panaszait. Öt év óta — irják — csak két havi zsoldot kaptak. Nyomorult életüket már nem birják fenntartani, mert nincs mód, hogy a szegény katona munkát kapjon és kenyeret szerezhessen. A tisztek sem birnak megélni a nagymértékben leszállitott fizetésből. Az őrködés majdnem lehetetlen, mivel némely végházban csak 15 hajdut hagytak.[79]

A baj tehát, amint látjuk, mindenütt nagy volt. Ha idejében hozzáfognak az orvosláshoz, talán még segithetnek vala az állapotokon. De Lipót tanácsosainak gőgje és elbizakodottsága nem engedte, hogy az egyszer badarul kiadott rendeleteket visszavonják s a magyar haderőt visszaállitsák. E helyett ide-oda kapkodtak, s fél-

[79] Közös p. ü. lt. Hung. 14.583. A kanizsai végházak meginditó folyamodásából (érkezett 1673. szept. 2-án) adjuk itt e néhány sort: »Extrema nos premit rerum penuria, vitaeque sustentandae conditio prorsus miserabilis; confinia funditus per hostes destructa, loca circumjacentia usque ad ipsa praesidia Turcica in cineres redacta, populi absumpti, ommibus bonis nostris mobilibus et immobilibus privati sumus; nullus laborandi militibus modus vel occasio, civitates enim et loca populosa lange nimium a nobis absunt, terra deserta et vasta solitudine circumsepti, in confiniis haeremus; excursiones severissime prohibentur, stipendia interim nulla pendentur; hinc milites omnibus vitae mediis destitutos in confiniis continendi modus impossibilis, hinc in vetita quoque latrocinia prolabuntur, hinc publicae quietis jactura, hinc pacis Turcicae raptura, et inevitabile maiestatis, regni et provinciarum imminet detrimentum.«

rendszabályokkal igyekeztek a további bajoknak elejét venni.

*

A magyar haderő reductiója két fontos következményt vont maga után. Bár mindkettő előrelátható volt, Lipót elvakult tanácsosai ezek gyors bekövetkezésére még sem számitottak. A bujdosók ügyének Bécsben ekkor még valami nagy jelentőséget nem tulajdonitottak, mert nem sejtették, hogy mivé növi ki magát. Az elbocsátott végbeliek ezreiben azonban a bujdosók ügye nem remélt támaszt nyert.[80] Azután a felkelőkhöz igyekeztek azok a végbeliek is, akiket ugyan megtartottak, de akiknek fizetéséről nem gondoskodtak, s igy ugyszólván kényszeritették őket, hogy a bujdosókhoz álljanak. Nem kell hinnünk, hogy mindezeket azok az eszmék terelték a felkelők táborába, amelyeket a bujdosók főbb emberei hirdettek. *Az éhező végbeliek legtöbbje a megélhetés módját kereste.* De ezenkivül német-gyülöletük is bosszuért lihegett. Az elbocsátásuk miatt érzett szégyen és düh ugyanis a németek iránt való gyülöletüket még jobban fokozta. Bizonyos tehát, hogy a felkelők ezeknél elszántabb és fanatikusabb hadinépre szert alig tehettek.

A reductio másik következménye már jóval veszedelmesebb volt. A régi harcedzett huszárok elbocsátásával a törökök vérszemet kaptak s a behódoltatást oly merészen kezdték üzni, hogy a legrosszabbtól lehetett tartani. Nem is csoda,

[80] A magyar haderő reductiója nálunk ismeretlen lévén, iróink e fontos ügy ismertetését a kuruczvilág tárgyalásánál teljesen mellőzik.

hiszen magában Érsekujvárban több török volt,[81] mint a bányavidéki összes végházakban magyar. Azután Érsekujváron kivül ott álltak a hatalmas török végházak: Surány, Esztergom, Párkány, Nógrád, Szécsény, Vác, Hatvan, Hollókő, Buják és Eger. A Kanizsával szemben lévő végházak területén ugyanily állapotok voltak. A kanizsai basa alatt 5400 török állott,[82] holott a Kanizsával szemben lévő *tizenhat* magyar végházban a reductio után összesen csak 800 ember volt! S ennek a 800 embernek kellett védeni Stájerországot, Alsóausztria egy részét; ezeknek kellett a Drávától a Balatonig s onnét a Rábáig az összeköttetést fenntartaniok.

Magyarország keleti részeiben a redukció után magyar katona alig maradt. E részeken a *császár pártján* csak a hajdu-városok küzdöttek. Velök együtt harcolt a *Barkóczy István*-féle huszárezred, melyet a reductio után Barkóczy csak nagy küzdelemmel tudott összetoborzani. A Barkóczy-féle ezred eleinte nyolc kompániából állott, de 1677-ben a császárhoz pártolt *Kende Márton* és *Jaksó Dénes* kapitányok századaival tiz kompániára egészittetett ki. Ez az ezred kitünő tisztek alatt állott. *Kiss Balázs, Kiss Ferenc, Csathó Albert, Hamar István, Barkóczy István* és öccse *Barkóczy Sándor* kapitányokról egész legendák maradtak ránk. Mikor I. Lipót 1673-ban a Barkóczy-ezred nehány vitézének Kállón, Nagy-Géresen, Királyhelmeczen, Balkányon, Bogdányon, Agárdon, Kisfaludon, Kemecsén, Szernyén és Ber-

[81] Eszterházy Pál jelentése, 1673. szept. 25. Közös p. ü. lt. Hung fasc. 14.583.

[82] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. Brevis informatio de statu confiniorum ante — Canisia.

czelen birtokokat adományozott,[83] a megjutalmazott vitézeket *ő maga is hősöknek mondotta.* A megjutalmazott hősök ezek voltak: Nagyszeghy Gábor, Domby György, Nagy István, Juhász Benedek, Magyar Mihály, Fábián János, Sajtos Demeter, Kiss Ferenc, Győry István, Kiss Péter, Pap Mátyás, Alvinczy János és Lászkay Miklós. Az agyongyalázott magyar hadinépben tehát még Lipót nyilatkozata szerint is akadtak hősök.

A Barkóczy-ezred hirneve sehogy sem tetszett a német generálisoknak. Strassoldo, Walsegg és mások igyekeztek is azt befeketiteni. Bécsben azután sokszor azt sem tudták, hogy a Barkóczy-ezred a labancok részén vagy a magyar párton küzd-e? Az *Inquisitions-Commission* egyik jelentése például azt irja, hogy »Barkóczy Istvánban, akit egy ezred élére állitottak, nem igen lehet bizni, mikor több bort ivott, maga is igy kiáltott: *ha feleségemnek az esze nem állna utamban, már régen a felkelőkhöz repültem volna!*« Ezért a német biztosok őfelségének melegen ajánlották, hogy Barkóczy hatalmát mennél jobban nyirbálja meg: »damit seine Macht dergestalt temperirt werden möchte, dass er (t. i. Barkóczy) aber auch wolte, nicht sonderlich schaden könte, welches wür so wohl von ihm, als allen andern

[83] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.586. 1673. ápr. 23. Bár az ezred parancsnokának, Barkóczy Istvánnak vicegenerálisi rangja volt, a német generálisok, ahol csak lehetett, mellőzték őt. Igy az 1673. évi deczember havában csak havi 80 frt zsoldot akartak neki adni, holott már azelőtt havi 400 frt fizetése volt. Erre a haditanács 1673. decz. 11-én havi 300 frtot rendelt neki, Barkóczy Sándornak pedig havi 100 frtot. (Ex consilio bellico, 1673. decz. 11.)

Nationalibus, insonderheit der Miliz als ein universale verstanden haben wollen«.[84]

A Barkóczy-ezred mellett — mint emlitők — a labanc érdekeket még csak a hajduvárosok támogatták. Hogy a hajduvárosok népét a király hüségében megtarthassák, Spankau generálist 1672 tavaszán Szoboszlóra küldték, hogy ott Barkóczyval tanácsot tartson. Az összejövetel alkalmával Spankau a hajduvárosokkal is tanácskozott. A tanácskozás tárgya a törökök terjeszkedésének megakadályozása volt. E célra az egymástól jó távolra fekvő hajduvárosokat egymáshoz közelebb akarták telepiteni. A terv szerint a szoboszlaiaknak Rakamazra, a vámospércsieknek Királytelekre és a hadháziaknak Nagyfalura kellett volna telepedniök. Ha az áttelepités megtörténik, a hajduvárosok három óra alatt fegyveresen összejöhetnek és a törökkel szembeszállhatnak.

Spankau 1672 március 26-án már jelenti a haditanácsnak, hogy az érdekelt hajduvárosok beleegyeztek az áttelepitésbe s bármikor készek régi lakóhelyeiket elhagyni.[85] Rakamaz most — irja Spankau — teljesen puszta, mert tizenkét év előtt itt ütött tábort De Souches. Nagyfalu Hartyányi kamaratanácsos tulajdona. Királytelek pedig Csáky Istváné.

Spankau tervét a haditanács is, meg őfelsége is jóváhagyták. 1672 április 24-én a magyar

[84] Walsegg báró és Zehetner báró jelentése a felsőmagyarországi végházak állapotáról. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665.

[85] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.575.

kamara már rendeletet kapott,[86] hogy az emlitett helységek tulajdonosaival titokban kezdje meg az alkudozást.

Ismervén a későbbi fejleményeket, könnyü megmondanunk, hogy ez a terv, megvalósulása esetén, sem sokat használt volna a császáriaknak.

Mivel a reductio alkalmával a báni katonaság számát is leszállitották, a Mura mentén a védelmet az ugynevezett *szabad lovasok* (liberi *frayrayter* nuncupati) teljesitették. Ezek a légrádi kapitányság alá tartoztak s számuk 1674-ben 850-re rugott. Régente ezek a szabadlovasok is jóval többen voltak. Kenyerüket gazdálkodással és kereskedéssel szerezték meg. A Muraközben »a sövényen kivül« *Bulya-hegyalja* nevü mezejük, Uj-Zerinvár mellett pedig *Szanyár* nevü birtokuk volt. Mikor őket is repartitio alá vették, birtokaikból megélni többé nem tudtak, s ezért a török áruk után harmincad-mentességet kértek. Az 1674. évi augusztus 22-én ezt részben meg is kapták.[87]

Mindezek a csapatok még a végházak között lévő vonalak és a csardakok őrzésére sem voltak elegendők. Az országba hozott német katonaságnak még elég teendőt adott a kurucok folyton

[86] »Sua maiestas ad expositionem praefati consilii bellici clementer resolverit, liberos haydones in partibus superioribus degentes, pro majori sua securitate et arctiori conjunctione sedes suas haydonicales ad certas terras Rakomaz, Királytelek et Nagyfalu translaturos«. (Közös p. ü. lt. fasc. 14.575.)

[87] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.585. Megemlitjük, hogy a vasmegyei *őrségiek* (speculatores regales) ez évtizedben többször megkisérelték régi szabadságaik visszanyerését. A hatalmas Batthyány család ellenében azonban semmire sem mentek. (Ez ügyre vonatkozó iratok a közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.605.)

növekedő hatalma. A törökök rablásainak és portyázásainak megakadályozására tehát nem maradt haderő. S itt érezték leginkább a magyar könnyü lovasság hiányát. Már a reductiót követő esztendőben is akadtak ugyan egyesek, akik a királyt a magyar lovasság visszaállitásának szükségességére figyelmeztették, maga *Ampringen Gáspár* 1675 junius 3-án szintén ajánlotta Lipótnak a magyar könnyü lovasság szaporitását,[88] s Komárom és Guta megerősitését is sürgette a török ellenében,[89] de az ilyen tanácsok Bécsben siket fülekre találtak.

A magyar katonaság visszaállitása helyett tehát azokhoz az eszközökhöz fordultak, amiket már a Bocskay, Bethlen és Rákóczi felkelésekor is sikerrel használtak. Azaz horvát és rác csapatokat szerveztek a magyarok ellen. Már az 1672. év végén, közvetlenül a reductio után, megbizták Pálffy Károlyt, hogy egy horvát-magyar lovasezredet toborozzon.[90] Követte ezt a *Collaldo*, a *Kéry*-féle horvát ezredek,[91] továbbá a *Fejérpataky*-féle horvát szabad zászlóalj felállitása. E horvát csapatok legnagyobb részét a bányavárosok vidékén helyezték el. Komáromba és Győrbe, ahol a naszádosok mellett I. Ferdinánd óta magyar huszárcsapat állott, rác lovasokat helyeztek, akik egyebet sem tettek, mint a vásárokra

88 *Károlyi Árpád.* A magyar alkotmány felfüggesztése.

89 Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583., 1673. szept. 9. Ampringen Komáromról ezt a megjegyzést teszi: »darinnen gleichwohl neben der Soldatesca viel wackherer Leuth sich aufhalten.«

90 Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.579.

91 A Riccardi de Leka-féle horvát ezredet csak 1683-ban állitották fel.

menő népet rabolták.[92] Az ujonnan verbuvált s gyakorlatlan horvát és rác lovasság nemcsak hogy a magyar huszárságot nem pótolta, de még a huszár névre sem volt érdemes.[93] A magyar huszárt a »*genius populi Hungarici et methodus militandi*« teremté, de ehhez a methodushoz a rác nem értett.

Az ujonnan szervezett horvát csapatokról is kevés jót mondhatunk. Amióta a horvát katonaság egykori bajtársa, a magyar ellen küzdött, régi vitézi hirneve teljesen elenyészett. Ennek bizonyitására éppen a magyarság legnagyobb ellenségei adnak elegendő anyagot. Igy a magyar végházak megvizsgálására kiküldött német biztosok a Pálffy és a Collaldo-féle horvát ezredekről azt irják, hogy azok a közmegvetés tárgyai. »*Legionem Croatorum* — irják Walsegg gróf és Zehetner báró — *Pálffyanam vilipendio, Collaldianam vero plane contemptui et ludibrio haberi, a propriis Collaldianis officialibus*[94] *asseri, ab unica centuria Kiss Balázs*[95] *equitum magistro Barkocziano facile sex centurias Collaldianas profligendas atque in fugam agendas.*« Azután igy irnak a Magyarországban harcoló horvát

[92] A kecskeméti marhatőzsérek egy alkalommal szembeszálltak a Komárom körül kóborló rácz lovasokkal. El is verték őket, s több rácz katonát megkötözve vittek Győrbe. (1676. május 14.)

[93] Az udvari kamara igy ir a rácz huszárról: »weilen das rascianische Volk wan es zu Pferdt dienen solte, keine Reflexion eines sonderbaren Dienstes zu machen ist«.

[94] Ákosházi Sárkány János is itt szolgált mint főstrázsamester.

[95] Az itt emlitett *Kiss Balázs* e század egyik legkiválóbb és legvakmerőbb huszártisztje volt, de állandóan hü maradt a császárhoz.

csapatokról: »A jó barát és az ellenség is elismeri, hogy a horvátok rossz hirben vannak; köztudomásu dolog, hogy mindabban, amit eddig tettek, felségednek sokkal többet ártottak, mint használtak. Legkedvesebb foglalkozásuk a szegény és védtelen nép fosztogatása; még a kassai vásárt is felverték. Nem is igazi horvátok ezek, hanem gyülevész, szedett-vedett rongy nép. Pedig mindnyájan német ellátásban (teutsche verpflegung) részesülnek, holott a jóval olcsóbb magyar ellátás (hungarische verpflegung) mellett kitünő magyar lovasokat lehet kapni, amilyenek Barkóczy emberei«.[96]

Bár a reductio után ilyen és ehhez hasonló jelentések gyakran mentek Bécsbe, ott a magyarellenes hangulatot megtörni nem birták. Nem biztak a magyar katonában s hallani sem akartak a magyar haderő növeléséről, vagy visszaállitásáról. Pedig ha valamivel, ugy ezzel vethettek volna gátat a felkelés rohamos terjedésének, ezzel mérsékelhették volna az oly sokszor hangoztatott »*odium nationis*« növekedését.

Az 1673. évi november 14-én, 15-én és 20-án a magyar kancellár, a magyar kamara elnöke, Heister, Kobb, Selb és Dorsch hosszasan tanácskoztak a magyarországi politikai és katonai ügyek felől.[97] A bajok orvoslására ezek az urak a következő nevetséges javaslatokat tették a ki-

[96] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665. Inquisitions-Commission Relation, 1678. szept. 9. »Dass die herinnen stehende Croathen bey Feindt und Freundt in sehr schlechter Achtung seyen« ... stb.

[97] »Den statum Ungariae in militari, camerali et politico«.

rálynak: Minden rebellis fejért 500-tól 1000 frtig terjedő jutalmat kell adni; a főrebellisek ára 1000 frt legyen. Hogy a felkelők erejét gyengitsék, a rebellisekből egy ezred felállitását is ajánlották, de az ajánlathoz hozzátették, hogy az ezred felállitásától nem sokat lehet várni, mert a rebellisek, ha a verbung-pénzt és a ruhát megkapták, megint odább állnak.[98]

Ezeket az ajánlatokat 1673. nov. 26-án és 27-én Lipót is meghallgatta. Az uj magyar ezred felállitása azonban nem volt inyére s meghagyta, hogy a haditanács e kérdést tovább is fontolgassa. Ugyanekkor Lipót azt is elrendelte, hogy a még meglevő végbelieket »*ad evitandum odium*« fizessék.[99]

A hosszú tanácskozásoknak ez lett volna az egyetlen számbavehető eredménye, de még ezt az egyet sem hajtották végre. A szegény magyar katona számára nem volt pénz, nem volt kenyér. De a németek duskálhattak a portiókban s a kivetett pénzben. Szatmár vára részére három vármegye évenkint 35,000 forintot fizetett s a haditanács és az udvari kamara elnézték, hogy a tisztek ez összeget a maguk céljaira forditják. Strassoldo az executiókkal nagyszabásu üzletet folytatott s egy-egy executió elmaradása fejében 150—500 frtot kapott az illető megyéktől. Szendrőn az italmérés Wesselényi korában még 16,000 frtot jövedelmezett, most a német urak zsebébe vándorolt ez az összeg is.[100]

Képzelhetjük, miféle gazdálkodást üzhettek

[98] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.583.

[99] Ugyanott.

[100] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665. Inquisitions-Commission Relation.

ezek az urak, mikor Spankau egy-egy évre 64,037 öl fát és 193,114 kéve szalmát követelt a felsőmagyarországi megyéken.[101]

Amit Lipót császár és tanácsosai helytelenitették, azt a felsőmagyarországi német generálisok nemcsak veszedelmesnek nem látták, hanem hasznosnak és célszerünek tartották. Ezek a generálisok a megtérő bujdosókat szivesen befogadták, s ha önkényt nem jöttek, pénzzel csalogatták őket. Walsegg gróf jelentése szerint Strassoldo és mások minden átpártoló hajdunak 12 forintot fizettek. A Kálló várába helyezett 100 megtért kuruc fejenkint 15 frtot, a Csengeren és Kisvárdán lévő 200 hajdu pedig egyenkint 20 frtot kapott.

A kényszeritő körülmények hatása alatt 1674 tavaszán már a haditanács is beadta derekát. Mivel Érsekujvárról a török hallatlan garázdálkodást üzött s fenyegetőleg terjeszkedett, a haditanács 1674 április 17-én 500 magyar huszár verbuválását rendelte el.[102] Mivel a veszély ezuttal komolyan fenyegetett, a haditanács gondoskodott róla, hogy rendeletét azonnal végrehajtsák. Az 1674. év juniusában a bányavárosok vidékén már 852 huszár és 786 hajdu volt.[103] A haditanács a huszárokat keveselte, a hajdukat meg sokalta. Ezért még juniusban elrendelte, hogy a huszárok számát 1000-re emeljék, a hajduk számát pedig 213-ra szállitsák le.

Ezidőtől kezdve, hol itt, hol amott, folyton

[101] Ugyanott, fasc. 14.583.

[102] Ex consilio bellico. Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.589.

[103] A komáromi 297 hajdut is ide számitották.

verbuválták a magyar katonákat. Amig a reductio végrehajtása után az összes magyar-horvát és rác katonaság együtt sem tett ki 3000 főt, addig 1676-ban már 4000-en is felül voltak. Mindez azonban csekélység volt a Magyarországon lévő német katonasággal szemben. Az 1676. évben ugyanis Felső-Magyarországon *La Borde, Spankau* és *Herberstein* alatt 7620 gyalog és 3590 lovas állott; Alsó-Magyarországon *Massim, Strassoldo* és *Rittisch* alatt 4290 gyalog és 1237 lovas. Ehhez a »rendkivüli« német katonasághoz járultak az állandóan nálunk lévő *szabad zászlóaljak* 3006 gyaloggal és 514 lovassal. Összesen tehát 20,257 német katona élt a nyakunkon.[104] A következő 1677. évben ez a szám még növekedett, amennyiben a Magyarországon levő összes katonaság száma 28,500 emberre rugott és ebben csak 3935 magyar végbeli és 800 Barkóczy-féle huszár volt. Az összes magyar katonaság tehát 4735 főre rugott.[105]

Ez bizony jelentéktelen szám volt. De Lipót tanácsosainak szemében még ez is szálka vala. A felsőmagyarországi végházak megvizsgálására kiküldött biztosok például igy irnak 1678-ban a királyhoz: »A magyarokban velük született és kiolthatatlan gyülölet ég a németek ellen s Bocskay, Bethlen és Rákóczi példája szerint csak az alkalmat várják, hogy fegyvert ragadjanak. Pedig magoknak is be kell látniok, hogy a töröknek maguk ellent nem állhatnak, *s a németség vére és vagyona nélkül képzelt szabadságuk régen elveszett volna!* Hiszen mihelyt a németek egyik

[104] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.608. Aufsatz den statum militarem betreffend . . . stb.

[105] Ugyanott.

kapun kimennek, a másikon bevonul a török.«[106] Ezután hosszasan fejtegetik a magyar katonaság megbizhatatlanságát, a magyar nemzet geniusát, amely mennél több birtok szerzésében nyilatkozik meg s végül melegen ajánlják I. Lipót őfelségének, hogy *miként 1672-ben, ugy most is szállitsa le a magyar katonaság számát s lehetőleg gyengitse, mert a tapasztalás azt bizonyitja, hogy a magyar nemzeti katonaságban bizni nem lehet.*[107] *Eddig is minden ribillióban résztvett, igy lesz az ezután is. Azért legtanácsosabb lesz, ha őfelsége a magyar katonaságot folyton kevesbiti; és a jelzett okok miatt*

[106] U. o. Hung. fasc. 14.605. »Unstrittig ist, und die selbsten bekennen müssen, was massen die hungarische Nation allein dem Türk zu wiederstehen vill zu schwach sey, also dass ohne der Teutschen Gut und Blut ihre eingebildete Freyheit längst unterdrucket, und gleich anderen zu diesem Königreich gehörigen Landschaften in eine türkische Sclaverei verwendet sein würde.« A mi azt az állitást illeti, hogy ha a német egyik kapun kimegy, a másik kapun a török bevonul, felemlitünk egy teljesen ide illő esetet. Az 1679. év tavaszán két zászló alatt mintegy 400 kurucz gyalogos Breznóbánya elé ért s a kinyittatott kapun át a városba vonult. A másik kapun ugyanekkor a teljes német őrség megszaladt, s Bécsben azt hirdették, hogy 2000 kurucz támadta meg Breznóbányát. (Közös p. ü. lt. Hung. 14.608.)

[107] »Sothane hungarische National-Miliz mehr zu fürchten, als sich darauf zu verlassen ist, allermassen die Erfahrung bezeuget« . . . stb.

amennyire lehetséges, a nemzet kezéből a fegyvert kiragadja.[108]

A biztosok ajánlották azután Lipótnak, hogy az egyházi méltóságokba először idegeneket, majd németeket ültessen. A magyar nemesség hatalmát — irják — szintén meg kell nyirbálni s ezentul egyetlen magyar nemesnek se adjanak fiskális jószágot. A magyar kancelláriát is meg kell akadályozni, hogy nemesi leveleket özönével ne adjon ki. Mostanában ugyanis már csizmadiáknak, kufároknak és cigányoknak is nemességet osztogat.[109]

E jelentés egyik szerzője, Walsegg báró, a szepesi kamara élén állott. Elgondolhatjuk, minő szerepet játszott ott ez ember, aki ilyen tanácsokat adott a királynak.[110] Nem hiába irta Lipótnak, hogy a magyarok őt még a halálnál is jobban gyülölik. Ám ő ezt a gyülöletet meg is érdemelte. De a mi szegény, rongyban csühődő és éhező végbeli vitézeink vajjon mivel szolgáltak rá, hogy Lipót tanácsosai igy irtak még azokról is, akik hivek maradtak a királyhoz? Irigyelni és gyülölni lehet a hatalmast, az elnyomót, de a hazáját s szabadságát vesztett koldus katonákon mi irigyelni és gyülölni való volt?

Emlitők, hogy az 1672-iki reductio alkalmával a végházak már két éve nem kaptak zsoldot.

108 Die Nation-Miliz nach und nach zu verringern, und dieser Nation aus obangeführten Rationibus so vill möglich das Gewöhr aus den Handen zu bringen.« (1678.)

109 Walsegg és Zehetner bárók e rengeteg hosszú jelentése hemzseg az ilyen kitételektől.

110 A magyar kancellária Walsegg bárót hivatalos felterjesztésben *rabló despotának* nevezte 1680-ban.

Akkor megigérték nekik, hogy ezentul évnegyedenkint pontosan fizetik őket. Hogy ez igéretet miképp teljesitették, arra szolgáljon például a dunántuli végházak hadinépének fizetése. *Az 1672. évben két évi hátralék helyett két havi zsoldot kaptak készpénzben és egy havit posztóban.* Az 1673. évben hat hóra készpénzt és tizenkét hóra posztót kaptak; az 1674. és az 1675. évben semmit; az 1676. évben hat hóra posztót és hat hóra készpénzt; 1677-ben és 1678-ban semmit; 1679-ben kilenc hóra pénzt és kilenc hóra posztót; 1680-ban és 1681-ben semmit; 1682-ben kilenc hóra pénzt és kilenc hóra posztót; 1683-ban két hóra készpénzt kaptak; 1684-ben semmit. Az 1672-iki két évi hátraléktól eltekintve, 156 hó alatt csak 34 hóra kaptak zsoldot és 37 hóra posztót.[111] A felsőmagyarországi végházak még rosszabbul álltak. Ezeknek magyar őrsége ugyanis a reductio évétől kezdve 1680 tavaszáig fizetését ugyszólván nem is látta.[112] Emiatt 1680-ban a Barkóczy-ezred letette a zászlókat s a felkelőkhöz készült csatlakozni.[113] A nyomor itt leirhatatlan volt. Pedig a lefoglalt fiskális jószágokból a kincstárnak a katonaság részére visszatartott gabonán és boron kivül évi 80,000 frt jövedelme volt, de sem a gabonából, sem a jövedelemből nem jutott a magyar hadinépnek semmi. A szepesi kamara élén álló Walsegg bárót a magyar hadinép szenvedése meg nem

[111] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.709. Kanisische Gräniz-Bezahlung.

[112] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.619. Walsegg jelentése 1680. május 27-ről, melyben a királynak megirja, hogy a magyar hadinép 7—8 év óta fizetést egyáltalán nem kapott.

[113] U. o. Hung. fasc. 14.613.

inditotta.[114] Még 1680. május 27-én kelt felterjesztésében is rágalmakkal halmozta el a magyar végbelieket. *A magyar katonaság* — irja — *nem sokat ér s megbizni benne sohasem lehetett!* Ezért kellett 1672-ben redukálni.[115] A Barkóczy-ezred sem sokat ér; ha fizetésről van szó, a huszárok tömegesen jönnek, de ha az ellenség ellen kell indulniok, igen kevesen verődnek össze.

A bányavárosok vidékén levő végházak hadinépe fizetés dolgában semmivel sem állott jobban a felsőmagyarországiaknál. A nyomor itt is a legnagyobb fokot érte el. A katonák csapatosan jártak a falvakra s ép ugy raboltak, mint

[114] Walsegg báró sikkasztásairól és csalásairól a közös pénzügyi levéltárban *százhatvankét ivalaku* oldalra terjedő jelentés van. A jelentést Walsegg büntársa és a fiskális javak igazgatója, Draheim Vilmos irta. Walsegg rablásai miatt a török a konstantinápolyi residens utján követelt elégtételt. Az erdélyi fejedelem panaszait Vajda László vitte Bécsbe. Báthory Zsófia és Zrinyi Ilona levélben panaszolták el sérelmeiket. A katonai élelmezési hivatal is feltárta Walsegg büneit, — de azért egy haja szála sem görbült meg. Draheim jószágigazgató, aki azelőtt a *Keczerek kutyaidomitója* volt, ép ily jellemü ember. Mikor a pozsonyi kamara vasraveretését sürgette, Lipót király többször fogadta őt, s 1681. szept. 15-én 150 frt utiköltséget adatott neki, hogy Kassára visszautazhassék.

[115] Közös p. ü. lt. Hung. 14.619. »dass man sich auf diese ungarische Graniz-Miliz niemahlen rechtsschaffen verlassen hat dörfen« ... stb.

a törökök. Batthyány Kristóf, Zichy István, Kéry, sőt Caprara is[116] hasztalanul sürgették a fizetést. Érdemes megemlitenünk, hogy Lipót 1680. január 13-án Prágából rendeletet bocsátott ki, amelyben meghagyta, hogy a katona ezentul maga lássa el magát zsoldjából.[117] Erre a rendeletre a magyar kamara azt irta, hogy »esset quidem id optandum, sed vix sperandum«. A katona hogyan éljen a saját zsoldjából, mikor egész éven át nem fizetik? Az élelmicikkek taksálása sem vezet e célhoz; mert ha a katonának pénze nincsen, a taksa is hiába való.[118] A török háboru kitörése előtti években a végbeliek nyomora tetőpontját érte el. Rettentő szinekkel festik az egykoru jelentések a katonák rablásait. Néhol egész csatákat vivtak a lakosok az éhségükben és nyomorukban mindenről megfeledkezett végbeliekkel. Igy 1682. október elején 40 huszár és 30 német a Nagyszombat környékén fekvő falvakat fosztogatta. A városiak egyesülvén a falvak népeivel, megtámadták a huszárokat és miután sokat megöltek közülök, a katonaságot visszavonulásra kényszeritették.[119]

[116] Caprara a Nyitrán lévő Kéry-féle ezred fizetését sürgette. (K. p. ü. lt. Hung. fasc. 14.628.) Zichy István *Vizvár* jelentőségét fejtegette. Amióta ez áll — irja —, a török a Csallóközt nem bolygatja; de az őrséget nem fizetik, s a katonák roppant nyomorukban a falvakra vonulnak. (Ugyanott 1682. decz. 7.)

[117] K. ü. p. lt. Hung. fasc., 14.628. »Die Proviantierung aber — mondja a királyi rendelet — in Heu, Stroh und Habern, so die Gespanschaften in Abschlag ihrer Repartition liefern, ihnen im leidentlichen Werth abzogen werden sollen.«

[118] U. o. Pozsony, 1680. február 16.

[119] Közös p. ü. lt. Hung. Machamayr jelentése Semptéről, 1682. okt. 5-ről.

Mikor 1682 őszén némi fizetést vittek a katonáknak, Bercsényi kijelenté, hogy ez a pénz őfelségének még kárára leend. Nincs falu, templom, postás vagy német katona, — irják 1682. okt. 26-án az udvari kamarának — ami a kóborló magyar csapatok miatt biztonságban volna.[120]

Ha mindezekhez hozzávesszük a török végbeliek portyázásait, a kurucok támadásait és a német katonaság okozta rémitő terheket, miket erővel kellett a szegényeken megvenni, ugy előttünk áll az ország akkori állapota, amit Lipót bölcs tanácsosainak politikája teremtett.

Ezeken a rettentő bajokon végre is segiteni kellett. Még mielőtt a rendeknek az 1681-iki országgyülésen alkalmuk lett volna felszólalni, az udvari kamara már megtette az első lépést a régi rend visszaállitására. Az 1680. évi aug. 14-én az udvari kamarát már német részről is figyelmeztették azokra a következményekre, miket a magyar katonával való aláváló bánásmód vont maga után. A magyar és a német katona ellátása és fizetése között lévő nagy különbség — mondja az udvari kamarához intézett jelentés — vetekedést és jogos nemzeti gyülöletet kelt. Egyformán kellene velök bánni és a magyar katonát is ugy kellene fizetni, mint a németet. Hiszen egész Magyarország ugy is forrongásban van már. *A reductiót és a reductio alkalmával behozott ujitásokat a magyar katonaság gyalázatára az alsó-ausztriai Buchhalterei sürgette.*[121]

Erre az udvari kamara 1680. szept. 14-én felirt őfelségéhez. E rendkivül érdekes feliratban az udvari kamara kimondja, hogy *a magyar*

[120] U. o. fasc. 14.628.

[121] Közös p. ü. lt. fasc. 14.628. Egy felterjesztésnek másolata az udvari kamarához.

katonaság redukálása veszedelmes állapotokat teremtett. Az uj status szerint őfelségének most is csak 4742 magyar katonája van, holott azelőtt 10,622 állott a végházakban.[122] *Az ország és őfelsége érdeke követeli, hogy a régi állapot visszaállittassék.*[123]

A bécsi kormányszékeken kivül különösen Eszterházy Pál fáradozott azon, hogy a magyar haderőt a régi számra emeljék s hogy a magyar hadinép régi tekintélyét és becsületét visszanyerje. A magyar haderő visszaállitása egyelőre ugyan még nem következett be, de a megváltozott viszonyok folytán a magyar katonaság szaporitásától többé nem idegenkedtek. Igy 1681-ben a bányavárosok vidékén, hol a magyar hadinép ekkor 915 huszárból és 653 hajduból állott, 248 huszárt verbuváltak,[124] a Kanizsa körül fekvő végházak hadinépét pedig 1092 huszárban és 1467 hajduban állapitották meg.[125]

A báni és a kulpai katonaság szaporitását Horvátország rendei sürgették. A báni katonaság a reductio után 500 emberből állott s ennek fele lovas, fele gyalogos volt. A kulpai hadinép, melyet Horvátország fizetett, szintén 500 emberből állott. A horvát rendek az öt kompániából álló báni katonaságot 1500 emberre ki-

[122] Ebben téved a jelentés, mert 1671-ben 12.091 ember, azaz 5980 huszár, 5736 hajdu, 265 tüzér és 110 rendkivüli alkalmazott magyar katonánk volt, s ezek egy havi zsoldja 49.773 frt 20 krt tett ki.

[123] Ugyanott.

[124] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630.

[125] Ugyanott: Aufsatz des Kanisischen Granitz-Status; és Brevis informatio de statu confiniorum Ante-Canisianorum.

vánták emelni. Kollonics a horvát rendek kérését méltányosnak találta, de 1682. julius havában kelt s az udvari kamarához intézett fölterjesztésében kimondotta, hogy *amig a katonaság fizetése biztositva nincs, a végbeli hadinéppel örökös baj és meg nem szünő zavar lesz.* Mivel a jövedelem — mondja Kollonics — egymillió tallérnál többre rug, a végbelieket nem volna nehéz kielégiteni.[126] A nemzeti katonaság fizetése a némettel szemben amugy is rendkivül rossz; egy kapitány (haubtmann) a horvátországi katonaságnál havi tiz forint zsoldot huz, egy hadnagy 6 frtot, egy lovas 3 frtot és egy hajdu 2 frtot. *Egy huszár tehát egy évre 27 frtba, egy kapitány egy évre 120 frtba kerül.* De még ennek a pénznek is felét posztóban kapják s a posztót kétszer oly drágán adják nekik, mint amennyibe került.[127] Ha — mondja a jelentés — e fizetést összehasonlitjuk a legkisebb német ezred törzsének a fizetésével, láthatjuk a kettő között lévő óriási különbséget. Pedig a horvátországi katonaságnál kapitánynál magasabb rangu tiszt nincsen, s régi szokás szerint, a legidősebb vezérli a többit[128] s az ilyen kapitány ugyanazon szolgálatokat tel-

[126] A kanizsai és a báni katonaság 52 havi hátralékos zsoldjáért esedezett.

[127] »die Helfte in Tuch, die Helfte in Geld, das Tuch ihnen auch doppelt angeschlagen wird, als es kostet.«

[128] »und alle Zeit der älteste Hauptmann die andern commandirt, und Ihro Majestät Dienst wenig daranliegt, wan einer General-Obrister, Obrister-Lieutenant oder Obrister-Wachtmeister genannt wirdt.«

jesiti, mint a rengeteg sok portiót huzó német generális.[129]

Ugy látszik, ez a jelentés már összefüggésben állott a magyar haderő visszaállitásával. A magyar kamara ugyanis 1682 julius 28-án kihirdette, hogy *őfelsége julius hó 9-én a magyar rendek alázatos kérésére a régi status visszaállitását elrendelte.*[130]

Ez a rendelet országszerte nagy örömet okozott, de Thökölynek többet ártott, mint az 1681. évi országgyülés összes határozatai. A szükséges haderőt ugyanis a felkelők táborából vonták el, s igy már az 1682. év végén a felkelők táborai mindenütt bomladoztak. Az átpártolás, mit az általános amnesztia is támogatott, folyton nagyobb mérveket öltött.

A magyar haderő visszaállitásánál azonban egy igen fontos dologról teljesen megfeledkeztek. Kollonics világosan kijelentette, hogy amig a végbelieknek fizetése biztositva nincsen, szó sem lehet rendes és fegyelmezett katonaságról. E kijelentést azonban nem vették figyelembe, s katonákat toboroztak anélkül, hogy azokat fizetni birták volna.

Közvetlenül a királyi rendelet kihirdetése után az udvari kamara a beérkezett jelentések alapján 5500 főre teszi a végbeli magyar vitézek számát, de — ugymond — ezek az emberek a fizetetlenség miatt nyomorult állapot-

[129] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. A jelentésnek kelte nincs, csak a hátiraton olvasható 1682. jul. 28.

[130] Közös p. ü. lt. fasc. 14.630.. Lipót ezen elhatározására természetesen nagy befolyással volt a fenyegető török háboru. A közvetlen ok azonban mégis a rendeknek állásfoglalása volt az 1681-iki országgyülésen.

ban vannak; a csapatok ruhátlanok, rosszul fegyverzettek és teljesen fegyelmezetlenek.[131]

Nem tudjuk, kitől eredt a kezdeményezés, de mindenesetre józan gondolat volt, hogy a végházak régi létszámának helyreállitásán kivül még rendes mezei hadsereg felállitásáról is intézkedtek. Ezen magyar sereg részére 1682. november 6-án már a fizetési rendszert is kidolgozták.[132] A sereg vezére a nádor volt, a »generalfeldmarschal-lieutenant« állását Csáky Istvánra bizták. Ez a magyar sereg 1682. november első napjaiban a következő csapatokból állott: a nádornak 1008 emberből álló ezrede, élén Eszterházy Mihály ezredessel;[133] Bercsényi nyolckompániás ezrede; Bakács báró ezredes[134] alatt

[131] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.628. október 26. Az 5500 főnyi magyar katonaság mellett Lipót német katonáinak száma 63.380 főre rugott. (Lásd ugyanott: Extractus Herrn Hofkammer-Commissarii Relation und Gegenentwurf über den Calculum des Hofkriegsraths die militarische Kriegsausgaben pro anno 1682.)

[132] Ugyanott. Referat über die Bezahlung der unter dem Palatino in Hungarn zusamben gezogener hungarischen Miliz. E szerint a magyar General-Feldmarschal-Lieutenant havi 500, a General-Wachtmeister havi 300, egy lovas ezredes 200, gyalog ezredes 200, az alezredesek 100, a főstrázsamesterek (Obrist-Wachtmeister) 30 frt, az adjutans, 15, a lovas és gyalog kapitány 25, a hadnagyok 15, a zászlótartók 10, az őrmesterek 8, a gyalog káplár 4, a közlovas 4, a gyalogos 3 fr havi fizetést kaptak. A vezérlő generális (nádor) fizetését nem állapitották meg.

[133] Kilenc kompánia lóháton, és egy kompánia gyalog, havonkint 4569 frtba került.

[134] Bakács báróról az egykoru jelentés ezt mondja: *Obrister, einer von den besten Soldaten.*

900, és Balassa gróf alatt szintén 900 emberből álló gyalogezred.

A magyarországi hadfogadáson kivül Horvátországban is folyt a toborzás. Igy 1682. dec. 31-én Lipót Ricciardi Péter (de Leka) grófot bizta meg egy 800 emberből álló horvát ezred verbuválásával, s minden fegyverrel ellátott és jól ruházott horvátra 30 tallért engedélyezett.[135]

A toborzás a következő 1683. évben még nagyobb erővel folyt. A kiválasztott fővezér, a lothringeni herceg, a maga számára szintén 6000 főnyi könnyü magyar lovasságot követelt, s Breiner grófot bizta meg, hogy e követelésének szükségességét az udvari kamara előtt kifejtse.[136]

Itthon a nádor elnöklete alatt s Bécsben a király vezetése mellett szakadatlanul folytak a tanácskozások a magyar csapatok kiállitása felől. Világos, hogy ez egyszer már Bécsben is tisztában voltak a fenyegető veszedelemmel. Az 1683. évi március 10-én tartott titkos tanácsban, melyben a királyon kivül Eszterházy Pál nádor, Erdődy bán, a magyar kancellár, Maholányi titkár, Sopron, Pest-Pilis és Solt vármegyék főispánjai is résztvettek, csakis a magyar mezei hadak felállitásáról tanakodtak. Megvitatták itt a február hó 6-án tartott nádori

[135] Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Capitulation für den Grafen de Leka Peter Ricciardi auf ein Regiment Croaten. Az ezred törzse előirás szerint a következő személyekből állott: ezredes, alezredes, őrnagy, szállásmester, seregbiró, káplán, seregnótárius, életes mester, segédtiszt, szekérmester, tömlöczmester, és seregdobos. Az ezred nyolc kompániából állott.

[136] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630. Breiner gróf az udvari kamarához, 1683. május 12.

gyülés határozatait. E gyülésen mondták ki, hogy a magyar mezei hadba 10.000 katonát fogadnak, azaz hat huszár- és négy gyalogezredet állitanak. E hadnak fele — a nádor javaslata szerint — az általános insurrectiót terhelte volna, azaz a felkelésre köteles nemeseknek maguk helyett 5000 zsoldost kellett volna kiállitaniok. A másik 5000 kiállitásának költségeire 200.000 frt kellett.[137]

Ezen a gyülésen — ugy látszik — végleges határozatot nem hoztak, mert a tanácskozást folytatták. Az 1683. március 30-án Rosenberg kamarai elnök vezetése alatt lefolyt gyülésben, melyben magyar részről csakis Kollonics vett részt, azt határozták, hogy egyelőre csak 5000 magyart és 5000 horvátot verbuváltatnak.[138]

Hogy a hadbafogadás könnyebben menjen, előszedték a *pardons-patenseket.* Mivel Thököly ezidőben lovasainak havi 4, talpasainak pedig havi 3 frt zsoldot fizetett, ugyanennyit igértek mindazoknak, akik a király zászlai alá visszatérnek. Kollonics ugyan a 3 és 2 frtos zsold mellett kardoskodott, de elhallgattatták őt azzal a kijelentéssel, hogy ha kevesebbet adnak a ka-

[137] Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Ex consilio. bellico, 1683. márcz. 12.

[138] Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Referat in Conferenze Sachen die Aufrichtung einer hungarischen und kroatischen Cavallerie auf der künftigen Feldzug wider die Türken. — Ugyanezen gyülésen Debreczen városára ezer szekeret vetettek ki, pedig a városban 100 szekérnél több nem volt.

tonáknak, mint Thököly, egy sem fogja őt elhagyni.[139]

Az 1683. évi április 8-án őfelsége elnöklete alatt ismét gyülést tartottak, s ez alkalommal a nemzeti katonaság verbuválását a legsürgősebb dolognak mondották. Ezért mind a nádort, mind Erdődy bánt, a legnagyobb sietségre intették.[140]

Az eddigi intézkedések jobbára csak a mezei hadakra vonatkoztak. Azonban a végházakról sem feledkeztek meg. A Kanizsával szemben lévő végházakba az 1682. julius 9-iki rendelet alapján a haditanács még 892 huszárt és 1167 hajdut helyeztetett, s igy e végházakban az 1683. év elején a reductionális 1000 ember helyett már 3059 magyar vitéz volt. A haditanács 1683. május 4-én az udvari kamarához intézett átiratában megsürgette a végházak hadinépének a régi létszámra való emelését. E célra a báni, a kanizsai és a bányavidéki végházak számára (Felsőmagyarország kivételével) 5000 huszár és 4486 hajdu verbuválását kivánta.[141]

Mivel pontos kimutatások nem maradtak ránk, nem tudjuk, hogy az előirányzott számból mennyit hoztak össze, de annyi bizonyos, hogy a végházak ujra benépesültek. S mégis Lipót király még 1683. junius 30-án is rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy a magyar végházak népét ujabb 2500 emberrel kell erősiteni. Ennyi népet azonban nem birtak fizetni s igy a katonák sok helyen a legnagyobb nyo-

139 U. o. az 1683. április 5-én tartott conferentia jegyzőkönyve.

140 Közös p. ü. lt. Hung. 14.630. Ex consilio bellico.

141 U. o. Ex consilio bellico, 1683. máj. 4.

morral küzdöttek.[142] Még a német sereg ellátása körül is sok hiány mutatkozott, s Lothringeni Károly a komáromi táborból kétszer is megsürgette a *generalverpflegung*-ot.[143]

A magyar mezei sereg, amely 1683. március 24-én. Eszterházy jelentése szerint, 5100 lovasból és 2210 hajduból állott, a Vág mentében állomásozott. Hogy a nyáron át mennyire növekedett a száma, nem tudjuk, de Eszterházy nádor feljegyzései szerint[144] a magyar táborba mindössze ezekre számitottak: a nádori ezredre, Draskovics Miklós, Eszterházy Ferenc, Bercsényi Miklós és Balassa Ádám lovasezredeire, melyek egyenkint tiz kompániából állottak, azután Pálffy Jánosnak 8, Czobor Ádámnak 7, és Koháry Imrének 9 kompániából álló huszárezredeire. A gyalogságot Zichy Pálnak, Bélteky Pálnak, Széchy Péternek, Balassa Ádámnak egyenkint tiz kompániából álló ezrede alkották volna. Ha mindezek tényleg összejöttek, akkor a magyar mezei sereg 10—12.000 emberre növekedett, azaz a már előbb elhatározott számot megütötte volna.

Ez a mezei had a török háboru kitörésekor már tényleges szolgálatot teljesitett; a had-

[142] A Kanizsával szemben levő végházak hadinépe 1683. április 4-én igy irt a magyar kormányhoz: »quia vero ob raram admodum confiniorum istorum exsolutionem suppressis tot annorum emeritis stipendiis nostris, eo jam miseriarum devenimus, ut equis armisque necessariis extreme destituti, victum ipsum quotidianum nonnisi per pagos emendicando disquirere necessitamur« stb. (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.630.)

[143] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.632. Lothringeni Károly 1683 május 24-iki és junius 19-iki levele.

[144] *Thaly Kálmán:* Az 1683-iki táborozás történetéhez.

ügyi vezetés hibája azonban, hogy a harctéren nevezetesebb dolgokat nem vihetett véghez.

Bécs ostroma alatt több magyar főtiszt kitüntette magát. *Zámory György*, a komáromi magyar sereg (naszádosok) parancsnoka vitézi tetteiről a német generálisok is elismeréssel szólottak.[145] *Molnár János*, a »nagy labanc«, Bécs ostromlásakor vakmerő dolgokat vitt végbe. Ő maga irja 1686-ban a királynak, hogy a Krems mellett lefolyt szerencsés hadimüveleteket mind ő hajtotta végre.[146] Ez a Molnár verte le később Szalánczit (erzrauber und rebellen) Pataknál, mire egyszerre 2500 kuruc pártolt a király zászlai alá. Mikor Thökölyt Eperjesnél és Neudorfnál megverték, Molnár Thököly kancelláriáját is kézrekeritette. A török ellen is szerencsésen harcolt, s tizenkét kisebb várat elfoglalt. Ha érdemnek vehetjük, ugy bizonyára jórészt Molnár érdeme, hogy a Thököly-féle felkelés Bécs felmentése után oly gyorsan oszlásnak indult. A király Molnár szolgálatait 1686 január havában 10.000 forintos donatióval jutalmazta. Molnár arra kérte a királyt, hogy valahol Nagyszombat körül adjon neki birtokot, mert magyar vidéken élete nincs biztonságban, a magyarság ugyanis halálosan gyülöli őt.

Alig hogy Bécs az ostrom alól felszabadult, Lipót már gondoskodott róla, hogy az esetleg elfoglalandó magyar végházakba német őrséget rakjanak. 1683. okt. 1-én Linzből rendeletet bo-

[145] Közös p. ü. lt. Hung. fas. 14.661. 1688. A haditanács átirata az udvari kamarához Zámory érdekében.

[146] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.644. Molnár János folyamodása, 1686. január 24.. . »die maisten glücklichen Actiones bey Crems durch mich geschehen«.

csátott ki Belcham kamarai tanácsos és Strassoldo részére, meghagyván nekik, hogy a magyar végházakat vegyék birtokukba. »Wo es nöthig — irja a király — und für guet befunden wirdet, mit teutschen Besatzung und Commendanten belegen.«[147] E királyi rendelet azonban Lothringeni Károlyt nem akadályozta, hogy több jeles magyar főtisztet a várkapitányi tisztséggel ki ne tüntessen.

Az 1684. és az 1685. évben a magyar királyi csapatok száma nemcsak hogy nem fogyott, hanem inkább növekedett. Thököly hiveit ugyanis még mindig csalogatták. Sok helyen csalogatni sem kellett, mert annyi kinálkozott a szolgálatra, hogy felfogadni mindannyit nem is birták. Igy a haditanács 1684-ben jelenti, hogy Barkóczy már 2000 embert fogadott. Ebből — ugymond — két ezredet is lehet alakitani.[148]

A haditanács arról is hallott valamit, hogy Thökölynek kitünő gyalogsága van *(so tolpätsch* genannt). Ezeket a talpasokat — irja — át kell csalni és egy tiz kompániás gyalogezredet kell belőlük alakitani. Minden kompánia 200 emberből álljon. Az áttérő lovasoknak havi 3 frtot, a talpasoknak pedig 2 frt 30 krt kell adni. Mig a háboru tart, az áttérők a mezei hadakban fognak szolgálni, azután a végházakba osztják be őket.[149]

Lipót király ugyanazon (1684.) évben Pálffy generálist is megbizta 1000 hajdu verbuválásá-

[147] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.632. An Hofkammerrath von Belcham.

[148] Közös p. ü. lt. Hung. 14.635. Ex consilio bellico. — Egy lovas ezred — irja a haditanács — 800 emberből álljon: »wie die andere k. Regimenter sich befinden.«

[149] Ugyanott.

val. Pálffy Thökölynek katonáiból összeállitotta az ezredet. Érdemes megemlitenünk, hogy ezen volt kurucok majd mind németek és tótok voltak.[150]

Az 1685. évben Csáky István megszámlálván a királyi szolgálatra kész kurucokat, azok számát 17,068-ra teszi.[151] Ennyi jó vitéz állván rendelkezésre, a nádor 1685. junius 3-án ismét melegen ajánlotta, hogy tizezernyi magyar katonát fogadjanak mezei hadnak.[152] Bár Caprara és Rabatta is sürgette a kipróbált és harcedzett kurucok felfogadását, akik hasonlithatatlanul kevesebbe kerültek az idegen katonaságnál, a haditanács és az udvari kamara csak immel-ámmal fogadta az ajánlatokat. Részükről nem is történt semmiféle kezdeményezés ez ügyben. Az 1686. évben a Tiszán inneni és tuli részeken a magyar mezei hadak száma 6000-re rugott.[153] Tul a Dunán Zichy vicegenerális alatt mintegy 3000 magyar állott. A végházakban levő hadinépről, mivel ez években fizetést nem kapott, kimutatásaink nincsenek.

A következő 1687. évről is csak egyetlen kimutatást találtunk. Batthyány generálisnak 626 gyalogosáról és 504 huszárjáról szól ez, kiket a derék Batthyány a magáéból fizetett.[154]

[150] Egy századot Pálffy név szerint felsorol. (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.637.)

[151] Károlyi Árpád: Buda és Pest visszafoglalása.

[152] Ugyanott.

[153] Ugyanott.

[154] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.657. Tabella über die löbliche General Batthyanyische, ungarische, in 7 Compagnie bestehende Miliz zu Fuss . . stb.

Az 1688. évben Lipót király azzal a megokolással, hogy *a német katona igen drága*, 3000 hajdu verbuválását rendelte el.[155] Lipót mind ezen, mind az előbb felállitott csapatok főtisztjeinek — régi szokás szerint — magyar főzászlót és seregdobot adatott.[156]

Ez évben Kanizsa körülzárására Zichy István egymaga 3000 magyart vezetett. Székesfehérvár ostromában is igen sok magyar katona vett részt. Ez utóbbiakról Zichy azt irja, hogy a téli hidegben mezitláb járnak s elfagy a lábuk. A hajduknak már csak 1 frt zsoldot adnak havonkint, de az idei táborozás alatt csak félhavi zsoldot kaptak összesen.[157] Az Eger ostrománál résztvett hajduk annyira kitüntették magukat, hogy a haditanács 1688. febr. 4-én hősiességük jutalmául a jövő háboruig ingyen-kenyeret rendelt nekik. A kanizsai és győri végházakban ez évben 3241 hajdu és 2382 huszár volt, tehát jóval több, mint az előző években.[158]

A bányavidéki végházakról Koháry István 1688. junius 4-én azt irja, hogy a helyőrségek a fizetetlenség és a nagy nyomor miatt jórészt szétmentek.[159] A következő évben azonban már

[155] U. o. fasc. 14.663. »nachdem deutschen Fuess aufgericht werden möchte.« 1688. szept. 3.

[156] Ez évben Zichy István, Fary Jakab és Kürtössy János kaptak ilyen zászlókat, melyeknek egyik oldalára az illető főtiszt a maga nevét és cimerét ráfesthette.

[157] Közös p. ü. lt. Hung. Zichy jelentése, 1688. február.

[158] U. o. fasc. 14.661.

[159] Ugyanott.

itt is megint teljes volt a létszám. A bányavidéki végházak hadinépe ez évben igy oszlott meg:

	Huszár	Hajdu	Egyhavi fizetés pénzben frt kr.	Egyhavi fizetés posztóban frt kr.
Pest (itt volt a semptei, tapolcsányi és füleki helyőrség)	700	400	6391.30	6391.30
Léva	300	200	2252.30	2252.30
Korpona	200	200	1718.—	1718.—
Kékkő	100	100	794.—	794.—
Szeged (itt volt Sellye és Nyitra helyőrsége)	500	200	3243.30	3243.30
Összesen:	1800	1100	14,398.90	14,398.90

Az itt felsorolt végházakban összesen csak két tüzér volt Léván.[160]

A következő évben ismét szaporodott a magyar mezei hadak száma. Czobor Ádám például egyszerre két huszárezredet állitott föl,[161] a Pálffy Miklós-féle hajdu-ezredet meg 3000 emberre egészitették ki.[162] A magyar naszádosokat is szaporitották, amennyiben a naszádok számát 32-re emelték. A 32 naszádon 1000 naszádos volt és ezekből szintén egy ezredet állitottak. Az ezred törzse hat emberből állott, u. m. egy ezredesből

[160] Közös p. ü. lt. Hung. 14.669. Aufsatz, wie stark sich die bergstätterische hungarische Mannschaft nach den completen Standt befunden.

[161] U. o. fasc. 14.665. Conductio duarom legionum sive regiminum nationalium Hungarorum equestris ordinis, 1689.

[162] U. o. 1689. febr. A 3000 ember 12 kompániára volt osztva.

(Disznósdi Horváth Ferenc), egy alezredes (Baranyay), egy őrnagyból (Szeghy Mihály), egy élelmezési tisztből és egy orvosból. Az egyes naszádokon a régi mód szerint egy-egy vajda alatt 32 ember állott.[163] Lipót király 1690 junius 14-én elrendelte, hogy az 1000 *magyar naszádos* mellé 600 huszárt is verbuváljanak.[164] A haditanács a magyar katonaság folytonos szaporitását azzal indokolta, hogy a német katonaságban igen nagy a hiány.[165] Az igazi ok azonban az volt, hogy a magyar katona a némethez képest rendkivül kevés pénzbe került.

*

Az 1690. évtől fogva a háborúban résztvevő magyar csapatok száma évről-évre fogyott. Kitünő katona-anyagban ugyan nem volt hiány, de a mostoha bánásmód és a nemfizetés miatt a szolgálat majdnem lehetetlenné vált. A táborba vitt magyar katonaság zsoldját folyton kisebbitették; de még e csekély zsoldot sem akarták kifizetni. Százezreket adtak tudatlan külföldi admirálisok kezébe a németalföldi és hamburgi tengerészek verbuválására, de a magyar katonának még kenyér is ritkán jutott. Pedig a haditanács mindinkább az olcsó magyar katonára szorult. A kilencvenes években ugyanis már erősen érezhető volt a német katonaság hiánya. A haditanács éppen emiatt a magyar hadinép fizetését folyton sürgette. Az 1690. évi hadjáratra 1000 naszádos és a hajóhadat kisérő 600 huszár is kellett. A felszerelésre szükséges 3000 frtot azonban nem tudták előteremteni. Az udvari ka-

[163] U. o. fasc. 14.694.

[164] U. o. fasc. 14.678. Ez a hadinép — irja a király — a téli hónapokra csak kenyeret fog kapni.

[165] Ugyanott. Ex consilio bellico, 1690. május 16.

mara azzal állt elő, hogy a naszádosoknak toborzási pénzt sohasem szoktak adni. Különben is — ugymond — van elég hajdu, tetszésszerint lehet közöttük válogatni.[166] A haditanács nagy veszedelmet látott a halogatásban, s április havában »*ob urgens suae maiestatis servitium et morae periculum*« megsürgette a 3000 frtot az 1000 naszádos részére.[167] A sürgetést 1690. május 16-án megismételte s kimondotta, hogy *a német katonaság ily nagy hiányában elengedhetetlenül szükséges a magyar hadinép.*[168] Végre junius 14-én maga Lipót sürgeti a kivánt 1000 naszádos és 600 huszár kiállitását. A háboru bevégzése után — mondja a királyi rendelet — e hadinép hat téli hónapra kenyeret fog kapni.[169] De még a király sürgetése sem sokat használt volna, ha Zichy István a szükséges pénzösszeget a magáéból nem kölcsönzi.

Ugyanez évben a Pálffy Miklós-féle hajduezredet 3000 főre egészitették ki, s a haditanács elrendelte, hogy minden embert szablyával kell ellátni és jól felruházni.[170]

A következő 1691 évi háborut megelőzőleg folyt tanácskozásokon a magyar hadinép kimondhatatlan nyomora is szóba került, s a bécsi tanács kimondotta, hogy a magyar hadinépet az egész országban fizetni kell, máskülönben *ismét meg-*

[166] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.673. Az udvari kamara Zichy vicegenerálishoz: »zu dem Aufbringen der Nassadisten.«

[167] Ugyanott. Ex consilio bellico, 1690. ápr. 20.

[168] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.674. Ex consilio bellico.

[169] Ugyanott.

[170] Közös p. ü. lt. Hung. 14.678. Ex consilio bellico, 1690. dec. 15. és a magyar kancellária 1690. dec. 1-én kelt rendelete.

történik, hogy kétségbeeséstől és éhségtől üzetve az ellenséghez pártol. Nigrelli most is azt jelenti Kassáról, hogy a Kecskemét vidékére helyezett huszárok élelem hiánya miatt majd mind elvesztek. Somlyóról is jelentik, hogy a Molnár-ezredből többen a törökhöz mentek át. Egyedüli oka e szomoru jelenségnek a fizetetlenség és az élelem hiánya.[171]

Ezen tanácskozás alkalmával szóba került Bottyán János ajánlata is.[172] Ez a vitéz huszártiszt késznek nyilatkozott egyedül kenyérért és *feldpaga*-ért[173] 500 jól felszerelt huszárral az egész háborut végigküzdeni. Mondanunk sem kell, hogy az ajánlatot szivesen fogadták,[174] mert a több ezer forintra rugó toborzási és felszerelési költségektől igy megmenekültek.

Ugyanezen évben báró Makár ezredessel is állittattak egy horvát lovasezredet. Makár báró minden lovasa 9 tallért, pisztolyt és karabélyt kapott; de ő még ezt az összeget is keveselte, és megirta az udvari kamarának, hogy ilyen eljárás mellett bizton bekövetkezik az az idő, mikor pénzt fognak igérni, de embereket nem kapnak.[175]

Az 1691. évi hadjáratban résztvett magyar

[171] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.682. Conferenz wegen der zu den instehenden Feldzug gemachten Kriegsexpedition.

[172] »...dieser Bottyán — irja a haditanács — auch für einen wacheren Officier gerühmbt.«

[173] Tábori fizetésért.

[174] Közös p. ü. lt. fasc. 14.682. Ex consilio bellico, 1691. junius 20.

[175] U. o. fasc. 14.681. »dico tamen certo venire tempus, quo offeretur pecunia et non inveniant homines.«

csapatok számáról nem találtunk használható kimutatást. Az öt generalatus közül egyedül a győriről tudjuk, hogy 1000 hajdut, 1000 naszádost és 13 kompánia huszárt küldött a táborba.[176] Ugyanezen évben a franciák ellen is küzdöttek magyar csapatok. A kint lévő három magyar huszárezred — az udvari kamara szerint — őfelségének örök dicsőséget szerzett s a huszár nevet egész Európa előtt ismeretessé tette. A külföldön küzdő magyar csapatok sorsa csak olyan volt, mint az itthon maradottaké. Ennek a következménye lőn, hogy a huszárok a legtávolabbeső vidékekről is csapatosan szökdöstek haza. A hadvezetőség hiába adta ki a legszigorubb rendeleteket; a huszárok semmibe sem véve a veszedelmeket és az elképzelhetetlen akadályokat, ötvenével-százával vágtattak hazájuk felé, ahol a föld népe, meg a nemesség is élelemmel és szállással fogadta őket. A haditanács 1691. junius 29-én, amikor ismét 140 huszár szökött haza, kihirdette, hogy az ilyen szökött huszárokat bárki, bárhol büntetés nélkül megölheti.[177] Ez a szigoru rendelet sem sokat használt. A szökések tovább is tartottak. A menekvő huszárok közül igen sokat elfogtak, s itthon a német katonaság és a megyék segitségével valóságos hajtóvadászatot rendeztek a bujdosó huszárokra. A börtönök megteltek az összefogdosott katonákkal. Bécsben csak a Czobor-féle huszárok közül 105-en szenvedtek a börtönben. Megható folyamodásukban 1692-ben ke-

[176] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.679. E csapatokból a *Landstände*-nek kellett volna fizetni nyolc kompánia huszárt, nyolcszáz hajdut és háromszáz naszádost.

[177] Országos Levéltár: Insinuata consilii aul. bellici.

nyérért és fáért esedeztek, mert — mint irják — mind megfagynak a nagy hidegben.[178]

Az 1692. évben a viszonyok semmit sem javultak. A magyar hadinép javát még az előző évről sem fizették ki. Pedig a háború miatt ujabb csapatokra is volt szükség. Erdődy Miklós bán 1692 február 18-án a fenyegető veszedelem miatt 500 uj huszárt követel, s a meglévő báni katonaságnak hat éven át nem fizetett zsoldját sürgeti.[179] A horvát-szlavon rendek meg a kulpai katonaság szaporitását kérik a török folytonos támadásai miatt.[180] A haditanács mindkét követelést teljesitendőnek tartotta.

A hajóhad admirálisa, marchese Fleury, a naszádok *derék legénységének* kifizetését sürgette, s az ez évi hadjáratra ismét ezer naszádost követelt.[181] A Molnár-féle hajduezredet még az év elején több mint 3000 főre emelték. A hadicommissariatus azonban kijelentette, hogy *ha a hajduknak csak vizet és száraz kenyeret adnak, mind szétmennek.*[182] Ilyen eset nem tartozott a ritkaságok közé. Igy 1692. február havában a Várad körülzárására toborzott hajduk letették a zászlókat és elszéledtek. Auersperg gróf a hajduk egy részét csak ugy tudta visszatartani, hogy a magáéból 9000 frtot osztott ki közöttük.[183] Jel-

[178] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.685. 1692. január.

[179] Ugyanott, fasc. 14.686.

[180] Ugyanott.

[181] Ugyanott, fasc. 14.687. Ex consilio bellico, 1692. junius 14.

[182] »...in etlich Wochen wie der Schnee zerschmelzen.» (A General Kriegscommissariat-Amts Substitution jelentése, 1692. április 9. Közös p. ü. lt. fasc. 14.686.)

[183] Ex consilio bellico, 1692. febr. 23.

lemző az akkori viszonyokra, hogy a haditanács 1692 április 5-én hivatalos rendeletben hagyta meg a Várad ostromát vezető Heidersheim grófnak (Heyssler), *hogy a veszedelmes támadásokra, a nehéz munkákra és az attaqueokra a magyar és a rác katonaságot alkalmazza, mert a német katonát kimélni kell!*[184]

Érdekes jelenség ezidőben, hogy a magyar főpapok a német katonaság kihágásainak megakadályozása céljából mindenáron tényleges főkapitányságokra törekedtek. A zágrábi püspök Sziszeken, Eszterházy Pápán, Csáky Léván, a nyitrai püspök meg Nyitrán volt főkapitány. Radanay Mátyás zalavári apát, aki török és kuruc rabságban is hosszabb időt töltött, szintén tényleges főkapitányi tisztséget viselt. Ezeknek példája buzditotta Széchényi esztergomi érseket is, mikor 1692-ben a maga számára követelte az esztergomi és az érsekujvári főkapitányságot. S mikor kérését csak ugy akarták teljesiteni, hogy Zichy István győri vicegenerálistól függjön, az érsek a legnagyobb megvetéssel irt Zichy jelleméről s hallani sem akart az őtőle való függésről. »Gabnát kellene adnom — irja az érsek ez ügyben az udvari kamarának —, de nem adtam s nem is adok; 100 frtot kellene adnom az esztergomi kapitánynak, de nem adok, s nagyon bánom, hogy pünkösdkor adtam; épitenem is kellene, de nem teszem.[185]

[184] Ex cons. bellico: »ihm auch neben andern mitgegeben haben, zu Verschonung der teutschen Soldatesca sich in Attaquen, in Approchen und dergleichen Arbeiten maistens die hungarische und räzische Miliz zugebrauchen.« (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.686.)

[185] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.685. 1692. január 4.

Erre a hangra azután Bécsben is mást gondoltak. Mivel a gabnára és Buda épitésénél a pénzre nagy szükség volt, 1692. julius 5-én Széchényi érseket kinevezték főkapitánynak, s vicekapitányul báró Andrássy Pált adták melléje.[186] A főpapokon kivül vitézségük révén sok jeles magyar katona jutott főkapitányi tiszthez. A német fővezérek ugyanis, akik szemtanui voltak a vitézi tetteknek, az elismeréssel nem fukarkodtak. Igy kerültek a kapitányi és a főkapitányi tisztségbe Pesten Zoltán László, Simonytornyán Horváth Péter, Baján Dalmady Sándor, Szolnokon Berthóty István, Mohácson Szebeni György, Esztergomban Kürtössy István. Mindezeket a haditanács kinevezési okleveleikben dicséretekkel halmozza el.[187] A visszafoglalt várakba részben magyar őrséget helyeztek, a városokba meg magyar lakosság is költözött. Érdemes megemlitenünk, hogy még a visszafoglalt *Belgrád* városába is költöztek magyarok. Kezünkben van Belgrád város lakóinak összeirása az 1689. év őszéről.[188] Ez összeirás szerint a város polgármestere *Péter Simon,* birája pedig *Vágó* Dávid volt. A polgárok között egész sereg magyar családot találunk,[189] holott ugyanakkor *rácok csak két utcában laktak,* s 1690 szept. 1-én arra kérik az udvari kamarát, engedné meg nekik, hogy rác templomot épithessenek, birót és esküd-

[186] Ugyanott, fasc. 14.687. Ex consilio bellico.

[187] Mindannyinak kinevezése megtalálható a közös p. ü. ltárban.

[188] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.670.

[189] Sóthy János, Saly Péter, Bodolovszky Pál, Deák Márton, Móricz Péter, Mise Ferenc, Sóthy József, Ladányi András, Horváth Miklós, Csizmási István, Pásztor György stb.

teket választhassanak és hogy saját mértékeiket használhassák.[190]

A világon az lett volna a legtermészetesebb eljárás, hogy a visszafoglalt várakat és városokat a két század óta küzdő és szenvedő magyarság meg horvátság kezére adják, hogy az ujonan emelt erősségeket is reájuk bizzák. Azonban a természetes viszonyok fejlődését megakadályozta a mi régi szerencsétlenségünk, hogy t. i. a magyar hadügyi politikát nem azok csinálták, akik a magyar katonaság kiváló tulajdonságait személyes tapasztalat alapján ismerték, hanem a magyar viszonyok felől teljesen tájékozatlan haditanács, meg a magyarságot gyülölő idegen generális urak. S ezek politikájának alapját a magyarságban való bizalmatlanság alkotta. Nem is rejtegetett céljok pedig az volt, hogy a magyar kezéből a fegyvert kivegyék. A magyarság nemzeti jogosultságát, a magyar földön való elsőségét el nem ismerték, de legyezgettek, támogattak minden oly törekvést, amely a mi nemzetünket gyöngitette. E törekvésükben a véletlen is támogatni látszott őket. A hadiszerencse mód nélkül kedvezett. A magyar katonaságot egyelőre nem nélkülözhették ugyan, de a kilencvenes években hazánkba menekült rácokban megtalálták azt a népet, melynek segitségével a magyarságot hazája védelméből kizárhatni gondolták. A menekülő rácokat tehát, akik a gyülöletnél egyebet nem hoztak magukkal, tárt karokkal fogadták, különálló nemzetnek ismerték el, vallási és politikai jogokkal s javakkal halmozták el akkor, mikor a magyart mindebből kiforgatták. A magyar és a rác irók sokféleképpen tárgyalták már a település kérdését, de annak a magyar nemzet ellen intézett élét nem vették észre, vagy nem

[190] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.677.

akarták észrevenni. Pedig a bécsi kormányszékek nem titkolták azon törekvésüket, hogy Magyarország védelmi rendszerében a magyarság helyét a beköltözött rácoknak engedjék át.

E törekvések ismertetése előtt nehány szóval meg kell világitanunk a rác nép beköltözésének körülményeit. A magyar és a rác történetirók ugyanis a beköltözést a valóságnak meg nem felelően adják elő.

A rác történetirók[191] szerint a rácokat Lipót hivta be, s miután részökre szabadságlevelet állitott ki, Csernovich és Monaszterly vezetése alatt 40,000 család Magyarországba költözött.[192] Mivel Lipót király az 1690 április 6-án kiállitott oklevelében[193] azt mondja a rácoknak, hogy házaikat és földeiket ne hagyják el, *a rác irók* (meg Szalay László is), *hogy a betelepitést könnyebben kimagyarázzák, Lipót király okleveléből egyszerüen kihagyták a »non« szócskát, s igy azután* — szerintök — *Lipót arra kérte a rácokat, hogy hagyják oda régi lakásukat és földeiket!* Ehhez egyik-másik rác történetiró (például Niketics) azután hozzáteszi, hogy Lipót a siralmas állapotban lévő rácokat becsalta Magyarországba. Egy másik rác iró (Ruvarac) igen okosan azt a megjegyzést teszi, hogy a rácok a török bosszuja elől menekültek Magyarországba. Édujhelyi nem

[191] Pavlovics, Grujics, Krsztics, Rajacsics, Raics, Ruvarac, Niketics, stb.

[192] Ruvarac szerint a beköltözők száma 70—80 ezer lehetett.

[193] Bécsi állami levéltár. Megjegyezzük, hogy 1690. április 6-án két oklevelet adott ki Lipót: egyiket Csernovichhoz intézte (ad patriarcham Rascianorum animatio, ut populos illos ad insurrectionem contra Turcos excitet), a másikat meg az albánokhoz, de településről egyikben sincs szó.

fogadja el e nézetet s kimondja, hogy *tullőnek a célon a magyar történetirók, akik ezen bevándorlást futásnak nevezik.* Vajjon mit szól Érdujhelyi Csernovich patriarcha következő soraihoz: »valahányon a hitetlenek kegyetlensége elől menekülni akartak, ő felsége tartományaiba futottak s Budára, Esztergomba és Komáromba *teljesen kifosztott, mezitelen férfiak jöttek feleségeikkel és gyermekeikkel.*«[194]

A sok téves állitás és következtetés helyreigazitására röviden elmondjuk a rácok bevándorlásának körülményeit.[195]

Ismeretes dolog, hogy a franciák mi módon s miért izgatták a törököt I. Lipót ellen. Lipót kormánya a francia izgatások élét azzal akarta elvenni, hogy az amugy is elégedetlen keresztény lakosságot igyekezett a török ellen fellázitani. A szerbek fejét, Brankovics Györgyöt, e célra hamar megnyerték. Maga a despota irja, hogy Lipót kormányának rendkivüli szolgálatokat tett; Kinsberg konstantinápolyi residensnek a magyar felkelők minden törekvését elárulta; az erdélyiek betörését Magyarországba megakadályozta; Csáky Lászlót konstantinápolyi börtönéből kiszabaditotta, s 1683-ban a török terveit és készülődéseit idejében megizente.[196]

Az 1683. évi okt. 22-én Bécsben tanácskozást

[194] Csernovich levele Jaklin Balázs kancellárhoz, 1690. Bécsi állami levéltár: »li nostri miseri Christiani, parte ha trucidato, e paite condotti in schiavitu, e quanti hanno potuto sfuggire le crudelta, e le barbarie d' infideli, si sono ricourati nelli paesi di sua Maesta e sono venuti in Strigoma, Comora e Buda, huomini con le loro mogli e figly totalmente spogliati e nudi...« stb.

[195] A rendelkezésünkre álló adathalmaz alapján e kérdést később önállóan fogjuk ismertetni.

[196] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.687.

tartottak, melyen résztvett Caprara Albert volt konstantinápolyi internuntius és Kunitz residens, aki *albániai születésü* volt. Szóba került a török háboru minden dolga, s egyebek közt az a hir is, hogy az albánok és a boszniaiak a nehéz török iga alól szabadulni óhajtanának. Mivel a török hatalom miatt szárazföldön e népekhez el nem juthattak, Kunitz és Caprara azt ajánlották, hogy a pápa és Velence támogatását kellene megnyerni, azon a cimen, hogy a katolikus vallást terjesztik. A tanácskozáson el is határozták, hogy Kunitzot leküldik Albániába.[197]

Ez időtől kezdve a rácok szakadatlanul mozogtak és költöztek. S minél jobban kedvezett Lipótnak a hadi szerencse, annál többen jöttek be Magyarországba. Az 1685. év nyarán a haditanács már azt jelenti, hogy Bosznia katolikus és rác vallásu lakói követeik utján ajánlatot tettek, hogy Magyarországba költöznek. Ajánlatukat elfogadták s Lipót biztositotta őket királyi kegyelméről.[198] A beköltözők a Dráva és a Száva között telepedtek le, ahol Longinus Raich nevü püspökük szakadatlanul a császár iránt való hüségre buzditotta őket.[199]

Az 1687. évben Markovics és Vidákovics 5000

[197] Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica. Ex consilio bellico, 1683. okt. 26. — Mellékelve van a *Progetto del viaggio in Albania.*

[198] Országos Levéltár: Insinuata cons. aul. bellici, 1685. junius 19.

[199] Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica. Lipót pátense 1688. márc. 30-ról, melyben Longinus Raichot megerősiti állásában: »idem primores et plebem Rascianorum sive Valachorum in dicto Syrmio habitantium„ ad nostrae majestatis devotionem indefesse adhortando, non sive evidentissimo emolumento . . .« stb.

katholikus ráccal jöttek Magyarországba.[200] Ugyanez évben Petrovics Novák 1500 rác bevezetésére ajánlkozott.[201] *Hagya Moyses Raskovics, aki a* magyarországi rác nemzet fejének mondja magát, szintén azzal szerzett érdemeket, hogy több ezer rác családot vezetett Magyarországba.[202] Egyszóval a rácok beözönlése szakadatlanul folyt már 1690 előtt is. Magában Pest városában 1689-ben 1700 rác lakott, Budán meg még többen voltak.[203]

Az 1690. évben a török a császáriakat kiverte a Balkán államokból s ez alkalommal rémitő bosszut állt a császáriaknak meghódolt rácokon. *Az ellenség* — irja Csernovich — *nem hagyott templomot, kolostort, nem falut, melyre tüzet és lángot nem vetett; a lakókat részint agyonkinozta, részint rabszolgaságra hurcolta.*[204]

A törököknek rettentő bosszuja elől a rácok menekültek, amerre tudtak. Legnagyobb részök az oláh fejedelemségekbe menekült. Ezért irta nekik I. Lipót 1690. április 6-án kelt pátensében, hogy ne hagyják el ősi házaikat és földeiket. Tehát világos, hogy I. Lipót nem csalogatta a rácokat Magyarországba, hanem ellenkezőleg, arra buzditotta őket, hogy maradjanak lakóhelyeiken. A pátens-levélben levő *non* szócska

[200] Hadilevélt. Proth. Exped.

[201] Hadilevélt. 1687. évi Proth.

[202] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.787.

[203] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.665. A pesti rácok vizet hordtak a várba s más egyéb munkát végeztek. Az volt a terv, hogy e rácokat később falvakra telepitik.

[204] Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica, 1690. »Interpretirtes Schreiben des Erzbischofen zu Servien an den hungarischen Hofkanzler.« (A rác nyelven irt folyamodás olasz forditása.)

tehát nem tévedésből került oda; mert annak itt igen is fontos jelentése van.

A menekvő rácok kisebb része Magyarországba futott. Egyes történetirók ugy adják elő a dolgot, hogy Csernovich és Monaszterly vezetése alatt 40,000 család költözött Magyarországba. Mások szerint a beköltözöttek száma csaknem 80 ezerre rugott. Mindkét állitás távol áll az igazságtól. Ha csakugyan ily nagy tömeg jött volna hazánkba, s ha e tömeget Csernovich és Monaszterly szép rendben vezették volna be, valami positiv bizonyitéknak okvetetlenül kellett volna maradni a Csernovich-féle beköltözésről, de legendáknál egyéb az utjokról nem maradt ránk. Valószinü, hogy nem egy tömegben jöttek, hanem futott s menekült ki merre tudott. Az is bizonyos, hogy Monaszterly nem vezette a menekvőket, mert Monaszterly nem tartozott a beköltözöttek közé. A Monaszterly-család III. Ferdinánd uralkodása elején vándorolt Ráckeviből Komáromba, hol nemesi kuriája volt[205] s teljesen megmagyarosodott. A komáromi és a győri rácok az 1655. évi junius 24-én kapott kiváltságlevelük alapján 1688-ban arra kérték a királyt, hogy adná nekik régi lakóhelyüket, Ráckevit. A király teljesité kérelmüket s a komáromi és győri rácok legnagyobb része 1688 őszén már Kevibe hurcolkodott,[206] ahol a parasztok és a horvát katonák megtámadták és elverték őket. Monaszterly is a

[205] Monostállyi néven is hivták őt Komáromban. Monaszterly Péternek és Jánosnak sógora volt Végszendrői Pál-deák, kit azelőtt Nestorovics Pálnak hivtak.

[206] Közös p. ü. lt. A budai kamarai administratio augusztus 23-án jelenti, hogy Kevit a rácoknak átadta.

vándorlókhoz állt ugyan, de komáromi kuriáját tovább is megtartotta.

Hogy mennyi volt a Csernovich patriarchával együtt Magyarországba menekült rácok száma, azt megállapitani nem lehet. De Csernovich a magyar kancellárhoz intézett folyamodásában azt mondja, hogy *többen vannak 30.000 léleknél, akik Isten könyörületességét és őfelsége segedelmét várják.*[207] Ezek alatt azokat is érthette, akik már az előző években költöztek be.

Ami azon széltében elterjedt állitást illeti, hogy a beköltözött rácok Komáromot és Győrt is elárasztották, arra nézve semmi bizonyitékot sem találtunk. A komáromi városi jegyzőkönyvekben minden letelepülőnek nevét megtalálhatjuk. Ha egy faluról hat ember költözött a városba, már feljegyezték; de arról, hogy a várost a rácok ellepték volna, semmit sem szólnak. A rácok beköltözésének évében, 1690-ben, Komáromba 75 családfő telepedett le, ezek között rác csak tiz volt.[208] Az 1691. évben 90 letelepülő között 13 rác volt. Megemlitjük, hogy a jegyzőkönyv a magyar nevüeknél is megmondja nemzetiségüket.[209] Ha a győri jegyzőkönyveket vizsgáljuk, ott is ilyen kedvezőtlen eredményre jutunk.

[207] Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica. »...che in tutto saranno piu che 30 m. anime le quali stanno aspettando prima la misericordia di Dio e l'aggiuto di sua Maesta. Ces. di poter posseder...« stb.

[208] Komárom-városi 7. számu jegyzőkönyv.

[209] Igy például: Uffalusi György (rascianus).

Megemlitjük még, hogy a rácokkal együtt igen sok *rác cigány* (rasciani zingari) jött Magyarországba és Szlavóniába, s ezek az országban szanaszét kóboroltak. Pestmegyében külön vajda alatt éltek, tul a Dunán meg Batthyány Ádám külön csapatot szervezett belőlük. A Dráva és Száva között élő cigányokat Popovics metropolita hatalma alá helyezték.[210]

A beköltözött rácok a müveltségnek legalacsonyabb fokán állottak. Az egykoru jelentések szerint inkább hasonlitottak erdei vadakhoz, mint emberekhez. A rablásra hajló ösztön és a szószegés volt legjellemzőbb tulajdonságuk. Nem értjük, hogy honnan hozták magukkal ez emberek a magyarok iránt érzett mély gyülöletet. Ha a hódoltsági rácokról volna szó, azoknál még érthető volna e jelenség; mert a hódoltsági rácot a magyar egyenlőnek tartotta a törökkel. Ezért a XVI. században és a XVII. század első felében a hadfogadáskor a királyi rendeletek mindig meghagyták, hogy rácokat és hozzájuk hasonló gyanus embereket a katonák közé fogadni senki se merjen.[211]

A beköltözött rácok azonban az ilyes dologról aligha tudtak. S mégis vezetőik kivétel nélkül kikötötték, hogy magyar tisztek alatt nem szolgálnak. Ehhez a kikötéshez később az is hozzájárult, hogy a magyar törvényhatóságok jogait

[210] Közös p. ü. lt. Hung. 14.710. 1695. »supra Faraicam vulgo Zingaricam, alias inter Dravum, Savum, Colapim et Unnam hinc inde dilapsam nationem.« A Popovicsnak adott megbizás elmondja, hogy a rác cigányok leginkább lovakkal kereskednek.

[211] Természetesen e tilalom nem vonatkozott a királyi területeken élő rác alattvalókra.

el nem ismerik s a közös terhekben részt nem vesznek.[212]

A rácok beözönlése nemcsak a magyar nemzetre volt csapás; érezték ennek sulyos következményeit Horvátország és Szlavonia lakói is. Az 1693. évben Horvát-Szlavon- és Dalmátország rendei már tiltakoznak a további betelepitések ellen. Sok kiváltsággal elhalmozták őket — irják — s mégis örökösen rettegnünk kell, mikor törnek reánk; nem őfelsége táborát, hanem ellenségeink seregét növelik. A természettől vad és ingatag rác népnek elpártolásától mindenkor félnünk kell.[213]

És a bécsi kormányszékek erre a népre akarták Magyarország védelmét bizni. Ennek a népnek akarták várainkat átadni, mely népről Savoyai Eugén azt mondotta, hogy e csőcseléket semmire sem lehet használni.

A beköltözést követő esztendőben (1691) a rácok csak bizonyos feltételek alatt voltak hajlandók a háboruban résztvenni. A többi között

[212] A rácok feje Csernovich patriarcha, aki uj hazát talált Magyarországban,, aki itt uradalmakat kapott, s akinek háza Pesten állott, gyülölte a magyarságot. Az 1694. évben már aranyakat osztatott ki azon derék rác vitézek között, akik a magyar kurucok egy csapatát leölték. Később a Rákóczi Ferenc hadait a legmocskosabb kifejezésekkel illette s a magyar vértől szennyes *Dukelics János* és *Nikolics Száva* részére ezredesi rangot és arany nyakláncot követelt. (Közös p. ü. lt. Hung. 14.701.)

[213] Közös p. ü. lt. Hung. 1693. dec. 12. »Metuenda veniret populi illius rasciani—valachici a natura sua ferocis ac inconstantis a fidelitate suae majestatis deflexio ... hostium exercitum potius adaugere, quam nostri clementissimi domini ...« stb.

a fogoly Brankovics szabadon bocsátását, a közterhektől való mentességet, saját (nem magyar) zászlókat és a vice-despota választására engedelmet kértek.[214]

E kivánságokra Lipót 1691. ápr. 3-án adta meg a választ. E szerint Brankovics szabadon bocsátásán kivül minden kérelmüket teljesitette s megigérte, hogy Brankovics pörét ujra átvizsgáltatja. A rác csapatok zászlóira (racianis vexillis caesareo regiis) nézve Lipót ezt határozta: *ex uno latere cum sancta cruce, in altero vero cum aquila imperiali signata.*[215] Eszerint a rác csapatok nem a nálunk szokásos magyar zászlók alatt harcoltak.

Valamint a Csernovich-féle beköltözésnél, ugy a rácoknak a török háborukban való részvételénél is egyes irók a számokat hallatlanul tulozzák. Olvashatunk csataleirásokat, melyekben tizezer rác vitéz küzd oroszlán módjára. S ha a hivatalos kimutatásokat nézegetjük, látjuk, hogy a tizezer helyett alig kétezer vett részt az illető ütközetben. Vegyük például a beköltözést követő esztendőt, mikor a rácoknak legtöbb okuk volt erejök és használhatóságuk kimutatására. Bécsben ez évben csak 1200 fegyveres rácra számitottak, s ezen 12 kompánia számára Lipót 12 zászlót küldött le Budára, a rácok gyülekező helyére.

Miután a rácok a budai várkapitánynak s a kamarai tisztviselőknek erősen megfogadták, hogy a háboruban a kincstárnak kárt nem okoznak: felolvasták előttük Lipót királynak fentemlitett válaszát. Brankovicsra vonatkozó kérésük meg-

214 Közös p. ü. lt. fasc. 14.679. Monaszterly kivánságai.

215 Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.680.

tagadása miatt zugolódtak ugyan és morogtak, de azért mégis elhatározták, hogy megindulnak az északi táborba.[216] Erre a budai várparancsnok Monaszterly vice-despota és Csernovich patriarcha jelenlétében május 2-án kibontá a 12 zászlót s átadá a Gellérthegy tövében összegyült rácoknak. Amikor megindultak, kisült, hogy összesen csak hétszázan vannak.[217] A hiányzó ötszáznak Eszéknél kellett hozzájuk csatlakozni.

Ennyi emberrel természetesen valami nagy dolgot felmutatni nem lehetett. Pedig Csernovich és Zefrem Jankovics[218] püspökök ugyancsak lelkesitették hiveiket. A haditanácshoz küldött katonai jelentések mind az 1691., mind az 1692. évről mégis ugy szólnak, hogy a rácoknak jelenlegi szervezetökben semmi hasznát sem vehetik.[219]

Az 1693. évben ép ezért sokkal nagyobb gondot forditottak a magyar csapatok kiállitására, mint a rác katonaság szervezésére. A birodalomban levő huszárezredek kiegészitésén kivül a Pálffy Miklós-féle hajduezredet is kiegé-

[216] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.679. Lang Ádám jelentése Budáról, 1691. ápr. 10.

[217] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.681. A jelentés szerint 600 gyalog és 100 lovas rác indult Eszékre.

[218] Zefrem Jankovics a rácok folytonos lelkesitése fejében 1696-ban azt kérte az udvari kamarától, hogy Pécs külvárosában, a budai kapun kivül lakhassék, mint a török világban. (Közös p. ü. lt. Hung. 1696. május 15.)

[219] Hadilevéltár: az 1691. és 1692. évi Kriegsraths-Proth.

szitették.[220] A komáromi és a győri katonákat, akik *zsold nélkül* is készek voltak szolgálni, a portiók és a beszállásolás terhe alól felmentették.[221] Molnár ezredest is megbizták, hogy 16 kompániából (2400 emberből) álló uj hajduezredet állitson fel Érsekujvár, Komárom és Győr vidékén. A nehéz idők miatt a haditanács minden hajdura (jedoch zu keiner Consequenz) 12 tallért engedélyezett.[222] A győri generalatusból az ezévi hadjáratra 17 kompánia hajdut, 12 és fél század huszárt s 32 kompánia naszádost rendeltek.[223] Batthyány Ádám tábori népe hat század huszárból, 17 kompánia hajduból és egy csapat cigányból állott. Ezeknek fizetésére a pápai nuntius 8000 frtot adott Batthyánynak.[224]

Verőce és Pozsega megyében Makarszkói Makár András János alatt, 30 német mérföldnyi vonal őrzésére 5240 főből álló magyar, horvát és rác csapat állott. E hadinépet a mustramesterek 1693. ápr. 18-án fölötte nyomorult álla-

[220] Országos levéltár: Insinuata cons. bell. 1693. jan. 2. Az ezredből megszökött és összefogdosott embereket is visszaadták Pálffynak. A toborzáskor a pápai lakosok megtámadták a hajdukat. Erről az esetről irja március 18-án a haditanács: »quam scandalosam et servitii praejudiciosam violentiam inciolae Papenses contra milites Palffyanos pro conscribendis hajdonibus eo missos attentaverint et actualiter exercuerint. . .« stb.

[221] Orsz. Levéltár: Insinuata cons. bellici, 1693. ápr. 4.

[222] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.700.

[223] Ugyanott, 1693. márc. 17.

[224] Ugyanott, fasc. 14.697. Computus solutionis campestris. A főtisztek Batthyány csapataiban ezek voltak: Nagy Ferenc vicegenerális, Eszterházy Gáspár alezredes, Drevodelics Ferenc őrnagy, Inkey Ferenc őrnagy.

potban találták. A nemfizetés miatt sokan megszöktek, hat század huszárnak egyetlen lova sem volt, némelyik századból a mustrán alig 3—4 ember jelent meg.[225] Miután e csapatokat ujra szervezték, a katonák a bevett szokás szerint ujra esküt tettek. *Az eskü szövege magyar, horvát- és németnyelvü volt.*[227] A báni katonaság ugyanekkor a szokásos számban (de hét év óta fizetetlenül) állott ki. A horvát végházakban: Wrest (Briest?) Werkevisina, Sredicsko és Pokupskoban, 200 huszár és 200 hajdu állott. Ezen csapatokhoz járultak még az előző évben felállitott ezredek, meg a különféle végházakból kirendelt lovasok és hajduk. A magyar hadinép fizetése és élelmezése 1693-ban csak olyan nyomorult volt, mint az előző években.

Az 1693. év tavaszán, tehát még a háboru megkezdése előtt, az udvari kamara először vetette fel azt az eszmét, hogy *a magyar végbelieket mind el kell bocsátani, s a végházakat a beözönlött* és most szanaszét kóborló *rácokra kell bizni.* A haditanács *ekkor* még egészen más véleményen volt, mint az udvari kamara, s 1693. május 31-én kimondotta, hogy a magyar végbelieket nélkülözni nem lehet. »*Die ungarische Gränitzer* — irja — *exercierte und obligate Leuth sein, consequenter sich auf sie ein mehrers zuverlassen ist, welches bey denen Räzen sich nit befindet*«.[227]

Az udvari kamara részéről felvetett eszme

[225] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.694. Extractus, quot videlicet nationales milites sub commendo Ill. Ioannis Andreae Makar.

[226] A németnyelvü eskü a rácok számára szólt.

[227] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.695. Ex consilio bellico, 1693. május 31.

azonban ez időtől fogva állandóan kisért. S alig mulik egy-két esztendő, már a haditanács, meg a király is helyeslik, hogy a magyarok örökébe a rácokat ültessék. De a terv végrehajtását akkorra halasztották, mikor a magyar katonát könnyen nélkülözhetik. Egyelőre azonban erről még szó sem lehetett.

Az 1694. évben a magyar katonaság ha nem szaporodott is, de nem is fogyott. Ez év tavaszán Veterani tábornok a Thökölytől elpártolt Daróczyt embereivel együtt igen nyájasan fogadván, megbizta őt, hogy a volt kurucokból egy magyar ezredet állitson.[228] Más ujabb magyar ezred felállitására ez évben nem adtak ki rendeletet.

Mivel a török háboru alatt a magyar hadinépet is jobbára ezredekbe osztották, s mivel a rác katonaság, ugy ahogy volt, semmit sem használt, 1694-ben elkerülhetetlennek látszott a rác katonaságnak kompániákba osztása és szervezése.

A rác katonaság szervezésére vonatkozó első tervet Heitersheimi Heissler Donát gróf dolgozta ki 1694-ben, s a futaki táborból október 13-án küldte fel a haditanácsnak. E háboruban — irja Heissler — ismét bebizonyult, hogy *rác katonára szükség van ugyan, de ugy ahogy vannak, alig használhatók. Most ugyanis inkább kárt okoznak, mint hasznot hajtanak; amikor legnagyobb szükség volna reájok, egyet sem találhatni; mert az országban szanaszét rabolnak és kegyetlenül*

[228] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.702. *Veterani Frigyes* levele a haditanácshoz. Szeben; 1694. márc. 15. Megjegyezzük, hogy Veterani a Daróczy ezredének olyan fizetést biztositott, amilyet a német ezredek huztak.

fosztogatnak.[229] Hogy tehát használhatók legyenek, kompániákba kell szoritani őket, a fölösleges rabló rácokat pedig földmivelésre kell kényszeriteni. Monaszterly vicedespotát, akit semmire sem lehet használni, a szolgálatból el kell bocsátani. A használható rácokból 24 század (2400) gyalogot és öt kompánia lovast (500) lehet hadba fogadni, s a Duna, Tisza és Dráva mentén állandó őrségül elhelyezni.[230] Az egész 2900 főből álló rác katonaság kenyérrel és abrakkal együtt évenkint 138.116 frtba jönne. Heissler *Entwurf*-ja a rác katonaság állandó elhelyezésére ezt a felosztást ajánlotta: Titelre helyezzenek 1000 gyalogot és 100 lovast, Péterváradra 500 gyalogot és 200 lovast, Illokra 400 gyalogot és 100 lovast, Potkovárra 200 gyalogot és 50 lovast, Cerovicra (Cserevics) 200 gyalogot és 50 lovast s Kovilra 100 gyalogot.[231]

Heissler ezen tervében szó sincs a földosztásról, meg a politikai kiváltságokról. A rác katonaság állandósitását nem a magyarok mellőzésének céljából ajánlja, hanem azért, hogy az

[229] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.705. »und mehr Schaden als Nutzen bringen thuen, dieweilen wan man sie am besten brauchet, keiner da ist, und nichts, als im Landt herumbvagieren und plündern thun mit aller Schärfe.«

[230] A fizetést Heissler igy állapitja meg: Egy gyalogkapitány havi 10 forint, hadnagy 8 frt, zászlós 5 frt,, káplár 5 frt, közember 1 frt 30. Lovaskapitány havi 15 frt, hadnagy 12 frt, zászlós 8 frt, őrmester 6 frt, káplár 4 frt, közlovas 2 frt. Amint e számokból látható, Heissler a felsőmagyarországi fizetést vette mintául.

[231] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.705. »Kays. Kriegsbuchhalters Bericht die Aufrichtung der räzischen Gränitzer an der Thonau und Theyss, wie auch an der Drau und Sau.«

országot a rablóbandáktól megmentse s hogy a drága német vért kimélje.[232] A haditanács Heissler tervét melegen ajánlotta az udvari kamarának, mert remélte, hogy ennek keresztülvitelével megszünnek a rácok elviselhetetlen rablásai. A szentendrei és a Buda körül levő rácokra nézve a haditanács azt ajánlotta, hogy ezeket, akik különben is majd mind kereskedők, a puszta és lakatlan Pest városába lehetne telepiteni.[233]

Mikor és mit hajtottak végre a tervből, nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy a kincstár a fenforgó körülmények között 138.000 forinttal nem rendelkezett, s igy a rác katonákat nem fizethette. Valaminek azonban mégis történnie kellett, mivel már 1694-ben több rác alezredessel és főtiszttel találkozunk. Ilyen volt például Zitsch (von Zuoritsch) alezredes havi 250 frt fizetéssel; de az ő csapatai *ex hostico*, azaz rablásból éltek. Ilyen volt továbbá Brodan Stetta titeli főkapitány.[234]

Valószinü, hogy Heissler 1694-iki terve adta az okot a rácoknak a Duna és Tisza közé való telepitésre. Erre mutat az a körülmény is, hogy a haditanács augusztus 6-án Starhemberg Guidónak (Szlavóniában) és szeptember 9-én Schlick Lipótnak meghagyta, hogy Heisslernek katonai assistentiát adjanak a rácoknak Szlavóniában és a Bácskaságban való rendezésére.[235] Schlick és Starhemberg generálisokhoz kérdést in-

[232] »Die gesunde Politik erfordert, dass deutsche Bluet so vill möglich zu spahren.«

[233] Közös p. ü. lt. Hung. 14.705. 1694. november 5.

[234] Komáromban házára salva guardiát kapott. Ex consilio bellico, 1694. julius 17.

a Bácskaságban való rendezésére[235] Azonkivül

[235] Hadilevéltár: Kriegsraths-Prothocoll.

tézett affelől, hogy mennyi rác katonát lehetne tartani?[236] Heissler ekkor a Duna, Tisza, Dráva és Száva mentén felállitandó rác katonaság számát 6100 főben állapitotta meg.[237] Heissler tervét Lipót király jóváhagyta, s 1696. április 10-én Heissler azon reményének adott kifejezést, hogy az udvari kamara a rác katonaság szervezésére elegendő költséget ad, mert hiszen őfelsége már elhatározta, hogy a mondott 6100 rác katonát állandósitani kell.[238]

A háboru miatt Heissler tervének keresztülviteléről egyelőre szó sem lehetett. A szükséges pénz sem állott rendelkezésre, azután a rácok sem akarták eddigi helyeiket elhagyni. Amig Heissler a rác katonaság szervezését, szaporitását és állandósitását sürgette, azalatt a magyar főtisztek is azon voltak, hogy a magyar és horvát katonaság száma ne apadjon. Az 1695. évi kimutatás szerint a Kanizsa körül fekvő végházakban 1092 huszár és 1367 hajdu volt; a balatoni öt kis végházban 190 huszár és 274 hajdu; Veszprémben, Sámbokon, Simontornyán, Esztergomban, Pápán együtt 700 huszár és 1350 hajdu. Vagyis tul a Dunán, Győr és Fehérvár kivételével, a tisztekkel együtt mintegy 5000 magyar katona volt.[239] Körülbelül ilyen arány lehetett a többi kerületekben is.

Az 1696. évben őfelsége három rendes huszárezred felállitását rendelte el.[240] Ugyanakkor

[236] Hadilevéltár: Kriegsraths-Prothocoll, 1696. febr. 20.

[237] »So in lauther Räzen bestehe.«

[238] Közös p. ü. lt. Hung. Heissler felterjesztése az udvari kamarához.

[239] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.709. Entwurf stb.

[240] Heissler jelentése, 1906. április 10. (Közös p. ü. lt. Hung.)

Zichy István ajánlkozott, hogy a győri generalatusban *két hó alatt két teljes huszárezredet és négy hó alatt két naszádos ezredet állit ki a török ellen.* Egy huszárezredre 7000 frtot, a két naszádos ezred felszerelésére és toborzására pedig 6000 frtot kért. A győri generalatus katonasága — irja Zichy — egész Magyarországban a legrégibb és a legtekintélyesebb. Azért azt kivánja, hogy a felállitandó ezredeknek a már létező magyar ezredek fölött elsőbbségük és magasabb rangjuk legyen.[241]

Zichy István ezen figyelemreméltó ajánlatát véleményadás végett Heisslernek adták ki. Heisslernek nem tetszett a magyar katonaság szaporitása s az udvari kamarának azt irta, hogy van elég rác, tehát nincs szükség ujabb magyar ezredekre. Különben is a magyar a rác katonát, s a rác a magyart ki nem állhatja![242]

A Heissler generális jelzette 6100 rác katonából még 1697-ben is igen-igen kevés lehetett együtt, de még ami együtt volt, annak nagy része is szétfutott, sőt igen sokan közülök viszszamentek a török földre. A kamarai tisztviselők ugyanis nem a legjobban bántak velök, s 1697-ben a rácok mindenfelől mozgolódni kezdtek.[243] A bajaiak mind szétfutottak s a délvidé-

[241] Project: »Auf was Wais aus dem raaberischen General-Gubernio zwey ordentliche Regimenter khönten zu ihro Mayestät Diensten in das Veld gestellt werden.« (U. o.) Zichy azt is követelte, hogy az egyik huszárezred örökre az ő nevét viselje.

[242] Ugyanott.

[243] Ez a megoldás összefüggött a délvidékre való erőszakos telepitéssel.

kiek csak a tavaszt várták, hogy török földre meneküljenek. Mikor a budai kamarai adminisztratio 1697. tavaszán kiadta a rendeletet, hogy a budai rácok szent György napjáig kötelesek a városból kiköltözni, kijelentették, hogy inkább mennek török földre, mint Pestre vagy a falvakba. Erre Gabelich János a rácok nevében *Wolf Frigyes jezsuitához fordult, mint a Magyarországba költözött rác nép egyetlen barátjához*, s arra kérte őt, hogy világositsa fel a császárt s a kamara elnökét az ő helyezetükről. Rengeteg katonai executiókkal nyuznak bennünket — irja Gabelich —, ha előbb tudtuk volna, sohasem jöttünk volna Magyarországba; akár Török-, akár Oroszországban elég helyet találtunk volna.[244]

Wolf páter közbenjárására Lipót, csakugyan intézkedett, hogy a rácok Budán maradhassanak. Azonkivül, hogy az elszéledt katonákat is visszaterelje, 1697. junius 27-én pátenst állitott ki részükre. Monaszterly Jánost — irja a király — megbiztuk, hogy gyalog- és lovascsapatokat gyüjtsön és szervezzen a rácokból. Mindazon rácok, akik az 1697. évi háborut végigküzdik, élelmet és lovaik számára abrakot annyit kapnak, mint a német katonák, s azonkivül minden adózástól, a beszállásolás minden terhétől mentesek lesznek.[245]

Hát bizony a magyar katonák nem voltak oly szerencsések, mint a rácok. Ugyancsak 1697-ben a hős *Kiss Balázs* felsőbb meghagyásra Bi-

[244] Közös p. ü. lt. Hung. 1697. márc. 9.

[245] Közös p. ü. lt. Az egyik pátens junius 27-én, a másik julius 9-én kelt.

harban egy huszárezredet állitott föl. Az ezred végigküzdötte az 1697-iki háborut, — s a huszárok jutalmul még téli szállást sem kaptak, annál kevésbbé élelmet vagy fizetést.[246]

Minél inkább közeledett a hosszu török háboru vége, s minél kevésbbé volt szükség a magyar huszárságra, meg a kitartó hajduságra, annál inkább előtérbe tolult az a régi gondolat, hogy a magyar katonaságot a végházakból elbocsássák s helyébe a rácokat helyezzék. A hosszu török háboruban évről évre résztvett magyar csapatok még az idegen fővezérek elismerését és bizalmát is kiérdemelték. A haditanács azonban maradt a régi. Távolról s papiroson csinálta a hadügyi politikát. A szerencsétlen tokaji ribillió, melynek hire jóval nagyobb volt, mint maga a felkelés, a haditanács bizalmatlanságát a magyarság iránt még jobban növelte. S még meg sem kötötték a török békességet, még föl sem lélekzett az agyongyötört és teljesen kiélt ország, máris hangoztatták a magyar katonaság elbocsátásának szükségességét. Emlitők, hogy 1693-ban ezt az ideát az udvari kamara találta föl, s a haditanács ellenezte. *Most a dolog megforditva állott; az udvari kamara ellenezte a redukciót s hévvel védte a magyar katonaságot, a haditanács meg mindenáron a magyar hadinép elbocsátása mellett harcolt.* Az erősebb természetesen a haditanács volt.

Az 1698. évben már folytak a békealkudozások. Szegény elpusztitott, végső szegénységre jutott hazánkban mindenki a bekövetkező teherkönnyitésről álmodott. Az álom azonban hamar szétfoszlott. Az 1698. év tavaszán az eddigi két millionyi hadiadót, mely alatt roskadozott az

[246] U. o. Kiss Balázs folyamodása, 1699. nov. 2.

ország, négy millióra emelték.[247] Mikor a nádor a Pozsonyban összegyült rendeknek tudomására hozta az eddigi hadiadó megkettőztetését, *a puszta hir annyira megrenditette őket, hogy tanácskozni nem tudtak* s a nádort kérték fel közbenjárásra.[248]

Még ugyanazon évben a másik fájdalmas csapás is lesujtott az országra. Lipót király 1698. szeptember 8-án Ebersdorfban kiadta rendeletét a rác katonaság szervezése és berendezése ügyében,[249] s meghagyta, hogy e fontos kérdésben Starhemberg Guido tanácsával éljenek.[250] E magában véve jelentéktelennek látszó rendelettel in-

[247] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.726. Ersuhung an die ung. Hofkanzlei. »Cassa generalis bellica in constantem ordinem ac solidum effectum deduci debeat, ita ut eum in finem omnis tributorum pecunia ad nullas alias manus sive assignationes exsolvi, sed in cassam generalem bellicam deferri ... in subsidium sumptuum bellicorum ad inclyto regno Hungariae contribuendi sunt quatuor milliones.«

[248] Közös p. ü. lt. Hung. Eszterházy Pál, Breiner udvari kamarai elnökhöz, 1698. márc. 13. »... quo audito, adeo consternati sunt reliqui universi status et ordines hic existentes, ut consilii plane incapaces, quo se vertere debeant, penitus ignorent.« Egy másik, 1698. okt. 30-án kelt jelentés már Magyarország tökéletes romlásáról szól (total Ruin des Königreichs Ungarn). Megjegyezzük, hogy az összeirás szerint Magyarország 59 vármegyéjében a városokkal együtt 5555½ palatinális porta volt.

[249] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.727.

[250] Starhemberg Guido 1698. április havában a rácok használhatóságáról még nem igen kedvezően irt. (Országos Levéltár: Insinuata cons. bellici, 1698. ápr. 26.)

dult meg Magyarország uj hadiberendezése. A rácok szervezése ugyanis maga után vonta a magyar végházak rendezését is. Megkezdődtek a hosszu tanácskozások, melyeknek éle ismét a magyar nemzet és a magyar katonaság ellen irányult. Kétszázados küzdelem után a nemzet joggal számithatott jobb jövőre. De hamar be kellett látnia, hogy a jövő még sötétebbnek mutatkozik, mint a jelen. A bécsi tanácskozásoknak hangja olyan volt, hogy az ember azt hinné, hogy nem a törököt, hanem a magyart győzték le. Alkotmányunkat, régi törvényeinket semmibe sem vették, a rengeteg áldozat fejében, amivel ez ország több mint negyedszázad óta adózott pénzben és vérben, még csak méltányosságot sem mutattak.

A török békesség megkötése után a haditanács Magyarország katonai berendezését alaposan megvitatta. Hogy a kérdéshez a magyarországi (de nem magyar) főtisztek is hozzászólhassanak, 1699. január havában a haditanács elnöke magához hivta s *nekik előzetes információkkal szolgált.* Azután január 28-án és február 5-én Caprara, Savoyai Eugén, Vaudémont, Starhemberg és Breiner jelenlétében közös tanácsot ültek. *A tanácskozás egyhangulag kimondotta, hogy az ezredeket fel kell oszlatni, a magyarországi várakat erős* (azaz német) *hadinéppel kell megrakni. A déli határon a török ellenében erős várak kellenek, hogy a török e vonalat át ne törhesse s hogy azon egyetlen magyar se juthasson át.*[251] Az egyes várakba az őrségeket igy osztották fel: Szolnokon 300 német, Tokajban egy szabad zászlóalj, Ungváron 200, Munkácson 300 gyalog és 100 dragonyos, Szatmárt 2000 gyalog és né-

[251] »...sondern auch von denen Hungarn niemandt hinüber gelassen werde.«

hány száz dragonyos, Kassán[252] 2000 gyalog, Eperjesen 500, Kállón 300, Váradon 1000, Egerben 1000, Makovicán, Lipótváron 600, Trencsénben 200, Murányban 100, Nyitrán 50, Szendrőben 150, Péterváradon 2000 gyalog és 500 lovas, Titelen 600 német és néhány száz rác, Eszéken 3000 gyalog és 300 lovas, Bródban 500 gyalog, Szigeten 250, Budán 1000, Esztergomban 300 gyalog. Ehhez járul még a felállitandó határőrvidék rác katonasága. Az összes német és rác katonaság 21.254 gyalogból és 8100 lovasból állna. A tanácskozás ezeken kivül kimondotta, hogy Gyulát, Ecsedet, Szentjobbot, Szepesvárát, Lietavát, Árvát, Lévát, Sikovát, Simontornyát, Tatát, Veszprémet, Pápát, Körmendet, Dombót és Kaposvárt, a Kanizsa körül fekvő kisebb várakkal együtt le kell rontani.[253]

A haditanácsnak és a meghivott generálisoknak ezen határozatai ugyan még nem nyerték meg a jóváhagyást, de már ebből is láthatjuk, hogy Magyarország védelmi berendezésében a magyar katonaságot teljesen mellőzni készültek. A további tanácskozások folyamán a *Deputatio* megállapitotta az összes katonaság számát. Eszerint amig a viszonyok nem változnak, őfelségének 20 német gyalogezredet (48.000 ember), 16 német lovasezredet (16.000 ember) és három magyar huszárezredet kell tartania. A huszárezredek ezentul egyenkint csak 600 emberből fognak állni, s élükön nem ezredesek, hanem

[252] Kassáról ezt irja a tanácskozás jegyzőkönyve: »Kaschau sei jederzeit ein Nest der Malcontenten gewesen.«

[253] Közös p. ü. lt. Hung. Copia Referati ex Deputatione über die Einrichtung des Status militaris post pacem in Hungarn betreffend, 1699. március 21.

csak főkapitányok lesznek.[254] A katonaságnak Magyarországban való berendezése és a magyar várak lerontása ügyében a tanácskozásokat folytatták. Az 1699. aug. 15-én kelt fölterjesztésében a kiküldött *deputatio* a többi között ezeket ajánlotta őfelségének: *Ami Magyarországot illeti, itt hadiberendezésben két ellenségre kell tekintettel lenni, a törökre és a rebellis magyarra.* A rebellisek formális háborut ugyan nem folytatnak, de figyelmen kivül nem szabad őket hagyni. Az uj berendezésnél őfelsége legkegyelmesebb intencióját ugy lehetne legkönnyebben végrehajtani, ha a magyar és a német[255] végbeli katonaságot teljesen megszüntetik. Ez esetben őfelsége a volt főkapitányok és főtisztek közül megtarthatja, akiket akar, vagy elbocsáthatja valamenynyit. A várak közül a deputatio Kanizsa lerombolását is ajánlja. Ez ajánlatot a következő gyülöletes megjegyzéssel kiséri: »wan man auf die Rauber, und dass sie dahinein nisten können, reflectiren will, *so wurde bald ganz Ungarn fortificiert müssen werden*«.[256]

Ezen fölterjesztés javaslatainak legnagyobb része őfelségének helyeslésével találkozott. A magyar ezredeket már az 1699. évben kezdték fel-

[254] Közös p. ü. lt. Hung. 1699. julius 15. »Referatum Deputationis den Statum militarem post pacem in Hungarn betreffend.« *Ime még a három ezredesi rangot is sajnálták a magyarok részére, s ezért a huszárezredek létszámát 600 emberben állapitották meg.*

[255] Itt a végházakban lévő német *szabad százlóaljakról,* s nem a rendes német katonaságról van szó.

[256] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.732. 1699. aug. 15. »Referatum Deputationis die Campirung und Eintheilung der Miliz in Hungarn in gewisse Territorien.« stb.

oszlatni. A Pálffy Miklós-féle hajduezredet, valamint a Molnár-félét is feloszlatták. Az utóbbi ezrednek a követelése feloszlatásakor 40.000 frtra rugott. A király 1699-ben azt is elrendelte, hogy a három európai hirü huszárezredet (Pálffy János, Deák Pál és Kollonics Ádám-félét) fel kell oszlatni és belőlük egy huszárezredet alakitani.[257] Szerencsére ezt a rendeletet később visszavonták. Ez évben szüntették meg véglegesen s vetették adózás alá a Szalonta vidékén lévő tizenhárom hajduvárost, mely városoknak régi privilégiumaik alapján az volt a kötelességük, hogy Nagyváradról adott jelre (három ágyulövésre) tizezren táborba szálljanak. A kamara szerint ez a kötelesség csak arra való volt, hogy törvényes királyuk ellen örökösen fegyverben legyenek.[258]

Ez alatt a haditanács a katonai, a Tisza- és Maros-menti határőrvidék tervét is kidolgozta. A terv szerint 2400 gyalogot és 1850 huszárt teljesen a rác népből akartak összetoborzani. Solymostól Szegedig 1 főkapitány és 3 kapitány, Szegedtől Zsablyáig 1 főkapitány és 3 kapitány, Titeltől a Száváig 3 főkapitány és nyolc kapitány alatt állott volna a rác katonaság. A haditanács számitása szerint a 2400 rác hajdu és az 1850 rác huszár készpénzben (a földosztáson kivül)

[257] Közös p. ü. lt. Hung. Referat die Einrichtung des Kollonitsischen Husarn-Regiments, 1699. Geċember 11.

[258] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.735. 1699. dec. 14. »...confirmationen donationalium, quae ab iniquis principibus populo illi collectitio semper in libertates aspiranti non alum in finem collatae fuissent, quam ut continuo contra legitimos reges Hungariae armis suis parati manerent.«

évenkint 147.948 frtba került volna.[259] Lipót a haditanács ezen felterjesztésére 1699. augusztus 29-én e szókat irta: »*dieses Guetachten finde ich gar wohl ausgearbeitet*«. Mivel azonban a javaslat nagyrészben kamarai ügyeket tárgyalt, véleményadás végett kiadták az udvari kamarának.

A Breiner elnöklete alatt álló udvari kamarában többen voltak, akik a magyar politikai viszonyokat jól ismerték. Maga az elnök hosszabb ideig tartózkodott Magyarországon. Az udvari kamara tehát a haditanács javaslatán igen sok kifogásolni valót talált. *Elsősorban a leghatározottabban ellenezte a haditanácsnak azt a tervét, hogy Magyarország testéből a rácok számára külön területet* (önálló politikai jogokkal) *hasitsanak ki; végül helytelennek, céltalannak és veszélyesnek mondotta a magyarok kizárását Magyarország védelméből.*

Az udvari kamara ezen nézeteit 28 ivalaku oldalra terjedő felterjesztésben fejtette ki.[260] A magyar katonaság teljes mellőzése ellen az udvari kamara felhozza, hogy ezen tervnek keresztülhajtása *az egész magyar nemzetet elkeseritené, mert a nemzet látná, hogy saját hazájának védelmére méltatlannak tartják, s azt olyan nemzetre bizzák, amely iránt a magyarok régi idők óta gyülölettel és megvetéssel viseltetnek. Ha a magyar nemzetet annyira lealacsonyitják és mellőzik*, a rendek ismét panaszkodhatnak az ország jogainak megsértése miatt; mert hiszen a törvények világosan kimondják, hogy a főkapitány-

[259] A haditanács szerint a rác gyalogság 100 főből álló kompániákra, a lovasság pedig 50 emberből álló zászlóaljakra oszlott volna.

[260] Közös p. ü. lt. fasc. 14.735. Hofkammer-Referat, die Rascianische Miliz und Einrichtung der Granitzen betreffend.

ságokat és a tisztségeket született magyarokra kell bizni.[261]

Fölötte becsesek azok a megjegyzések is, miket az udvari kamara a magyar huszárokra mond. A haditanács azon a véleményen volt, hogyha a rácokat lóra ülteti, azok ép oly huszárok lesznek, mint a magyarok. *Az udvari kamara felvilágositja a haditanácsot, hogy a magyar könnyü lovasságot nem az a körülmény tette európai hirüvé, hogy ezredekbe osztották, hanem nemzeti szelleme, a nemzetnek megfelelő harcmodora és gyorsasága.*[262] Eddig gyorsan és könnyen lehetett huszárokat kapni, mert minden magyar

[261] »Worzue noch kommt„ ob auf antragende Granitz-Linie neben denen Rascianern nicht auch Hungarn in militia confiniaria gehalten sollen werden. In sonderbahrer Betrachtung, dass es die gantze hungarische Nation sehr disconsoliren wurde, wan man sie selbsten nicht für würdig und fähig hielte, die limites ihres Vaterlandes mit verwahren zu helfen, sondern solche einer Nation, und zwar allein anvertrauen thäte, welche bei den Hungarn in antiquo odio et contemptu ist: ess dörften auch die Stände des Königreichs, wan sie sich so gar praeteriirt und vilipendirt seheten, sich wider die infractionem jurium regni beklagen, kraft welcher, wie die klare decreta et articuli reden, die supremi et inferiores capitaneatus den Hungarn zu conferiren seyn.«

[262] Nicht aus dem Instituto, dass sie Regimenter gewest seyn, sondern ex genio populi et methodo militandi, welcher keine, als eine der Nation conforme Ordnung und darbey eine herzhafte Geschwindigkeit und eine ohnversehene Irruption haben will« stb. A franciák ellen is — irja — ezek szerezték meg a huszároknak tekintélyét. »Wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so rennomirt und bei dem Feindt in zimblichem Respect gewest seyn.«

egyuttal katona is volt. De kérdés, hogy a békés élet beköszöntésével is igy lesz-e? Azért a huszárságot nem szabad elhanyagolni, nem szabad mellőzni. A rác katonaságot ugyanis csak hajdunak lehet használni, de ha lóra ültetik, csak jelentéktelen szolgálatot várhatni tőle.[263] Az udvari kamara ezért azt ajánlja, hogy a nemzeti lovasság csak magyarokból és horvátokból álljon.

A haditanácsnak azt a tervét, hogy Erdélytől kezdve az Unnáig, két óra járásnyi szélességü darabot hasit ki az ország testéből, s azt az ország törvényei és a megyei hatóságok alól kiveszi és politikai jogokkal a rácoknak adja: az udvari kamara hevesen ellenezte.[264] Az országot — irja — alaptörvényeiben és alkotmányában nem szabad felforgatni! Ha a jelzett területet teljesen átadják a katonáknak, a kincstárnak akkora területből, mint Alsóausztria, semmi haszna sem lesz. Azonkivül a katonák a szomszédos területeket is teljesen fölélik és kipusztitják, s temérdek kellemetlenségeket okoznak. Ha a határőrvidéket ugy rendezik be, ahogy a haditanács tervezi, s ha a rácoknak önálló politikai jogokat adnak, egy országban kétféle nemzet lesz egyszerre, s a két nemzet egymást annál inkább gyülölni

[263] »Weillen das rascianische Volk, wan es zu Pferdt dienen sollte, keine Reflexion eines sonderbahren Dienstes zu machen ist.« stb.

[264] »Welches dissegno die Hofkammer für sehr importirlich, und salvis legibus patriae für inpracticabel halten thut; dan was den District anbelangt, so könte selbiger nicht anderst, als per avulsionem a jurisdictione Regni, und mit Dismembrirung der Comitaten zu Werck gerichtet werden . . .« »Also dass die Einrichtung dieses Districts sowohl respectu Regni, als regnicolarum in legibus fundementalibus et juribus privatis, seine evidente und nicht wohl zu superiren mögliche Incompatibilität haben« stb.

fogja. Ennek csak a közjó vallja majd kárát. A józan politika azt követelné, hogy a rácokat lehetőleg szétszórják, együtt egy tömegben ne hagyják.

Az udvari kamara ezután a rác papság viszszaéléseit fejtegeti, s azt mondja, hogy e visszaélések még inkább növekedni fognak, ha a rácoknak külön tartományt adnak s őket külön nemzetnek elismerik.

Végül szól még a kereskedésről is. Erre — ugymond — a rácoknak igen nagy a hajlamuk, s a földmüvelés és katonáskodás helyett majd kereskedést fognak üzni, s mivel vámot és harmincadot nem fizetnek, a kincstár ezen a téren is sokat fog veszteni.

Az udvari kamara ilyetén fejtegetései a haditanácsra és a generálisokra semmi hatással sem voltak. Különösen ellenezték a kamara nézeteit azok a német generálisok, akik a rác határőrvidék megteremtésével valóságos kis királysághoz jutottak. *Schlick, Starhemberg, Löffelholz, Nehem* és *Kylba* ugyanis az 5000 frtnyi évi fizetésen kivül vám- és harmincadmentességet is élvezték, s a rájok bizott területen azt tehették, amit akartak. Korlátlan uralkodásukban csak a magyaroktól kellett tartaniok; ezért nem akartak magyart a végbeliek közé felvétetni; ezért nem akartak hallani a megyei kormányzásról.

Mivel a közös tanácskozások alkalmával ez ellentéteket elsimitani nem tudták, 1699. november 15-én az udvari kamara hosszu felterjesztésben mégegyszer kifejté nézeteit.[265] A nemzeti katonaság — irja — nem lesz rosszabb, ha eredeti szervezetében s a harcmódban, melyhez e nép hozzászokott, meghagyják. A német ezre-

[265] »Referat die Einrichtung deren hungarischen Granitzen der räzischen und anderer Nationalmiliz.«

dekbe való beosztás a harcképességet nem emeli, csak a tiszteket gazdagitja s a kincstárt apasztja. A huszárságból állandó hadtestet kell tartani, nehogy a viszonyok változásával a könnyü magyar lovasság régi kiváló tulajdonságaiból kivetkőzzék. Erdélytől az Unnáig *négy* fő és huszonkét közbeneső végház legyen. Arad, Szeged, Pétervárad és Bród váraiba erős német őrséget kell helyezni. A nemzeti katonaság egyötöde legyen rác hajdu, négyötöde pedig magyar és horvát. A magyarokra, kik oly sokáig harcoltak hazájukért, nagyon fájdalmas lenne, ha végházaikat a rácokra biznák; *de különben is az olyan népnél, amelynek hüsége a szerencsével szokott változni, mindig félni kell, hogy a törökhöz pártol és ellenünk harcol. A katonai rác végvidék a gonosztevők menhelye lesz.*[266] *Erre nézve elég sok szomoru példa áll előttünk. Hiába esküsznek a rácok, nehéz elhinni, hogy egy természeténél fogva rablásra hajló nép*[267] *megjavul, ha kezébe fegyvert adnak.*

Az udvari kamara többszörös fölterjesztésének csak annyi eredménye lett, hogy a határőrvidék berendezésével megbizott egyének utasitásába egyik-másik kivánságát belevették.

Miután Magyarország uj hadügyi berendezésének kérdését minden részében eldöntötték, a nádort is felszólitották, hogy az épitendő kaszárnyák[268] ügyében a haditanáccsal, a hadi commissariatussal és Ausztria deputatusaival tanácskozzék s a kaszárnyák épitésének ügyét végre dülőre juttassa. Közeleg a tavasz — irja

266 »Receptaculum aller facinorosorum sein wurde.«

267 »So ist doch schwehr zu glauben, dass ein von Natur auf den Raub inclinirendes Volk« stb.

268 A határőrvidéken emelendő állomás.

a magyar kancellária — s a közjó azt kivánja, hogy az állomásokra destinált katonaság mennél előbb elfoglalhassa helyét.[269] Ugyanezen a napon (márc. 17.) a Kollonics elnöklete alatt álló pozsonyi *subdelegata deputatio* is megsürgette a kaszárnyák, illetőleg a katonai állomások kijelölését és épitését.[270] A következő napon meg ugyanezen deputatio elhatározta, hogy az épités ügyében minden megyéhez körlevelet intéz s abban az épités intentióját is kifejti. Azt — irja a deputatio —, hogy a kaszárnyákba miféle katonák jönnek, már ugyis tudják.[271]

Ezalatt a határőrvidék berendezésére kijelölt biztosok számára az utasitásokat elkészitették, még pedig ugy, hogy *a magyar biztosok utasitása teljesen ellenkezett a haditanács és az udvari kamara részéről kiküldöttek utasitásával.* Az 1700. évi augusztus 6-án a nádornál tanácsot ültek a határőrvidék ügyében. Ez alkalommal szóba kerültek a különféle utasitások is. A haditanács emberei — irja a magyar kancellária — azután a kamara küldöttei, meg a magyar biztosok, más és más utasitást kaptak. Vajjon mi lesz ennek az eredménye? Más nem, mint zür-

[269] Országos Levéltár: kancell. oszt. Concept. exped. 1700. márc. 17.

[270] Országos Levéltár: Conclusum excelsae deputationis, 1700. márc. 17. »ac ibidem — irja a deputatio — interea, dum ipsa habitacula erecta fuerint, castra ponere queant, quod ut fieri possit, locus ante omnia certus esse et designari debeat.«

[271] Országos Levéltár: Conclusum excelsae deput. »Et cum idem stationum — irja a deputatio — negotium haud in alium finem statutum sit, quam ut aedes incolarum ab inhabitatione militum molestiisque ex eadem proficiscentibus immunes ac liberae reddantur.«

zavar. Ennek elkerülése céljából a kancellária azt ajánlotta, hogy az utasitások megvitatására congressust tartsanak. A kancellária ugyanez alkalommal a magyar commissariusok neveit is felsorolja. Eszerint a Maroshoz és a Tiszához Barkóczy Ferenc, Bercsényi Miklós, Benkovics Ágoston (váradi püspök), Klobusiczky Ferenc; Szlavoniába pedig Forgách Simon, Nádasdy Ferenc, Nedeczky Sándor, a kalocsai érsek vagy Kaszó István apát küldetnek ki.[272]

Az itt ajánlott congressust nem tartották meg. De nem is volt arra szükség, mert *a magyar biztosoknak adott utasitás csak porhintés volt a nemzet szemébe, s abból ugyan egyetlen pontot sem valósithattak meg a kiküldöttek.*

A haditanács és az udvari kamara kiküldötteinek utasitásaira is meg kell jegyeznünk, hogy azokat többször megváltoztatták. S amig az 1700-ban kiállitott utasitások a magyarságot sértő intézkedésekről csak keveset szólnak, addig az 1702-ben kiadottak már leplezetlenül feltárják a Magyarország és a magyar nemzet ellen intézett támadásokat.

A magyar biztosok részére kidolgozott utasitás[273] aránylag a legrövidebb, s ebben a megyei törvényhatóságok feloszlatásáról egyetlen szót sem találunk. Az utasitás szól a rácok számára kiosztandó földekről és a rác *törzs* (tehát nem *nemzet)* felosztásáról. A rácokat — irja az utasitás — három csoportra kell osztani. Az elsőbe a katonák tartoznak; ezek a megyei tör-

[272] Országos Levéltár: kancell. oszt. Concept. exped.

[273] Közös p. ü. lt. Hung. »Instructio pro deputatis ex parte Hungariae ad ordinanda confinia circa Marusium, Tibiscum et Savum nationali et rasciano praesidio mumenda« stb. 1700. szept. 17. Ebersdorf.

vényhatóság alól teljesen kivétetnek és minden köztehertől szabadok. A második osztályba a kiszolgált (emeritus) rácok tartoznak; ezek a földeket csak éltök fogytáig birják, de ha örököseik vannak, a földek azokra szállanak; a megyék hatósága és a közterhek alól ezek is kivétetnek. A harmadik osztályba a földmivelő rácok soroztatnak; ezek háromévi mentességet kapnak, de azután a megyei és az állami terheket épugy viselik, mint az ország többi lakói. Mivel a magyar biztosok utasitása *nemzeti és rác katonaságról* szól, világos, hogy itt a magyar katonaság kizárására gondolni nem lehetett.

A magyar biztosok részére adott utasitást a bécsi udvari *suprema ministerialis deputatio* átnézte, azután őfelsége saját aláirásával megerősitette.[274]

Az udvari kamara kiküldöttei: Volkra és Thavonat[275] részére kidolgozott utasitás már lényegesen elüt a magyarok utasitásától. A felállitandó határkatonaság — mondja az utasitás — *magyar és rác legyen. A Pálffy- és a Kollonics-féle feloszlatott*[276] *ezredek még meglevő huszárjait is ide kell helyezni, s az összes huszárság feje Kollonics Ádám gróf legyen.* Eszerint tehát a végbeli lovasság élére magyar főtiszt került volna. A hajduság közé is bármely magyar ember beléphetett.[277]

[274] Országos Levéltár: A magyar kancellária átirata a ministerialis deputatióhoz, 1701. november.

[275] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.739. 1700. aug. 18. Thavonat a Maros és Tisza, Volkra a Duna és Száva mentén felállitandó végházak rendezésére küldetett ki.

[276] A Pálffy János-féle ezredet nem oszlatták fel.

[277] »*Zumahlen dieser ganze National Status nicht allein auf di räzische Miliz, sondern auch auf die Hungarische angetragen und verstanden werde.*«

A telkek kiosztására nézve a kamarai utasitás megjegyzi, hogy a telkeket portiók gyanánt kell kiosztani, azaz minden közember akkora földet kapjon, amely bármely alakban egy portiót jövedelmez. Eszerint a közhuszár $1\frac{1}{2}$, a lovastizedes 2, az őrmester 3, a zászlótartó $4\frac{1}{2}$, a hadnagy $5\frac{3}{4}$, a kapitány $9\frac{1}{4}$, a főkapitány $18\frac{1}{2}$, a gyalog tizedes $1\frac{1}{2}$, a gyalog strázsamester 2, a zászlótartó 3, a gyalog hadnagy $4\frac{1}{2}$ portiónak megfelelő földet kap. A kiosztandó földekről törzskönyvet (gräniz-grundbuch) kell vezetni. A katonaság a házakhoz ingyen épület-anyagot kap. *A házakat magyar módra kell épiteni.* (Auf ungarische Art vom Laim oder Erden geröricht und Holz, ohne sonderbarer Zimmerarbeit.)[278]

Az utasitások közül a legfontosabb természetesen az volt, amit a haditanács küldöttei kaptak. A tényleges végrehajtás ugyanis ezen utasitás alapján történt. A Starhemberg Guido

[278] A határ-katonaság felosztására nézve a biztosok ezt az utasitást kapták: Solymoson legyen 50 hajdu, Lippán 50 gyalog és 50 lovas, Aradon 100 gy. és 50 l., Nagylakon 50 gy. és 25 l., Fenlakon 50 gy. és 25 l., Szentmiklóson 50 gy. és 25 l., Csanádon 100 gy. és 100 l., Szegeden 150 gy. és 200 l., Martonoson 50 gy. és 25 l., Kis-Kanizsán 100 gy. és 100 l., Zentán 100 gy. és 100 l., Becsén 50 gy. és 50 l., Zsablyán 100 gy. és 100 l., Titelen 200 gy. és 50 l., Szalánkeménben 100 gy. és 100 l., Péterváradon 100 gy. és 100 l., Vernichken 100 gy. és 50 l., Moravicán 100 gy. és 50 l., Racskán 100 gy. és 50 l., Bercskán 100 gy. és 50 l., Sabinblatán 100 gy. és 50 l., Babinagredán 100 gy. és 50 l., Bródban 100 gy. és 100 l., Kobason 100 gy. és és 100 l., Gradiskán 100 gy. és 100 l., Gravila-Velkán 100 gy. és 100 l. A további végházakról az utasitás még nem szól. Az összes katonaságot zászlóaljakra kellett osztani, tehát 24 gyalog (2400 ember) és 37 lovas zászlóaljra (1850 ember).

és Schlick generálisok részére kiadott utasitás[279] már világosan kimondja, hogy *Erdélytől kezdve az Unnáig az összes véghelyek és csardakok hadinépe a fő- és az altisztekkel együtt a rác nemzetből vétessék.*[280] Egyéb katonaságról itt szó sincs. Mindössze csak annyit enged meg az utasitás, hogy a feloszlatott huszárezredekből megmaradt katonákat a többiek közé be lehet sorozni.

Amint láthatjuk, az utasitások egymástól lényegesen különböztek. A későbbi eredmények azt bizonyitják, hogy az utasitások ilyetén kidolgozása célzatosan történt.

Amikor a különféle biztosok a délvidékre értek s a tanácskozásokat megkezdették, az utasitások különfélesége miatt hamar összetüztek. A generálisok a magyar biztosok ellenvetéseit figyelemre sem méltatták, s ezeknek nem volt más választásuk, mint otthagyni az egész munkálatot.[281] A generálisok tehát zavartalanul folytathatták munkájokat.

A következő (1701) évben a magyar biztosok ujra lementek a határra. A kancellária meghagyta nekik, hogy ragaszkodjanak tavalyi utasitásukhoz s ne engedjék a megyéket felforgatni, hanem azon legyenek, hogy a megyei tisztikar tényleg gyakorolhassa jurisdictióját. Az ujonnan visszaállitott megyékbe a szomszéd vármegyékből népet telepitsenek s részükre földet osszanak.[282]

Ez évben ugyanaz történt ami tavaly. A

[279] Közös p. ü. lt. Hung. 1700. julius 15.

[280] »...*mithin dieser miles confiniarius ex tota massa der rätzischen Nation sambt Ober- und Unterofficiern auch Gemainen genommen werden muss.*«

[281] Országos Levéltár: 1701. nov. A magyar kancellária a ministerialis deputatióhoz.

[282] Országos Levéltár: 1701. aug. 2. A magyar biztosokhoz.

haditanács kiküldöttei: Schlichting és Lamberg ugyanis ujabb utasitást kaptak,[283] melyben a magyarokéval homlokegyenest ellenkező rendeletek voltak. Igy Schlichting utasitásának 7-ik pontja ezeket mondja: A magyarok és a rácok között született antipathia és bizalmatlanság uralkodik, tehát a rácokat már csak ezért is meg kell tartani s a magyarok részéről praetendált uralomtól teljesen megszabaditani.[284] Az összes magasabb tisztségeket a németeknek, a kisebbeket pedig a rácoknak kell adni. *A rácokat minden megyében mint külön nemzetet kell rendezni és a magyaroktól függetlenné tenni.*[285] Tervezték — mondja az utasitás 14-ik pontja —, hogy Monaszterlynek Gyula táján kiváltságos uradalmat adnak; mert kivánatosnak látszott, hogy a végházaktól és a rác patriarchiától mennél távolabb legyen, s hogy még több rácot hozzon az országba. De már Tolna megyében kapott birtokot, s igy e terv végrehajtására nincs szükség.

Lamberg utasitásának legtöbb pontja szórul szóra megegyezik Schlichting utasitásával. Csak a 4-ik pontban találunk némi elütő dolgot. E szerint Lambergnek meghagyták, hogy a *Szabadkán és Zomborban letelepedett katolikus*

[283] Bécsi állami levéltár: 1701. szept. 3. »Verneuerte Instruction für unsern Hofkriegsrath etc. Dietrich Freyherrn Schlichting über Einrichtung der Gränitzen in Sclavonien an der Donau und Sau, auch Besetzung derselben mit Rätzischen national Miliz.« Ugyanily utasitást kapott Lamberg is a Tisza és a Maros mellékére.

[284] »...von dem über sie praetendirenden Dominatu der Hungarn gäntzlich zu befreyen.«

[285] »...als ein besonderes Corpus Nationis in jedem Comitat eingericht und independenter von denen Hungarn tractirt werden sollen.«

dalmátokat, akik Buda visszafoglalásánál és a rablók kiirtásában nagy érdemeket szereztek, számitsa össze s telepitse máshova.[286]

Ismervén ezen utasitások tartalmát, gondolhatjuk, hogy a magyar biztosok megint nem mehettek semmire. A magyar kancellária 1701. november havában a ministerialis deputatio előtt, majd december 2-án[287] az udvari kamara előtt keservesen panaszkodott. A rác nemzetet — ugymond — kiveszik a megyék joghatósága alól, fölmentik az adózástól, s a megyéktől független *rác királyi biró alá helyezik.*[288] Vajjon mi lesz mindennek a vége?

Miután a haditanács kiküldöttei elegendő rác katonát gyüjtöttek, s miután a meghagyott magyar végházakat német katonákkal megrakták, *a magyar végházak feloszlatásának ideje is elérkezett!* Amig délen az aradi várat s a többi erősségeket sürgősen épitették, azalatt bent az országban a régi magyar végházakat egymásután rombolták. A végházak rontásával együttjárt a végbeliek elbocsátása is. A haditanács az elbocsátásokat már 1700-ban megkezdte s a magyar kancelláriának a teendőket megirta. A kancellária viszont a megyékkel és a volt magyar generálisokkal tudatta, hogy a magyar végbeliek ezentul fegyvert nem viselhetnek, hanem gazdasággal kell foglalkozniok és adót fizetniök.[289]

[286] Bécsi állami levéltár: 1701. szept. 3. »Verneuerte Instruction für unsern Lamberg« stb.

[287] Országos Levéltár: kancell. osztály.

[288] Az első ilyen rácz biró *Gracsics Jakab volt, aki nevét igy irta: Jacobus Sempronius Grachus patricius Romanus.* (!!)

[289] Országos Levéltár: 1701. márcz. 3. A kanczellária válasza a haditanácsnak »ratione certorum praesidiorum sublationis.«

A magyar és horvát végbeliek szégyenteljes elbocsátása viharos jelenetekre adott okot. A régi vitézek sok véghelyen semmi áron sem akartak helyükről távozni. Sok helyen fegyveres beavatkozásra volt szükség. A haditanácsnak tehát többször ismételnie kellett rendeletét. Igy 1701 november 7-én harmadszor irja a kancelláriának, hogy *a végházak, miket eddig hagyar hadinép őrzött, nem lévén rájok többé szükség, a magyar generalatusokkal, főkapitányságokkal és egyéb tisztségekkel, valamint a végbeliekkel együtt már régen eltöröltettek,* s ezt a dolgot a magyar kancelláriával már töbször tudatta. Itt az ideje, hogy a kancellária is intézkedjék. Most a volt magyar katonaság és a nép között nincs már semmi különbség. A végbeliek menjenek mesterségre, vagy fogjanak a földmiveléshez. A várakban nincs többé rájuk szükség.[290]

Az 1701. év november 9-én Lipót király a nádorral, a mágnásokkal és a megyékkel ismételten tudatta,[291] hogy *a magyar katonáktól őrzött végházakat — cessante quippe causa, necessitate et ratione — megszünteti. A végbeliek ezentul egyenlők lesznek a polgárokkal, s földmiveléssel vagy kereskedéssel kell foglalkozniok.* Akik polgári foglalatosságok egyikéhez sem értenek s tovább is katonáskodni akarnak, azok a felállitandó mezei csapatokba beállhatnak. Azokat, akik kóborlásra adják fejöket, a megyék és a

[290] Országos Levéltár: Insinuata cons. aul bellici ... »cessante quippe causa, necessitate et ratione instituti, unacum generalatibus, capitaneatibus supremis ac subalternis, aliisque quibusvis eiusmodi officiis„ nec non gregariorum militari conditione ac statu, ac ipso etiam confiniorum nomine, iam pridem sublata fuerint« stb.

[291] Országos Levéltár: kanczell. osztály.

német katonaság üldözze. Az elbocsátott végbeliek Kékkőnél és Korponánál ismét nagy zavart okoztak. Az ilyes dolgot nem szabad türni. *Tartsátok magatokat* — irja Lipót — *szigoruan a császári rendeletekhez!* A magyar végházak őrségeiből csakis a győri és a komáromi leszállitott (uti nunc reductus) őrség marad meg, de ez is csak a további intézkedésig.[292]

Ime a szegény magyar katona sorsa! Hosszu küzdelmei és nélkülözései jutalmául szégyennel elbocsátották s kezébe koldusbotot adtak. Lent a határon emelt véghelyekre nem fogadták be; itthon csak német katonaságot tartottak; a jelzett magyar ezredeket még nem állitották fel, mert ezekre csak az örökösödési háborúban volt szükség. A magyar végbeli vitézeknek tehát csak egy választásuk volt: a bujdosás és szegénylegénykedés!

Meg kell jegyeznünk, hogy az elbocsátáskor még régi követeléseiket sem kapták meg. Pedig voltak őrségek, melyek zsoldot évek óta nem kaptak. Igy a szatmári magyar hajduk és huszárok a haditanácshoz intézett közös folyamodásukban amiatt panaszkodnak, hogy fizetést már *tiz éve* nem kaptak.[293] Mondanunk sem kell, hogy a magyarokkal együtt szolgált horvát vitézek is osztoztak a közös sorsban.

A magyar végházak lerontását már az 1701. évben megkezdték ugyan, de az igazi munka csak 1702 tavaszán kezdődött. Az elrendelt rom-

[292] ... »pro interim tantum, donec ulterior benignissima resolutio nostra subsequatur.«

[293] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.730. 1702. febr. 23. ... »quod iam decimus labitur annus, ex quo absque ullo penitus stipendio hic penes praesidium fideliter servimus.«

bolások rendkivül sok pénzbe és munkába kerültek. A pénzt a magyarországi kamaráknak, a munkásokat a megyéknek kellett adniok. Hogy egy vár lerontásának költségeiről fogalmunk legyen, adjuk itt Dumont Miklós mérnök alezredes számitásaiból[294] az Egerre és Fehérvárra vonatkozó adatokat. Eger lerontásához kell 6 aknamester, 12 kőfejtő és 2 kovács 3—3 hóra, 3000 paraszt és ezek részére 3000 lapát. Fehérvár, melybe csak nemrég kétszázezer forintot épitett be De l'Vigne, hét hatalmas bástyájával a mocsarak tengeréből emelkedett ki. Ezek a mocsarak — irja Dumont — Fehérvártól egészen Mohácsig terjednek, és Stájerország felé az egyetlen »passus« Fehérvárnál van. A falak csupa hatalmas kockakövekből készültek.[295] Vannak 9—12 láb vastag kőkockák is. A lerontáshoz kell 2000 paraszt, 80 kőmüves, 24 kőfejtő, 12 aknamester, 6 ács, 12 hajó és 24 hajós.[296]

A lerontandó várakat 1702. február 7-én hat csoportba osztották; minden csoporthoz egy mérnököt és egy német várparancsnokot rendeltek a robbantások és a lerontás vezetésére. A robbantásokat azért alkalmazták, hogy a várárkokat az omladékkal betömjék. Az 1702. év tavaszán a következő csoportokat vették munkába: 1. Szendrő, Patak, Ecsed és Szepesvár; 2. Eger, Fehérvár, Palota és Simontornya; 3. Nyitra és Léva; 4. Tata, Pápa és Veszprém; 5. Kanizsa, Zalavár,

[294] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.749.

[295] Vigne ugyanis a fehérvári müemlékeket mind felhasználta a várépitésnél.

[296] Ugyanezen jelentés szerint Palota négyszögü vár volt öt rondellával. Simontornya szintén régi négyszögü vár volt, közepén egy hatalmas négyszögü toronnyal.

Körmend és a balatoni öt kisebb végház, mint Tihany, Szigliget stb.; 6. Kapuvár és Dombó.[297]

Eközben az 1702. évi tavasz beálltával a biztosokat ujra leküldték a határőrvidék további rendezésére. Ez alkalommal a biztosok ismét uj utasitásokat kaptak. Schlichting és Lamberg gróf részére[298] 1702. május 23-án, Volkra és Caraffa részére pedig[299] május 31-én állitották ki a terjedelmes utasitást. A két utasitásban lényegesebb eltérés nincsen. *A magyar biztosok kiküldéséről ez évben Bécsben hallani sem akartak!* A magyar kancellária 1702. május 3-án még arra kérte a *ministerialis deputatiót*, hogy a biztosok utasitásaiban levő ellentéteket simitsa el, mert a magyar biztosoknak legutóbb is sok veszekedés után »re infecta« kellett visszatérniök.[300] E fölterjesztésre a válasz valószinüleg az volt, hogy magyar biztosokra ezuttal szükség nincsen. A kancellária ugyanis a haditanácshoz intézett junius 20-iki felterjesztésében azt irja, hogy a határőrvidék munkálataiból a magyar biztosokat kizárni nem lehet. *Magyarország területéről van szó* — ugymond — *s a magyar commissariusokat akarják kizárni! Hallatlan eljárás ez, melyre példa alig akad, mely Magyarország nyilt meggyaláztatása!*[301] A kancellária arra kéri a haditanácsot,

[297] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.749. Über die resolvirte und nechstens zubewürken anbefohlene Demolitiones.

[298] Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica.

[299] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 1475.

[300] Országos Levéltár. Ex cancell. Hung. aul.

[301] ...»inaudito etiam exemplo et cum evidenti prostitutione intra regnum regni commissarios provinciales excludi« stb. (Országos Levéltár: 1702. jun. 20.)

hagyja meg a kiküldötteknek, hogy a magyar commissariusok nélkül semmit se tegyenek.

Amig a magyar kancellária, szinte szokatlan hévvel, Magyarország érdekeiért küzdött, azalatt a leküldött hadi és kamarai biztosok lázasan folytatták a rendezés munkáját. Utasitásuk meghagyta, hogy akár rác, akár magyar a megye lakossága, a tisztviselőknek semmi közük se legyen a rácokhoz. Legjobb lenne — mondja az utasitás 3-ik pontja —, ha megyei tisztviselők egyáltalán nem lennének. De hogy Magyarország ne panaszkodhassék az ország jogainak teljes kiirtása miatt, a *Liber Regius*-ban levő megyék neveit szabad használni s a cimzetes (saltem ad honores) megyei tisztviselőket is meg lehet hagyni, de ezeknek a rác nemzet fölött semminemü joguk sem lehet.[302] Éppen ezért helyezték a rácok élére a *judex regius*-t.

Ami a szlavón végvidék berendezését illeti, itt is végbeli katonaságra és a csardakok őrségére kell osztani a rác hadinépet. A kettő között csak annyi a különbség, hogy a végbelieket (graniz-miliz) mint rendes tábori katonaságot a külföldre is ki lehet vezetni, a csardakok őrsége pedig csak helyi szolgálatra (ad beneplacitum) való. A csardakok egyenes vonalban félórányira legyenek egymástól. Struggától a Száva mentén Bácskáig, innét (an der Bossut) egész Nemcséig 90 csardakot, azután a Despotasáncon és Illokon át Titelig 11 csardakot kell felállitani. Eszerint a szlavóniai generalatusban 101 csardak lesz, mindegyik csardakban 30 em-

[302] ...»ohne Entgeldt der rascianischen Nation und ohne Abbruch deren Exemption nominetenus bestellen möge, aber weder in realibus noch personalibus aut collectis das geringste mit den räzisch Volk zu disponiren oder zu schaffen haben sollen«.

ber, minden hat csardak élén egy kapitány és egy vajda. A csardakok összes népe tehát Szlavóniában 3199 főre, a rendes végbeli katonaság pedig 2450 főre rug. A három rác főkapitánynak székhelye: Illok, Perszka (Preseka?) és Kobas.

A Tisza és a Maros mentén a rác katonaság összes száma — a bolgár katonaságon kivül — 2525 fő. A bolgár katonaság ugyanott három kompánia (egyenkint 75 ember) lovasból és 300 gyalogból áll. Minden katona földet és $^1/_3$-ban fizetést kap. A földosztás ilyen arányban történt: a közgyalog 18 holdat, a közlovas 24, a gyalog tizedes 24, a lovas 31, a gyalog őrmester 31, a lovas 46, a gyalog zászlós 61, a lovas 96, a vajda 92, a lovas hadnagy 112, a kapitány 192, a főkapitány 384 holdat kapott. Egy hold alatt 220 lépés hosszu és 50 lépés széles területet értettek. Minden közgyalog 4 kaszásra való rétet, a lovas pedig 5 kaszásra valót is kapott. A magasabb ranguak arányosan több réthez jutottak. Bár a haditanács a megyékkel kényekedve szerint intézkedett,[303] a földosztás mégis ezernyi akadályba ütközött. Lamberg és Volkra grófok is azt jelentették a haditanácsnak, hogy a földosztás körül leküzdhetetlen akadályok állják utjokat.[304] A munkát azonban 1705 tavaszáig mégis folytatták, s a rác katonaságot ugy ahogy szervezték. A megyékből kihasitandó területek

[303] Országos Levéltár: Bács megye 1702. okt. 29-én Batthyány kérvén fel ügyeinek támogatására, a többi között igy irt: »kihez való képest a tempore illatarum maximarum injuriarum nostrarum, ekkoráig semmi gyülést nem lehetett tartanunk.«

[304] Közös p. ü. lt. Hung. Ex consilio bellico, 1702. jul. 4.

politikai berendezésére Lipót 1703. április 18-án congressus összehivását rendelte el.[305]

Herdegg szegedi kamarai praefectus még az 1702. év nyarán beküldte a Tisza és Maros mentén lévő rácok pontos összeirását. A fegyverfogható férfiak számát a bolgárokkal együtt mintegy nyolcezerre tette, s az udvari kamarának azt ajánlotta, hogy ezekkel a rácokkal formális szerződést kössenek s élükre a királyi fiskus képe gyanánt rác királyi birót helyezzenek.[306] Az udvari kamara helyeselte Herdegg terveit s a kimutatással együtt megküldötte Lamberg grófnak.[307]

Amig a bécsi kormányszékek és küldötteik a rácok érdekében lázasan dolgoztak, Magyarország s az elbocsátott magyar és horvát végbeliek sérelmeit egyedül a magyar kancellária hangoztatta. Már 1701-ben két felterjesztésben is kifejté, minő veszedelemmel jár a katonai uralom megalapitása.[308] Ha a Zaránd, Békés, Arad, Csanád, Csongrád, Bács és Bodrog megyéket magában foglaló területet az ország testéből kihasitják, egy fejedelemséggel felérő, végtelenül termékeny területet veszit el az ország. Ha a katonai és hadi jurisdictiót egyszer ide bevezetik, azt többé soha ki nem lehet onnan ir-

[305] Országos Levéltár: 1703. ápr. 18. Insinuata Cons. aul. bellici.

[306] Közös p. ü. lt. Hung. 1702. aug. 10.

[307] Ugyanott. 1702. aug. 17.

[308] Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.744. Considerationes circa excisionem metarum et confiniorum, ac in iisdem collocandae militiae, prout et jurisdictionis per consilium bellicum ac generalatus in partibus iisdem sibi vindicandae stb.

tani.[309] Példa rá a varasdi és a károlyvárosi generalatus, ahol a katonáknak absolut uralmuk van, s nem türik, hogy az országtól, a bántól, vagy a kamarától csak egy talpalatnyi föld is függjön. A főtisztek tizedet szedetnek, minden települőtől egy aranyat követelnek, s még a papi jószágok tizedét is ők szedik. Ha a katonai uralom és az ingyen földosztás megkezdődik, a nép seregesen tódul oda!

Egy másik felterjesztésben[310] elmondja a kancellária, hogy *a haditanács terveiben egy betü sincs a magyar nemzeti katonaságról, hanem csak rác és német hadinépről van szó. Kimondhatatlanul aggódik az egész ország, mikor a fegyverre termett és a törököt gyülölő magyar nemzet örökébe a magyar törvény által*[311] *gyanusnak és megbizhatatlannak mondott rác népet léptetik.* Az egész világon nevetséges lesz a magyar, ha mint hütlent és megbizhatatlant, saját hazája védelméből kizárják s a rác nép mögé helyezik.

A rácokat — irja a kancellária — szét kellene osztani, mint régente, mikor Komáromban, Győrött és Szatmárban magyar kapitányok alatt álltak és megmagyarosodtak.

A kancellária tiltakozik a megyék megszüntetése ellen is. A török kiverése után a megyéket helyreállitották, s őfelsége a Liber Regius

309 ...»in quo si militaris et bellica jurisdictio semel subintrare admissa fuerit„ eandem amplius excutere ob manum militarem impossibile videtur.«

310 Országos Levéltár: 1703. jun. 28. A felterjesztéshez van csatolva a még 1702-ben készült ily cimü irat: »Considerationes circa projectum excelsi consilii bellici„ regiae huic Canc. Hung. aulicae de ordinandis Tibiscano—Marusianis confiniis communicatum.«

311 1567: 30. törvénycikkely.

tanusága szerint, Bács, Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd, Békés és Torontál megyékbe főispánokat nevezett ki s azokat be is iktatták.[312] Ezen megyék közül a katonai biztosok csakis Bácsban türték meg a megyei kormányzást.

A kancellária az ilyen és ezekhez hasonló sulyos sérelmeket s azoknak előrelátható következményeit meggyőző argumentumokkal tárta föl a haditanács előtt. Szava azonban a pusztában kiáltóként hangzott el. A magyart kizárták a határok védelméből, s a délvidék gazdag földeit a nemrég beköltözött s még ki sem ismert rácok között osztották fel. Az ország belsejében sem kellett a magyar, mert a meghagyott várakba német katonaságot helyeztek. Csoda-e, ha az egykori végbeliek ilyen viszonyok között a szegénylegénységre vetették fejöket?

A spanyol örökösödési háboru kitörése azonban egyszerre megváltoztatta a viszonyokat. Ha itthon nem is akartak hallani a magyar katonáról, a külföldön nagyon szivesen látták. Sőt a huszárságot nem is nélkülözhették. Az 1702. év őszén már lázas sietséggel szervezik a magyar ezredeket. A *Batthyány-*, *Bagossy-* és *Andrássy*-féle hajduezredek,[313] meg a két batallion (1200 fő) horvát 1703 január havában már utra készen álltak. Az Olaszországban lévő *Ebergényi-* és *Deák Pál*-féle ezredeket[314] kiegészitik, *Forgách Simont*, *Gombos Imrét*, *Loósy Pétert*, *Eszterházy Gábort* és *Csonkabéget* egy-egy ezer főből álló huszárezred szervezésével bizzák meg.

[312] A kalocsai érseket, Turnon János Henrik grófot, Bertóthy Istvánt, Dolny Istvánt, Jósika Gábort, Klobusiczky Ferenczet, Száva Mihályt, Lövenburg Jakabot és Jósika Zsigmondot.

[313] Egy-egy ezredben 2000 ember volt.

[314] Csak 400 emberből áll.

S mig a megszégyenitett és mellőzött magyar katonaság imigyen siet a harcmezőre, addig a dédelgetett rác határőrök szöktön szöknek. Rabutin lovassági tábornoknak 1702. szept. 13-án kelt jelentése szerint, a rác katonák egymásután desertálnak. Ezek a rácok — irja Rabutin — még sok kárt okozhatnak, mert Törökország felé minden utat ismernek.[315] A magyar haderő megszüntetése, a magyar katonaság megszégyenitő mellőzése érthetővé teszi ránk nézve II. Rákóczi Ferenc felkelését s a felkelés sikereit.

315 Közös p. ü. lt. fasc. 14.755. Rabutin jelentése és a haditanács tudósitása 1702. okt. 29-ről.

